תולדות אנשי השם ופעולתם

בעדת בערלין

מעת הוסדה בשנת ה״א תל״א (1671)

עד שנת תרל״א (1871).

חלק ראשון

סדר הרבנים אשר שמשו בברלין בתואר אב בית דין או ראש בית דין

משנת ה״א תל״א עד ה״א תק״ס

ממני

אליעזר ליזר בר הר״ר מאיר לאנדסהוטה זצ״ל.

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

בערלין, תרמ״ד.

בדפוס של צבי הירש איטצקאווסקי.

M. Poppelauer, Berlin, Neue Friedrichstr. 61.

שי למורה

הוא הרב והדיין בקהלתינו, הדרשן המצויין,
פיו ינוב חכמה, יגיד צדק,
איש אמונה, אומר ועושה, מדבר ומקיים,
שוחר טוב, מושלם במעלות ובמדות,

כבוד מוהר"ר **רפאל** נ"י

המכונה

דאקטאר אונגערליידער

ממוקירו ומכבדו

המחבר

ליזר לאנדסהוטה.

הקדמה.

למן היום אשר עזבתי עיר מולדתי ליספא לדרוש חכמה ולחקור בלמודים פה ברלין העיר העליזה מלאה חכמים וסופרים, מעון היתה לי קריה הנאמנה הזאת עד היום הזה בתמידות. שמשתי רבניה, השתעשעתי עם חכמיה, נתחברתי עם סופריה, ראיתי בעיני מפעלות ראשיה, כשרון מנהיגיה, נדבת לב אנשיה, צדקת פרוזניה, וממלמדי השכלתי גדולת קדמוניה, ומזקנים התבוננתי כי כמו עתה כן מלפנים מימי קדם בקודש הליכותיה, השתוממתי על המראה ואמרתי מה ידמה לך עיר ברלין ומה ישוה לך קריה נאמנה? ומי אלה האנשים אשר יסדו אלה? הן זה כ' מאות שנים לוקטו לאחד אחד בני ישראל אל המקום הזה ובאו האובדים בארץ הונגאריא והנדחים בארץ אוסטריא והשתחוו לדוכס בראנדענבורג להסותם בצל כנפי חסדו, ויחמול עליהם ויצו אל עמו לאמור: זאת המנוחה הניחו לעיפים וזאת המרגיעה להמגורשים; ועתה מקהלה הקטנה לפנים והצעירה מכל מקהלות הבירותיה היתה לראש פנה ולתל שהכל פונים לו, לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו. — וישב עמי בה בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות. והשבתי לדעת תולדות וקורות האנשים היקרים האלה אשר על ידם נעשתה כל אלה ומה שם הרבנים החכמים, הפרנסים והמנהיגים ושאר אנשי השם אשר ברוח הכמתם ובמפעל ידיהם הרימו קרן עדת ברלין מעלה מעלה, אולם לשוא חכיתי מענה לשאלתי, לא מצאתי סופר גדולות ותולדות יקירי ברלין לא כולם ולא מקצתם כראוי. —

ושבתי וראיתי כי לכל אחת ואחת מהכנסיות הרבות ושונות זו מזו של הנוצרים בעירנו נמצא סופר קורותיה ומזכיר זכרונותיה מלבד כנסת ישראל שאין זכרון לראשוניה ולקדמוניה, והיה כי ישאל איש לאמור מי אלה הם ששמשו בכתר הרבנות, והנהיגו המקהלה הגדולה הזאת באמת ובאמונה, בחכמה בדעת ובתבונה? ומה שם אנשי חיל פרנסי הדורות שהקדישו עתותם וכחם לתועלת בני קהלתם? ומי אלה הם אשר גדרו ועמדו בפרץ והשליכו נפשם מנגדם לטובת אחיהם ועדתם נגד רשעי הזמן שעמדו למוקש בקרבם? ומי השתדלנים והסניגורים שהסו הקשיגורים? התדע בשם האנשים הנדיבים שיסדו בממונם בתי חולים לגוף ולנפש? והפרישו מנכסיהם לבתי מדרשות ולתלמוד תורה לבני עניים שמהם תצא תורה? להכנסת כלה, למשענת זקנים, לסמיכות דלים ואביונים, להלביש ערומים ולגידול יתומים? על כל אלה אף אחד מני אלף לא ישיב מענה ויהי כמחריש.

ואני בראותי זאת עלה על לבי מאמר רבותינו במקום שאין איש השתדל להיות איש ומן ס״ו שנותי שעברו שהחייני וקימני רצון אלהים על האדמה ימי שנותי בעיר העליזה הזאת מ״ו הם ובמשך השנים האלה קבצתי אחת אחת על יקירי ערך האלה כל מה שמצאתי בארכיף של הקהל מפוזר ומפורד בין שאר דברים והעתקתי מצבותיהם מבית החיים הישן והחדש והיו לאחדים בידי עם שאר דברים שהעלתי מספרי הרבנים הנדפסים, משאלות ותשובות ומהסכמות ומשאר ספרי זכרונות מהן הנדפסות ומהן בכתבי ידות, והיה חבור הזה כמוס עמי וחתום באוצרותי זה ימים רבים, והיה מקור לדברים רבים אשר נאמרו בשמי ושלא בשמי או בנגבת דעת ובהעלמה בספרים שונים. ועתה קרבו הימים אשר אין בהם חפץ, כי זקנתי ושבתי וכוחות גופי ונפשי עזבוני ונשארתי גלמוד בלא אשה, בלא בנים ולא ידעתי יום מותי, לזאת נתרצתי לאשר בקשוני הרבה מבני התורה והחכמה לסדר הדברים כראוי ולכתוב תולדות נדולי עירנו על לוח ולהקוק אותן בעט ברזל ועופרת ויהיו ליום אחרון לעד, ועד עולם למזכרת להם ולי, וזה פרי עמלי.

אולם הוצאות הדפוס מרובות ולא עלי החוב לנמור המלאכה בפעם אחת, בגלל זה חלקתי הספר לשתי חלקים: בחלק הראשון הזה עליתי נבעת המורים והראיתי משם סדר הרבנים שהורו וישבו על כסא הרבנות בברלין בתואר אב בית דין או ראש בית דין מיום הוסדה קהלתינו בשנת התל״א עד שנת תק״ס, ולהנשארים, דהיינו תולדות בן עיר מולדתי ליסא הוא הרב הנאון מהור״ר מאיר ווייל בר שמחה ולתולדות האחרון מנאוני עירנו הוא אדוני מורי ורבי הרב הנאון מהור״ר יעקב יוסף עטטינגער זצוק״ל עשיתי מדור לעצמם בראש חלק השני שיסודרו בו גם תולדות הדיינים, הפרנסים והמנהינים, הרופאים ושאר יחידי סנולה שהטיבו בתורתם, בחכמתם, בנופם ובממונם לעדת ברלין.

ברלין יום ה׳ ט״ו חשון תרמ״ד (15 November 1883).

אליעזר ליזר בלא״א הר״ר מאיר לאנדסהוטה זצ״ל.

א) ר' חיים.

כותבי דברי הימים אשר לא מבני עמינו מזכירים רב אהד המכונה מהם Kain לרב הראשון אשר נתמנה מפרידריך ווילהעלם הקורפירשט הגדול על מדינת ניימארק ואשר הורם אחר זה בעשרים לחודש פעברואר 1672 גם לרב ומורה להיהודים שבכל ערי הקוהרמארק בראנדענבורג ותחת שבטו הובאו בהשתדלות הנגיד ר' ישראל בר אהרן המרשלק גם היהודים שנתנרשו בישנת ת"ל מאיסטרייך ובאו להסות תחת כנפי נשרי בראנדענבורג. ואין ספק שנשתבש שם העצמי של הרב הזה ונקרא Kain במקום ר' חיים. מקורות ותולדות הרב הזה לא נודע לנו מאומה. בכל המון הספרים ובפרט בספרי שאלות ותשובות ובהסכמות של רבני זמנו לא נמצא שמו ולא זכרו ולא שום עדות מפורשת או מרומזת שהיה בימים ההם במדינת הקוהרמארק ובפרט בעיר ברלין רב ששמו ר' חיים. גם בין המצבות של בית החיים הישן פה ברלין אשר העתקתי ואשר מספרם עולה לסך 2767 לא מצאתי מצבתו או מצבה אחרת לאהד ממשפחתו. גם קונטרסי הזכרות נשמות של הנפטרים פה קהלתנו מהשים ושמו לא נזכר מהם. וכפי הנראה כסא רבנותו לא היה קבוע בברלין, כי אם באחת מערי הקוהרמארק ואולי בלאנדסבערג דווארטע, אשר שם ישב גם הרב שמלא מקומו אחר פטירתו שהיתה לפי עדות כותבי דברי הימים סביב לשנת 1681—1682. וראה: בעקמאן, היסטארישע בעשרייבונג דער קוהר- אונד מארק בראנדעגבורג I 1753, צד 197. אנאלען דער יודען, (ברלין 1790) צד 98. געשיכטע דער יודען אין ברלין II 1871 צד 7.

ב) ר' יצחק בנימן וואלף במו"ה אליעזר ליפמן אשכנזי.

כן התם הרב הזה את שמו ובפי בני דורו היה נקרא: ר' וואלף בר ליפמן. הוא הרב המחבר ס' נחלת בנימן (אמ"ד בדפוס מחותנו אורי פייבש הלוי בר אהרן. תמ"ב fol.) ועל שער ספרו מכונה המחבר „אב"ד מדינת מארק ואנשיה". ובהסכמה הנדפסת שם ואשר נתנה לו ביום ג' כ"ה אייר תמ"א בהתועדות עיר חדשה מכונה המחבר: „אב"ד ור"מ דק"ק לאנדסבערג ואנשיה". וכותבי דברי הימים הגידו שבתחלה היה שם רב העיר ואח"כ נתרחבה רבנותו גם על מדינת פאממערן וערי המארק וביו"א לחודש מיא 1685 הורם על כסא הרב ר' חיים (ע' אות א)

ברבנות על היהודים שבכל מדינת הקוהרמארק ושרת בקדש בעיר לאנדסבערג עד שנתקבל בשנת 1687 לאב"ד סלוצק בפולין (אנאלען, 103). ובהסכמה בלי יום ושנה הנדפסת בס' מראה יחזקאל קטן (מר' יהוקאל קינדלש) בשנת תנ"ה בפראג כתב עליה המדפיס שהיא מר' וואלף „אב"ד לנצבורג ומדינת מארק בעל נחלת בנימן אח"כ נתמנה לאב"ד ור"מ דק"ק סלוצק". וכן במצבת בתו הינדה מכונה ר' וואלף „הגאון בעל נחלת בנימן אב"ד דק"ק סלוצק והמדינה". — בעיר סלוצק לא ישב ימים רבים כי נתקבל משם לק"ק אליק כנראה מס' בית לחם יהודה שנזכר למטה. — ובס' עיר בנימן דף ל"ט ב' מובא בזה הלשון: „תדע מה שכתב החכם הרב הגדול המנוח בס' נחלת בנימן" ועוד שם דף מ"ו א': „מטעם שכתב החכם השלם המנוח ה"ה בעל נחלת בנימן ז"ל". וס' עיר בנימן נדפס בפ"פ דאדר ונשלם ט' ניסן תנ"ח, ולפי זה נפטר הרב בעל נחלת בנימן קודם זה. וכבוד עשו לו במותו כי הוא הרב הראשון הנזכר בקונטרס הישן של הזכרות נשמות של עדתינו בברלין, שהיתה גם כן במספר הקהלות והישובים שנהג בשבט ממשלתו משך שבתו בעיר לאנדסבערג בקביעות.

בנעוריו היה ר' וואלף תלמיד הגאון ר' יצחק בר אברהם אב"ד בווילנא ובפוזנא. ובהסכמה על ספר נחלת בנימן שכתבה רבו בועד עיר חדשה באייר תמ"א העיד על תלמידו המהבר שבעת שמשו לפניו בישיבה „בהוויות דאביי ורבא זקוקין דנורא וכידודי אש ולהבה יצאו מפיו כהריפי דפומבדיתא" — וספר הזה חברו והדפיסו ר' וואלף בעודו רך בשנים וצעיר לימים כאמור שם בהתימת הקדמתו, והוא ביאור לקמ"ו מצות עשה ולא תעשה ולפעמים אין דמיונו עלה יפה (אזולאי בשם הגדולים II צד 58 מדפוס ווילנא). גיסו של ר' וואלף, הוא ר' ניסן במו"ה יהודה ליב (חתן החסיד ר' משה ר' ניסנ"ש) בהגאון ר' אביגדור נכד הגאון ר' משה ר' מענדליש הניח הספר באמשטרדם. ובשנת תמ"ג נתעורר בין ר' ניסן ובין האב"ד דאשכנזים באמסטרדם הגאון ר' דוד מלידא ריב ומצה בשביל דבה שהוציא עליו, והרבנים הספרדים שבאמסטרדם קנאו לכבוד חבריהם הרב ר' דוד ויעריכו נגד משנאיו דבריהם הנדפסים בשו"ת אוהל יעקב מר' יעקב ששפורטש סימן ע"ה וע"ו. והדברים רומזים גם על הרב נחלת בנימן עצמו. —

בשער ובהקדמת נחלת בנימן מזכיר ר' וואלף את שם אחיו ר' יהודה ברלין לטובה בעבור שהפריש הון רב מכיסו להדפסת הספר, והוא ר' יודא הקצין המפורסם פרנס ומנהיג בברלין שכבר דברתי עליו במצבות (צד 34) הנספחות ממני בסוף סדר בקור חולים, מעבר יבק, וספר החיים עם הקירות ודרישות ממני, הנדפס בברלין תרכ"ז. ונמצא בידי ספר היחוס שכתבו המי זקני מו"ה זנוויל ווייל שהיה נאמן ונבאי דת"ת בברלין עד יום מותו ג' אדר ב' תק"ע ומצאתי שם שאבי האחים ר' יודא ברלין ור' וואלף בעל נחלת בנימן היה שמו מו"ה אליעזר ליפמן געטטינגען על שם מושבו עיר געטטינגען באשכנז, ולו ב' אחיות, האחת טרייטל היתה אשת מו"ה זנוויל ווייל שנפטר בבוסוויילער במדינת עלזוס וממנם יצאה משפחת ווייל שפרחה מקדם בהאללע ועוד עד היום הזה בברלין, ושם אהותו השניה לאה, אמו של הקצין והשתדלן המפורסם מו"ה ליפמן כ"ץ בהנובר המיו של הגאון ר' דוד אופנהיים אב"ד פראג. וזה מסכים עם מה שכתב הה' דאקטאר ווינער בהנובר

במאנאטשריפט של פראנקעל 1864 צד 161, שגם הוא מצא ששם אמו של ר' ליפמן כ"ץ בהנובר היה לאה בת ר' יעקב ואשת ר' יששכר בעערמאן במו"ה יצחק הכהן מעיר באָקום. ולפי זה ארץ מולדתם של האחים הרב ר' וואלף ור' יהודא ברלין היה אַשכנז. וכן חתם הראשון הקדמתו לס' נחלת בנימן: „הק' יצחק בנימן וואלף בא"א המנוח מו"ה אליעזר ליפמן אשכנזי זלה"ה" — וכן מכנהו ר' יוסף בר שלמה דיין בפוזנא בהסכמה שנתן לר' וואלף שאר בישרו לס' נחלת בנימן: „בן המנוח המנהיג הגדול כמו"ה אליעזר ז"ל ממשפחת בן עם רם מיחוסי אשכנזים".

ונזכיר פה גם כן בניו אשר הוליד ר' וואלף עם אשתו אסתר בת מו"ה אהרן ואלה הם:

1) הרב ר' אליעזר ליפמן אב"ד בקובלענץ והמדינה, ששמו כשם זקנו מאביו ר' אליעזר ליפמן געטטינגען הנזכר למעלה. ובקובלענץ הסכים בט"ז אלול תפ"ה על הדפסת יפה מראה ויופי מכלל להרב ר' מיכל חסיד בעל אהותו הינדה. גם בס' יד כל בו נמצאה ממנו הסכמה מטו"ב חשון תפ"ז ובראש ס' משנת חיים מר' חיים בר זכריה מהרובשוב (אמסטרדם תצ"א) הסכמתו בלי יום ושנה וחתום תחתיה: „אליעזר ליפמן בה"ה מ"ו יצחק בנימן וואלף זצלל"ה בעל ס' נחלת בנימן החונה בק"ק קובלענץ".

2) הרב ר' אהרן, הוא האב"ד בברלין ובפ"ד דאדר שידובר ממנו למטה בשמו. ונקרא על שם אבי אמו אסתר.

3) הינדא אשת הגאון ר' מיכל חסיד אב"ד ברלין שיבוא זכרו למטה ועל מצבתה בבית החיים בברלין כתוב: פ"ט האישה החשובה הגבירה הרבנית מ' הינדא בת הגאון בעל המחבר נחלת בנימן זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק סלוצק והמדינה, הצנועה והחסודה ביראת י"י תתהלל, אשת חיל עטרה היתה לבעלה, הגאון הגדול מ"ו כמוהר"ר יחיאל מיכל יצ"ו. יצאה נשמתה ביום ד' יום שני דפסח תפ"ו לפ"ק ובו ביום נקברה. תי"צ"ב"ה.

4) אשת הרב ר' יעקב בר עזריאל מווילנא, ואחיו ר' צבי הירש בר עזריאל מזכירו בספרו בית לחם יהודה (זאלקויא תצ"ג) בס' פ"ז: „ראיתי כתוב בטורי זהב של אחי הרב המ' הג' מוהר"ר יעקב ז"ל חתן הגאון הגדול מו"ה בנימן בעל המחבר נחלת בנימן אב"ד דק"ק אליק שסכנה לבשל דגים וגו' וראה ג"כ קריה נאמנה להה' פין צד 107.

מלבד ס' נחלת בנימן שנדפס מקצתו בסיועת אחי המחבר ר' יודא ברלין מברלין ובן דודתו ר' ליפמן כ"ץ מהנובר שנדבו יותר משלשה אלפים מארק להדפסתו, חבר ר' יצחק בנימן וואלף עוד איזה ספרים שנשארים בכתב יד הנזכרים בהקדמתו לנחלת בנימן, ורושמי הספרים מזכירים ממנו עוד ס' חדושי בבא מציעא שנדפס בפראנקפורט דאדר תנ"ו. וספרו חדושי תורה מזכירו החכם צעדנער ברשימת בריטש מוזעאום ע' שם בשם ר' יצחק בנימן וואלף ובשם ר' יוסף בר מרדכי גינצבורג בעל לקט יוסף אשר שלשתם לא ראיתי עוד מימי. — והרב המחבר אורי וישעי (בערלין תע"ד) מביא בדף י"ה שמעתי בזה דבר טוב בשם

הגאון מוהר"ר וואלף זצללה"ה אב"ד מדינה שאמר וגו' וכן בזה על הרב נחלת בנימין שהיה נקרא בפי כל ר' וואלף וחתם עצמו בשם יצחק בנימין וואלף.

ג) ר' שמעיה בר אברהם ישכר בער.

הרב הזה מכונה Simon Berend ונבחר לרב ואב"ד על כל היהודים שבקוהרמארק בראנדענבורג בכ"ג לחודש אויגוסט 1687 (אנאלען צר 104). וכפי הנראה מקונטרס הזכרת נשמות שנביא למטה היה כבר בשנת תכ"ט — 1669 רב באחת מהקהלות ישראל. ומדרך חתימת שמו בהסכמותיו על איזה ספרי הדפוס (ע' למטה צר 5 בהערה 1) אפשר לשער שהיה מושבו ודירתו בתחילה, דהיינו משנת תמ"ז עד תנ"ב (1687—1692) בפראנקפורט דאדר ומשם נהג נשיאתו על כל ערי וישובי גלילות הקוהרמארק בכלל ובערלין בפרט, ולאיזה סבה עקר בשנת תנ"ב דירתו משם וקבעה בברלין ולא בא לפראנקפורט עוד רק בעת הצורך ולהשגחת הקהלה ובפרט ביומא דשוקא ובימי היריד ג' פעמים בשנה לישב שם במשפט לדין ולהורות דיני ממונות ולעסוק שם בעסקי נטין וחליצה, כמו שהיה המנהג גם בן אחריו עד יום מות רבינו הגדול ר' הירש (Hirschel Levin) האב"ד האחרון בברלין.

והיה ר' שמעיה אחר מגדולי הוראה שבדורו ותקן תקנות רבות להרים מכשולות ובפרט בעניני שחיטות כמוזכר ממנו בס' ברית מטה משה. ואחד מתלמידיו היה ר' מנחם מענדל בר צבי הירש בעל ס' צנצנת מנחם (ברלין תע"ט — ת"פ) כמבואר שם בהקדמה. — ונמצאת ממנו תשובה שהשיב ר' שמעיה מברלין בשנת תנ"ט לשואלו הגאון ר' אליקים נעץ אב"ד בהילדעסהיים וגרפסה בשו"ת אבן השהם סימן נ' בין תשובות אחרות על אותו הענין עצמו שהשיבו עליו הגאונים ר' נפתלי הכהן אב"ד דפוזנא והחכם צבי בשו"ת שלו ס' קכ"ד והשבות יעקב בס' ע"ז ור' שמואל בר אברהם הלוי אב"ד דמעוריטש, שם באבני שהם סי' ד', ועי' שם דברי ר' מאיר מלאסק בנו של המחבר ר' אליקים בסוף תשובה ב'. ובאיזה ספרי לקוטות נדפסו דברי תורה ששמעו מחבריהם מפי או בשם ר' שמעיה בין שאר דברים מגאוני זמנו. ור' אברהם בר אליעזר הכהן בס' אורי וישעי שנדפס בברלין תע"ד בהסכמת ר' שמעיה מ"א תשרי תס"ה, מביא בדף י"ח כזה: שמעתי מהמאור הגדול מ"ו הרב הגדול מוהר"ר ישעיה אב"ד מדינה זלה"ה וכו', ושעות הוא ובמקום ישעיה הראוי שמעיה כי בין חכמי ישראל ששמשו משנת תל"א עד היום הזה בברלין והמדינה ברבנות לא נמצא אף אחר ששמו היה ישעיה. וע' למטה צר 5 הערה 2.

הרב ר' שמעיה עלה אל אלהים ישיש וזקן ושבע ימים ביום אחרון של פסח תס"ט. ועדות נאמנה על חכמתו ותומת לבו הוא נוסח האל מלא רחמים שמצאתיו בקונטרס הישן של בית הכנסת בקהלתינו הנוסר לכבוד הרב הזה ונמנה שם שבחו בדברים האלה: „היה אחד מן חכמי ישראל הזקנים והישישים, וכשמעיה הסופר היה מושלם במעלות ובמדות יועץ פלא ושר חמשים, ונשוא פנים ועשה משפט וצדקה לרחוקים ולקרובים, ויותר מארבעים שנה היה מתעסק בקדשים,

והורה לעמו משפטים ישרים וצדיקים" — ומצבת קבורתו עומדת עוד היום ערוכה ושמורה, ועליה חקוקים הטורים האלה:

שמים מי עלה יהי קרבן על מזבח של מעלה.

שאו קינה, מורה וראין דינא, יותר מארבעים שנה, היו ידיו אמונה, ה"ה מ"ו הרב הגדול מ' שמעיה ב"ה ישששכר בער ז"ל, אב"ד ור"מ דקהלתינו והמדינה. הלך לעולמו יום אחרון של פסח ונקבר למחרתו ביום ד' כ"ג ניסן שנת זָקָן יִשָּׂב בישיבה למנינא תנצב"ה.

הפרט עולה תס"ט ובילקוט שמעוני (פ"פ דאדר תס"ט) נזכרת הסכמה שנתנה ר' שמעיה להדפיסו מחדש ונאמר שם בהדיא על המסכת: „נתבקש בישיבה של מעלה שנה זו שנת תס"ט". — וע' למטה צר 9.

מאשתו של ר' שמעיה לא מצאתי שום רמז, אף וכר שמה ומשפחתה נאבד, ואפשר שנפטרה בעוד היתה מגורת הרב קבוע בפראנקפורט קודם שנת תנ"ב. גם מיוצאי חלציהם לא נודע לי כי אם בת אחת הרבנית הענדיל אשת הרב מו"ה יהודא ליב דרשן מפראג ואב"ד מפילא וגרידיץ שנפטרה פה ברלין ד' ניסן תצ"א אחרי מות בנה הגאון מו"ה מיכל אב"ד ברלין, וקנה ושבעת ימים.

הערות.

1) לצד 4. הסכמה הראשונה הנודעת לי מר' שמעיה כתובה בפראנקפורט לאלר ט"ו לאדר תמ"ט ומחותמת „שמעיה בן לפ"ה הכ"ר מאכרסס יסשכר בער זצ"ל מוגה ק"ק פ"פ לאלר והגליל מדינת מאנק" והמדפיס הדפיס עליה: „הסכמת הרב מצ"ד וכ"מ דק"ק פ"פ לאלכה והגליל" וסיף בראש הספר בית לחכן הנלפפ שם נפטרת ת"ן. וביוס ל' ס' טבת תכ"ל כתב הסכמה על ספר נחלת עזריאל ומוסיף: „שמעיה . . מוגה פה ק"ק פראנקפורט והמדינה מאנק יצ"ו". — לכן בשנת תכ"ג כתב ג' הסכמות, האחת על ספר שפתי דרגלא מחותמת: „יום ס' ג' ניסן תכ"ג, שמעיה . . . מוגה פה ק"ק ברלין והמדינה יצ"ו מאנק; והשניה על מדרש רבה לפום פ"פ לאלר משנת תכ"ג—תכ"ג ומחותמת: יום ו' כ"ו מנחם תכ"ג שמעיה מוגה פה ק"ק פ"פ דאדר והמדינה. לוגס בשאר הסכמות כמו בס' מקור חיים (סוסן פוכים תכ"ה) והמדרש ס' מגילות עם יפה עינף (ט"וצ אלול תכ"ס) ובסל"ה לפום אמ"ל (ט"ז תמוז תכ"ז) ובקינות לפום לעקוב (כ' אלול תכ"ז) ובס' לקח טוב (בר"ח תמוז תס"ח) ובאורי ויסעי (י"ח תשרי תס"ה) והמהרש"א לפום בראשית (כ"ה כסלו תס"ו) בכולם מחותם כ' שמעיה: מוגה פה לו מוגה ק"ק ברלין. וכן בתשובתו בס' ג' בשו"ת לחן הסופר סנזכרת למעלה כתובה ממנו בפראנקפורט בחודש מנחם תכ"ג לחיים מצ"ל לברלין. והסכמה הנזכרת המוגהת למעלה לבעל שפתי תכ"ג הנעתיק הכא לחלו מצפד"ל לברלין. והסכמה הנזכרת המוגהת למעלה ממדרש רבה הכתובה ממנו בפראנקפורט בחודש מנחם תכ"ג לחיים מתנגדת להשערתנו, כי לולי נכתבה בעת הירידו שהיה לכאן להתעכב שם לרגל ולחותות בעניני המשפט כתובת למעלה. וכבר נמצאת הסכמה אחרת ממנו בעין יעקב (לפום ברלין משנת תס"ט) שחתומה: יום הששי כ"ג לאדר תס"ח פה ק"ק פראנקפורט ביומא דשוקא.

2) לצד 4. בתנועות וויכוח שהיתה בין הרב לוווינג בראנקל בשנת 1855 לאוכ לד 74, No. 410 נעתקה מכתב אחת וזה תוכרה: „ב"ה מו"ה לכי היכם בן הכב הגדול מו"ה ישעיה אב"ד מברלין. יום ד' כ"ה אלר תק"י לפ"ק". טעות דמוכח הוא כי מעולם לא הי

ד) ר' אהרן בר יצחק בנימין וואלף

אבי הרב הזה הגאון בעל נחלת בנימין נודע לנו כבר ממה שכתבנו עליו בארוכה למעלה בסימן ב'. דוד ר' אהרן מצד אביו היה הקצין המפורסם ר' יודא ברלין במו"ה אליעזר ליפמן והוא המכונה Jost Liebmann. הנגיד הזה ואשתו אסתר בת ר' שמואל שולהויף היו נחשבים מאוד בעיני הקורפירשט הגדול ובעיני בנו שנתן כתר מלכות בראשו בשנת 1701 הוא פרידריך הראשון מלך פרייסען. ובעשרם יסדו ר' יודא ואשתו אסתר בית המדרש גדול ורחב ידים ונתנו את בתם רייזל לר' אהרן לאשה והרימו אותו לראש הישיבה והספיקו אותו ואת גיסו ר' מיכל חסיד שהיה גם הוא אחד מהמורים בבית מדרשם בכל צרכיהם. ובעת משו יסודות הבריאות של הרב אב"ד הזקן ר' שמעיה ושמשו ההל לבוא, זרח שמשו של ר' אהרן, כי בעשרים לחודש פעברואר 1697 (תנ"ז) נתמנה ר' אהרן בהשתדלות חמיו וחמותו, ר' יודא ברלין ואסתר אשתו לרב במחוז נייומארק ופאממערן, ועל ידי זה הוקל מעט עול הרבנות של האב"ד הישיש ר' שמעיה אשר מצודתו היתה פרוסה על כל ערי וישובי היהודים אשר באלט- מיטטעל- וניימארק ושאר גלילות. בימים ההם עוד לא היה בברלין בית הכנסת קבוע ומוכן לכל העדה כי בעת באו המגורשים מווינא לגור בברלין הותנה עמהם בפקודת הקורפירשט שלא יבנו להם בית תפלה לשם ה' לעבדו שם בפרהסיא כמנהג שאר יושבי הארץ, ורק בצנעה בביתם ובחומותם הורשה להם לעשות מניינים להתפלל ולהתחנן שם עם משפחותיהם.

אולם בשנת 1697 צלחה ביד אחד מהמגורשים מווינא, הוא ר' קאפל ריז הלוי (ובנו של הרב ר' מאדל וחתנו של הרב ר' ליפמן בר אהרן דרשן אשר שניהם היו דייני בית דין הגדול של הגאון ר' גרשון בעל שו"ת עבודת הגרשוני ואב"ד בווינא) להטות לב הקורפירשט פרידריך השלישי עליו לטובה ובפקודתו מי"ו לחודש נאוועמבער 1697 נתן לר' קאפל ריז ולבא בכהו, בנו ר' טעבלי ריז הלוי רשיון לבנות בית הכנסת גדול ורחב ידים לכל עדת בני ישראל בברלין ושם לבדו יהיה להם הרשות להתפלל בצבור בתמידות. הפקודה הזאת כמעט יצאה מהשררה, העבירה רוח קנאה על ר' יודא ברלין ואשתו אסתר, ולא שקטו ולא נחו עד שהשיגו גם הם רשיון מהקורפירשט לבנות על הוצאותם בית הכנסת ובני העדה יבחרו באחת משתי הכנסיות האלו לבית תפלתם באין מעצור. שתי

בברלין מצ"ל מו כ"ד שמעו ישעיה. ומש נעמיד שמעיה תמוכת ישעיה ונמחק מסיפ כ' לבי סיכם מזה בנו על המצ"ל כ' שמעיה עול ישמכו קוסיות וזכות שתי תפסר לסלקן. ונמקוס למחר למוס לעתי שמנסה זו תין לה סייכות כלל עם ברלין. וכמוס גם מנסה למחת נספר הנזכר לד No. 166 ,28 וזה לשונם: "פ"ע כ' בניימן דוב מברלין בחודש שבט בשנת ת"ס ליליכם". המנסה הזאת נמסרת בעיני כי מלבד זה שמיכם מדויקת כרחוי ימסר גם יום הפטירה בכהוג, גם שנת פטירתו ת"ס—1648 לא תתאמת אם הנפטר היה מברלין, כי בשנת של"ג 1573 נגרשו היהודים מברלין ומכל מוסבותם בתדינת המתרק בראנדענבורג וכך כמאה שניס למר זה סורסם לסס לגור בתרץ. ונראה להגיה: בניימן דוב בעבל ונון הנמאלת מסס ברלין היא לאם תיבת נפטר ובשנת המעתיק הועתק מברלין ללא תמת.

בתי כנסיות הללו נבנו ברחוב אחת הנקראת עוד היום היידעריי־טערנאסטע והיו צרות זו לזו, כת האחת של בית הכנסת ר' קאפל ריז היתה משונאי ר' יודא ברלין ואשתו אסתר, וכת השניה של בית התפלה של ר' יודא ברלין היתה לשמצה בעיני ר' קאפל ריז ובנו ר' טעבלי וסיעתו, ועל ידי זה פרצה מחלוקה גרולה בין היחידים ורבה המשטמה עד שבאו לידי חלול השם.

משתי כתות הללו שהיו מתגרות זו בזו נשתלשלה כת שלישית שכל חפצה ורצונה היה שלום העדה בכללה, וחשבו להשיגו בפריקת עול שתי בתי תפלות של ר' קאפל ושל ר' יודא ובבנין בית הכנסת גדול ומהודר אשר יכלכל כל העדה בתוכו, אנשים נשים וטף. בראש הכת הזו עמד ר' מרדכי בר מנלין ממשפחת ראנבאך הנודע בשם Marcus Magnus והמכונה ר' מרדכי מדעסויא גם ר' מרדכי ווייזל שהיה לו אז התעסקות משא ומתן בחצר פרידריך ווילהעלם יורש המלוכה בפרייסען בימים ההם ועל ידו הורם ר' מרדכי מהמלך לפרנס ומנהיג המדינה.

עם ר' מרדכי דעסויא היו בעצה אחת ובאו לעזרתו להוציא מחשבתו הטובה לפועל אנשים חשובים ויקירי ערך והם: ר' אהרן בר אייזק כ"ץ, ר' מיכאל בר אברהם, ר' הירש בר בנימין פרענקל אבי בעל קרבן העדה, הדיין ר' זנוויל בר בענדיט הלברשטט ור' מאיר מרינטל בר יאקב. הם הרהיבו נפש ר' טעבלי ריז ומחל על זכיותיו שהיו לו בבית הכנסת שיסד אביו ר' קאפל; אולם הצר שכנגדם: האישה אסתר שנתארמלה בינתים מבעלה ר' יודא ברלין, ובנם המכונה Jobst Liebmann, הקישו ערפם ולא אבו לסתור או לסגור בית הכנסת שלהם ולהתאחד עם בני הקהל שרצו לבנות בית הכנסת לכל העדה. ומתומכי רצון הגבירה אסתר ברלין היו: ר' אלחנן סופר בר יוסף, ר' אליעזר ליזר בר זעליג גנז בישיטץ מפראג והמחוקק הזקן ר' מיכאל בר אברהם. אמנם כל הימים אשר היה המלך פרידריך I בחיים יד הגבירה אסתר היתה על העליונה ובהשתדלותה הפירה מחשבות יועצי המלוכה אשר גם הם חשבו שיהיה לטובת העדה בכללה אם יבנה מקדש מעט ויבטלו כל המנינים וכל בתי כנסיות הקטנים. גם בן אחי בעלה וחתנה הרב ר' אהרן שנתעלה על ידה בפקודת המלך בשמונה לחודש אפריל 1709 במקום ר' שמעיה לאב"ד בברלין ולרב על כל הקהלות והישובים של היהודים במדינת אלט־מיטטעל. וניימארק, גם הוא נטה אחרי עצת חמותו וסיעתה ויישטמוהו רוב בני עדתו בגלל הדבר הזה ולא יכלו דברו לשלום. ויהי ברבות הימים אחרי פטירת פרידריך הראשון (בפעברואר 1713) ובנו פרידריך ווילהעלם I ישב על כסאו, שקעה שמשה של הגבירה אסתר ותרד פלאים כי המלך החדש תכלית שנאה שנא אותה ואת כל משפחתה ויקח מרכושה הון רב ויגרש אותה מברלין ומעצבון רוח הלכה לעולמה א' ר"ח אייר תע"ד.

ביום מפלתה של חמותו הגבירה סר צלו של הרב ר' אהרן מעליו כי הוסב על ידי זה ביטול בית מדרשה אשר שם למד דעת את העם להבדיל בין טמא לטהור בין איסור והיתר ולחייב או לזכות בפי משפט התורה. כי כל הימים אשר היתה אסתר באשרה ובעשרה היתה לו לאם ופרנסה אותו ואת ביתו וכפיה פרשה לתלמידיו בישיבתו והחזיקה ידי לומדי תורה בחבורת מתיבתא שלו, וכעת אחרי אשר פנה הודה זיוה והדרה ומטה ידה נתפרדה ההבילה ומחסרון המחיה והכלכלה תלמידיו

יצאו מן העיר לישיבות אחרות. — גם שונאיו מקדם על אשר התמכר לעשות הרע בעיניהם ותמך ידי חמותו במניעות בנין בית תפלה, גם המה הוסיפו מורת רוחו, ומתנגדיו אנשי מרי נפש היו, עזים וקשים. ויהי ר' אהרן כי לא יכול להם וימהר ויעזוב את עיר המלוכה ויבחר להסתופף בצל חסדי נדיבי עיר פראנקפורט דאדר אשר קבלוהו לרב העיר והמדינה, ועל מקומו נתמנה גיסו ר' מיכל חסיד לאב"ד בברלין בי"ז לחודש מיא 1714.

מהרב ר' אהרן המכונה Arnd Benjamin Wolff נמצאו הסכמות הרבה בספרים שונים והאחרונה ביותר הנודעת לי מימי רבנותו בברלין היא הנדפסת בראש ספר עזו לאלהים מר' נחמיה חייא חיון מצפת, שהתגורר בשנת תע"נ בברלין והדפיס שם בשנה זו ספרו הנזכר בהסכמת ר' אהרן הכתובה ממנו בברלין כ"ו טבת תע"נ וחתומה: „אהרן חונה פה קק"ב (ק"ק בערלין) ומ"פ על כל גלילות מארק ופאמערן". — והסכמה הזאת נדפסת נ"כ מלה במלה ואות באות ממש בראש ספר דברי נחמיה (ברלין תע"נ) וממעל ב' הסכמות הללו כנו המדפיסים את המסכים ר' אהרן: אב"ד ור"מ דק"ק ברלין וכל קהלות וגלילות החונים במדינת נייאמרק ומיטטעלמארק ופאממערן. ההסכמה הזאת היתה לר' אהרן למכשול ולפוקה כי ר' נחמיה חייא חיון נגב את דעתו ובתום לבבו הסכים ר' אהרן כשאר רבנים על ספר הבליעל הזה שהיה מכת שבתי צבי ויסד למודיו על אמונת השלוש כאשר נדבר עוד מזה למטה בתולדות ר' מיכל חסיד.

וימת ר' אהרן בפראנקפורט ונקבר שם ועל מצבתו נקראים החרוזים האלה:

נפש טהורה, עלה בסערה, בכו בני מרון, כי ננגו הארון. אחים לי הספרא, אבדה כלי חמדה, ה"ה אדונינו מורינו ורבינו הרב הגדול מוהר"ר אהרן בהגאון מוהר"ר יצחק בנימן ווואלף זצ"ל בעל המחבר ספר נחלת בנימן שהיה אב"ד ור"מ בק"ק פ"פ.

נפטר ר"ח אב תפ"א.

אשתו הרבנית שבה אהרי מות בעל נעוריה לעיר מולדתה ברלין ונפטרה פה ועל מצבתה חרות: האשה הרבנית החשובה הזקנה מרת רייזל בת ה"ה התורני כ"ה יודא זצ"ל אשת הרב הגדול מוהר"ר אהרן זצ"ל אב"ד מפ"פ דאדר והמדינה. נו"נ יום ה' כ' שבט תק"ז. תנצב"ה.

וחוץ מהגבירה רייזל אשת ר' אהרן התיחסו אחרי אביהם ר' יודא ברלין ואמם אסתר:

1) הגאון ר' אברהם ברלין, שהיה כבר בשנת תנ"ב אב"ד בהלברשטט לפי עדות תשובתו בשו"ת אבן השהם סימן נ"ו הכתובה והתומה ממנו כזה: „יום נ' כ"ח אלול תנ"ב לפ"ק, אברהם במו"ה יודא נר"ו חונה פה ק"ק הלברשטט והגלילי". — וכן הסכמתו לס' מקור חיים לר' חיים קראכמאל (פיורדא תנ"ז) חתומה ממנו בהלברשטט י"ז אדר ב', י"מ"ז"ת לפ"ק (תנ"ז). ובשנת תע"ז נתקבל לאב"ד אשכנזים שבאמסטרדם ובא לשם י"א מנחם תע"ז, כמסופר מר' מנחם מן בר שלמה הלוי בשארית ישראל דף צ"ה, ב', בדפוס פיורדא תקכ"א, וכן כתב ר' גבריאל פאלק בכרמל שנה א' צד 313 והלאה. — מהסכמתו באמסטרדם מן

ח״י אדר תע״ח על ס׳ נזר הקדש נראה שהיה תלמיד מהריין ותופס הישיבה בקאליש מו״ה עזריאל אביו של ר׳ יחיאל מיכל מחבר ספר הנזכר. בהיותו בהלברשטט כתב מאמר כולל „התנצלות התלמוד נגד מתנגדיו״ בלשון עברית והרב ר׳ הירש בנימן אויערבאך העתיקו לאשכנזית ונדפס ממנו בקורות היהודים בהלברשטט (ה״ש 1866) צד 170 והלאה. — וכן נדפס שם (צד 164) העתקת אגרת מעברית לאשכנזית הנכתבת בר״ח חשון תס״ג מהגאון ר׳ שמעיה אב״ד ברלין להגאון ר׳ אברהם ברלין להלברשטט אורות תפלת עלינו לשבח. — ובהקדמת המוציא לאור ס׳ מרגליות טובה על הראב״ע על התורה (אמ״ד תפ״ב) מוזכר לטובה חתנו של הגאון ר׳ אברהם ברלין הוא ר׳ יצחק באמסטרדם בן פו״מ ר׳ זיסקינד.

ונפטר הרב ר׳ אברהם ברלין באמסטרדם כ״ד אדר ת״ץ ומצבתו באבני זכרון מר׳ שמואל מולדער צד 11 נוממער 4.

2) ר׳ אליעזר ליפמן ברלין, גם הוא היה מתושבי עדתנו ונקבר אצל אבותיו ר׳ יודא ואסתר ברלין, ובמצבת קברו שנפגמה מרוב הימים חסר בו זמן פטירתו אמנם ממקום אחר למדנו שחי עוד בשנת ת״פ כי ר׳ מנחם בר צבי הירש שהדפיס מר״ח סיון תע״ט עד נ׳ תשרי ת״פ ספרו צנצנת מנחם פה ברלין כתב שם אחרי ההסכמות כדברים האלה: „ואפריון נמטי להאלוף והמרומם הקצין הנגיד והנדיב כ״ה אליעזר ליפמן בהמנוה מו״ה יהודא ואשתו מרת פראד בת הקצין הר״ר יוזפא מדיסלדארף שעזרוני להיות מאוכלי שולחנם כל ימי משך היותי פה ברלין״. — והקצין ר׳ יוזפא דיסלדארף היה מחותנו של הגאון ר׳ יעקב בר יוסף ריישער בעל חק יעקב ומזכירו בשו״ת שלו שבות יעקב ח״א (האלי תע״ט) שני פעמים בס׳מן י״ב ובסי׳ נ״ט. ואולי היה בתו של הקצין המפורסם הזה אשת הרב ר׳ שמעון (מהר״ש) בנו של הגאון חק יעקב (שנפטר במיץ ט׳ שבט תצ״ג) כדמשמע מדבריו שם בשבות יעקב בצירוף מה שכתב שם בסי׳ קפ״ב. — בתו של ר׳ אליעזר ליפמן ברלין ייטל שמה ומוזכרת לשבח עם בעלה מר׳ שבתי בר משה הכהן בסוף ס׳ מנחת כהן שהדפיס בפיורדא, תק״א, בהודאתו לק״ק מיץ ונאנסי על כל הטובות שעשו עמו והוא מזכיר בפרטות שם את „הקצין הר״ר יצחק אייזק בהר״ר בער אורשעל ואשתו מרת ייטל בת הנגיד מו״ה ליפמן בהנגיד מו״ה יודא ברלין זצלל״ה״.

3) הינדכן נפטרת בברלין י״ט טבת תע״ג אשת ר׳ (נפתלי) הירץ פער הנפטר פה ג׳ שבט תס״ח, בן מו״ה אהרן אופנהיים מפראנקפורט דמיין (על הקצין ר׳ אהרן ור׳ הירץ ראה למטה צד11 בהערה 4 ומה שכתבתי במצבות הנספחות ממני בסוף סדר ביקור חולים מעבר יבק וס׳ החיים צד 34). ובנם: ר׳ יהודא בער (באות ב׳ ולא בפ״א), פו״מ בפראנקפורט דאדר שנפטר שם בסיון תקכ״ד, ושבהוצאותיו ובהוצאות גיסו ר׳ אהרן בר (יצחק) שאול פו״מ בספר״א נדפסו שם בשנת תק״ו החומשים עם ג׳ תרגומים, רש״י רשב״ם והראב״ע. ואשת ר׳ יהודא בער בילא שנפטרת שם תקל״ג, היתה בת הפו״מ הנזכר ר׳ (יצחק) שאול (ראה עליו למטה צד 10). ובנם היה ר׳ (נפתלי) הירץ בער, נולד בפ״פ דאדר י״ט סיון תצ״ו ונפטר שם תקע״א ואשתו יענטע בת ר׳ הענך מהאללע בשנת תקס״ט (ראה למטה שם). ובנם היה ר׳ יהודא בער, נולד בפ״פ דאדר ז׳ סיון תקכ״ט ונפטר בברלין ט״ו חשון תקפ״ו והוא המכונה Jacob Herz Beer, ואשתו מרת מלכה בת ר׳ ליפמן טויסק׳ בברלין בר מאיר

בר וואלף נפטרה פה א' תמוז תרי"ד והיא המפורסמת בשם Amalie Beer. ובניהם המפורסמים היו:

1) מאיר, הוא המנצח בנגינות הנודע בשם Giacomo Meyerbeer, נולד בברלין י' אלול תקנ"א, נפטר בפאריז 2 מייא 1864 ונקבר בברלין.

2) הענך הוא המכונה Heinrich Beer, נולד פה ח' תמוז תקנ"ד ונפטר פה 22 אקטאבער 1842.

3) וואלף, הוא המהנדס והתוכן הנודע בשם: Geheimrath Wilhelm Beer נולד פה ז' שבת תקנ"ו ונפטר פה י"ד ניסן תר"י.

4) מיכל, הוא הפייטן האשכנזי המפורסם בשם: Michael Beer, נולד בברלין כ"ו סיון תק"ס ונפטר במינכען ב' ניסן תקצ"ב ושם מנוחתו.

אלה תולדות ר' יודא ברלין ובני משפחתו של הרב ר' אהרן. אולם מיוצאי חלציו של הרב ר' אהרן לא נודעים לי רק שתי בנות האחת הינדכה אשת ר' הירש האספורט שנפטרת פה ברלין כ"ז ניסן תקל"ט, והשנייה רחל שנשאת באלול תצ"ד לר' יהודה ליב בן הקצין הנודע (ר' יצחק) שאול מספד"א בן הקצין פו"מ הזקן מו"ה שמואל זנוויל מספד"א שנפטר בברלין כ"א אלול תע"ז בן ר' שלמה זלמן מספד"א. ובדפוסי פספד"א נזכרים ר' שאול ואביו ר' זנוויל לשבח כמו באור ישראל מר' ישראל בר אהרן יפה (שם תס"ב) ובמשנת דר' אליעזר (שם תס"ז תס"ח) ובסוף הקדמת המוציא לאור שו"ת ראש יוסף מר' יוסף אישקאפה (שם תס"ט). — ולר' שאול שנקרא גם יצחק שאול גם ר' שואל, ונפטר בין תק"ו—לתקי"א, היו לו מלבד ר' יהודא ליב הנזכר עוד ג' בנים כפי אשר ראיתי בשטר חליצה שנתנו לרחל אשת ר' יהודא ליב והם: ר' זנוויל בפ"ם ור' משה פ"ם בברלין המכונה Moses Saul הנפטר פה בוקנותו כ"ד טבת תק"ן ור' אהרן בפ"ם והוא ר' אהרן שהוציא בשותפות עם גיסו בעל אחותו ר' יודא בער בפ"ם בשנת תק"ו החומשים עם ג' תרגומים, רש"י, רשב"ם, והראב"ע. וכתו של ר' אהרן הזה האשה רייכה (נפטרת ברלין י"ט טבת תקפ"א) היתה אשת ר' אנשיל בר בנימן יפה (נפטר פה י"ד שבט תקע"ב), והם היו אבותיו של ההכם המפורסם ר' שואל יפה בברלין המכונה: Dr. Saul Ascher שנפטר פה כ"ד כסלו תקפ"ג.

הערות.

1) לעד 7. מתיימת כ' מרדכי דר מענלין מתספתת לאנגלאך, נתלאת בפנקס הקבל קף כ"ג, ח. כתגויאלר בכתב הרבנית של הגאון כ' מסס סיולפס למטס, ובלסון לאסכנז סיגו סס מרדכי למאלקוס ומס מענלין למנגוס ומזס: Marcus Magnus. וראנבאך סס מספתתו הוא לסון יהודית-דייטש במקום ריינבאך. ובתחלה היס מקוס מספתתו בוועזעל ולכן מכוסס גס כ' מרדכי ווייזל וכן בנו כ' לאברהם ווייזל. מסס עקר דיכתו לדעת ומסס לברלין, ופס נקלח על סס מקומו סנסע מסס מרדכי לדעת.

2) לעד 7. על בית הכנסת זו ופסק הגאון בעל סס יעקב, לאס למטס בהולדות כ' מרדכי נתקלטס.

3) לעד 7. בעניין הגבירה לאתר עוד נדבר עליה במקומו בסמס, וכך על זאת נעיר סס כי גס לעדת קעניגסבערג בפרייסען נלמתס טובס גדולס על ידה, כי בתכמתס

ה) ר' מיכל חסיד.

בצאת ר' אהרן מעיר הבירה לשרת בקודש בפראנקפורט דאדר ובבנותיה, היתה עדת ברלין והמדינה נחלה לגיסו, בעל אחותו הוא הרב ר' מיכל חסיד. אביו הרב ר' (יהודא) ליב דרשן מפראג בהד"ר שלמה היה חתנו של ר' שמעיה האב"ד מברלין עד שנת תס"ט, ובשנת תנ"ה היה ר' ליב אב"ד בפילא (שנירדעמיהל) ומשם נתקבל בשנת תנ"ט לאב"ד בגרייריץ בפולין גדול, ובסבת המלחמות הגדולות שהיו או במדינה זו נמלט לפראנקפורט דאדר לנור שם לפי שעה עד שנשתקע שם לגמרי והרביץ שם תורה לרבים ונפטר בין שנת ת"פ—לתפ"נ, כנראה בפ"פ דאדר. דודו של ר' מיכל אחי אביו היה הרב ר' ישישכר בער שהוליד את הרב יהודא ליב שהיה אב"ד בכמה קהלות בפולין גדול והוא הוליד את הרב ר' יוסף יעקב דיין בפוזנא שהדפיס בברלין (תקכ"א) ספר ים של שלמה לגיטין. הרבה הסכמות נמצאות בספרי רבני זמנו מר' ליב אבי ר' מיכל ובאיזה ספרי לקוטים ממחברים שונים הכניסו גם כן דברי תורה ששמעו מפיו או מפי תלמידיו הרבים אשר אחד מהם היה הרב ר' אברהם בר אליעזר הכהן בעל ס' אורי וישעי. — אחרי מות ר' ליב תקעה אשתו הרבנית אהלה בברלין ונפטרה פה אחרי מות בנה האב"ד ר' מיכל חסיד, ועל מצבתה נקראים כדברים האלה:

„פ"ט האשה בכל אלה, לא נמצא בגולה, ה"ה הגבירה הרבנית המהוללה, צנועה וחסודה, מ' הענדיל בת הרב הגדול מ"ו שמעיה זצ"ל אשת הרב ה"ה מ"ו יהודא ליב זצ"ל אם הגאון המפורסם מו"ה יחיאל מיכל זצ"ל. הלכה לעולמה ביום ד' ניסן תצ"א."

הרב ר' מיכל חסיד היה בראשונה רב באיזה קהלות בפולין גדול ואחר זה בקהל זלאטאווא (פלאטא) וכבר בשנת תס"א נפתלק משם ועל מקומו נתקבל ר'

ידעם למעות לב המלך ולפתותו לתת רסיון לקהלה זו לקנות מלקת שלם לבית הקברות ולקנות עם מיתיסם בסנוד עיר קעניגסבערג כי עד היום הסוף סוכרתו למולין מיתיסם מפולין נמרסק רב. ורסיון הזה ליסד בית הקברות נתנה לקהל קעניגסבערג בכ"ס לקעלענער 1703, (יאלאוויץ, קורות היהודים בקעניגסבערג לד 29, 30). — קלחמסבה סרות גם כן על מלבת קנורתם ושם נאמר: „כל כבודה בבית המלך פנימה, ונפסות מיסבאל סלילה כמה וכמה, מקדם מעט ואחל של תורם הקימה, וידי תלמידי סכמים סחזיק ברמה". — וכאשר רמינו לד 10 היה המלבת בעניות סמבוגה בעטערלאחזיקדיבעקאל מייערבעשר אחד מלמנדי למדים. ומפיו שמעתי בעת עמד על קבר זקנתו אמתר, שקהלה בידו מאבותיו שמלך פרידריך סרשטן אחר מסך בקיבה, כבד לותה בהניך זהב שנתן לה במתנה, ובמותה קבלו הבניך עמה. (?)

4) לד 9 נימעב 3. כ' היץ שלפניני היה לחיו של הרב ר' מיכל פעד מד"ד בפיעדבורג ומויסיכלך בשנת תס"ח ומתנו של הגאון ר' דוד פענסיים בשלב, עיין בשיית מולכות מיים לד 621 ובין שלמה מר' שלמה זלמן בעטע (פשל"מ תס"ח) קף ב'. ובמוסן המשפט עם מ"ע, ס"ך ועו"ז לסוף סומבורג פ' ד' ס' נמלא שהכמת ר' מיכל פעד מד"ח של שנועות ת"ק, וכן המשנות עם משנת מקדידים מר' מיים בר זכריה מסרוגסבוג בח"ח (מ"ל תל"ח 8) נמלאת שהכמה ממנו מן ו' תשרי תל"ח.

יוסף יאסקי בן הקדוש ר' יחיאל שיבוא עוד וכרונו בספרנו זה, ור' מיכל הסיד נתרצה לבקשת ר' יודא ברלין לישב בישיבה שנוסדה ממנו בבית המדרש שהקים בברלין לחתנו ר' אהרן, שהיה גיסו של ר' מיכל, ושם הרביצו שני הרבנים האלה תורה ברבים ונהרו אליהם תלמידים רבים מרחוק ומקרוב אשר אחרי שמשו כל צרכם לפני שני גדולי הדור הללו ישבו בעצמם על כסא הוראה בישראל. אולם בשנת תע"ג—תע"ד נתפרדה החבילה ור' אהרן הלך לרבנות ולאב"ד לפ"ם ור' מיכל הסיד נתקבל לאב"ד ברלין על פי פקודת המלך מ"ז מייא 1714, בתנאי שאם יעדר ר' אהרן בחיי ר' מיכל או תשוב לו גם רבנות של פפד"א והאחדות של שתי הרבנות של פפד"א וברלין תשוב לאיתנה כמו שהיתה בימי ר' שמעיה. וכן נעשתה אחרי כן באמת, כי אחרי פטירת ר' אהרן בשנת תפ"א חזרו משמרות הכהונה של פראנקפורט ובנותיה לר' מיכל הסיד האב"ד ברלין ועל ידי זה נתרבו הכנסות שלו אשר מבלעדן לא היה ביכלתו לעמוד כי ההכנסות של הרבנות בברלין היו רזות ודלות מאוד כמסופר מקעניג באנאלען צד 251.

בשנת תע"ח בחו"ה של פסח בא המלך פרידריך ווילהעלם הראשון עם המלכה והיורש עצר, הנודע אחרי כן בשם פרידריך הגדול, ועמהם שרי המלוכה ושרי החיל לבית הכנסת הגדול שנתחנך בשנת תע"ד, והתעכבו שם משך זמן התפלה ולכבודם עלה הרב ר' מיכל לפני הארון והתפלל שם תפלה קצרה בעד חיי המלך וביתו, והיא התפלה שמצאתי בכתב יד ועל פי העתק שלי נדפסה בשנת 1871 בכרך ב' צד 48 בספר המכונה: נעשיכטע דער יודען אין בערלין. וזה המאורע צייר אומן גדול למזכרת עולם בציור הפנים של בית הכנסת, עם ציור המלך בעמדו שם לראות עבודת בני ישראל בזבול אשר בנו לכבוד ה' נוכח ארון ברית ה' אשר כבדוהו המלך הזה בפרוכת יפה מאד אשר נעשתה מאומן גדול ממפת משי מרוקמה שנמצאה בעזבון הקורפירשט יאהאן נעארג, שגרש את היהודים מארצו בכלל ומברלין בפרט בעלילות שקר שהעלילו על היוצץ שלו ליפפאלד היהודי בשנת של"ג. ראה פאסטישע ציטונג 1874 נומער 87, ביילאגע 2. וקעניג אנאלען צד 248.

בימים ההם היה אחד מנגידי ברלין איש השוב וישיש ושמו ר' עקיבה בהר"ר פייבש ממשפחת גינצבורג ונפטר י"ג אייר תפ"ט, והוא המכונה מן מיליום בקובץ החוקים חלק ה' ברשימת הבעלי בתים בברלין משנת 1714 בשם: Jacob Veit, ובנו ר' (אריה) ליב המכונה שם ממיליום Levin Veit היה איש חכם וישר, כשר ונאמן רוח ועל ידו קנו הממונים על אוצר המטבעות של המלכות הרבה כסף וזהב לצורך טביעות המטבעות. ובמות ר' ליב בחיי אביו ר' עקיבא בר פייבש ג' אייר תפ"א, נמצא כתוב בפנקס הממונים הנזכרים שחייב למלכות סך ג' מאות אלפים מארק, וידרשו אחרי הסך הזה ולא נמצא כל מאומה בביתו ובניו ומשפחתו לא ידעו אנה עוב הנפטר הון העתק הזה. ויקצוף המלך מאוד ורבתה השנאה עד שכמעט נגרשו היהודים מארצו. ובחמלת ה' עליהם יצאה הפקודה מאת המלך להקהיל את כל קהל ישראל בברלין בט"ו לחודש אויגוסט 1721 לבית הכנסת הגדול ובמעמד המלומד הגדול הנודע בשם האפפרעדינער יאבלאנצקי יחרים שם הרב אב"ד את כל איש או אשה אשר נודע להם דבר מאוצר הזה שנתעלם

פתאום מן העין ולא יגיד. ויעש ר' מיכל חסיד כמצוה עליו ופרש חרמו על כל הקהל — וחמת המלך שככה.

הרב ר' מיכל חסיד היה אהוב מכל איש מכשרון מעשיו ופועל ידיו ונכבד בעיני רבני דורו. והגאון ר' יחזקאל קצנאלנפוגין אב"ד א"ה"ו נמנע בשנת תפ"א להתיר יין חשוד לנסך אם לא שיסכים עמו חד מן „הגאונים הרבנים", והסכים עמו ר' מיכל (כנסת יחזקאל סימן ל"א). ומפרי עטו נשאר הרבה מאור אחריו בכתב ידו ממש ומעט בא בדפוס: והוא

1) חידושים על מס' מגילה, נדפסו עמה בברלין בדפוס ר' נתן ניימארק בתמונת אקשאף כנראה בשנת תע"ד.

2) חידושים פשטים ודרושים נמצאים בספרים כמו ס' קול יהודא, ואסיפת חכמים, שנאספו בהם דברים הרבה גם בשם ר' מיכל חסיד.

3) הגהות לפירוש המיוחס לישר השירים כמובא למטה בשם: ר' יואל בר יקותיאל זקש, חתנו של ר' מיכל ורייז בברלין.

4) יופי מכלל, הגהות וביאורים נוספים לפירוש יפה מראה מר' שמואל יפה על הגדות ירושלמי נדפסו יחד בברלין בדפוס ר' נתן ניימארק מן ט' איר תפ"ה עד ט' אדר ב' תפ"ו. ובהקדמת הספר אומר ר' מיכל שהיה בדעתו להדפיס פירושו על הגדות ירושלמי בשלמותו וקצת מפירוש ר' שמואל יפה, אך יען שפירושו של ר' שמואל יפה נאהב ביותר הדפים האחרון כולו ופירושו שהבר בעצמו אך מקצתו ובקצור. ובשנת תפ"ז נדפס היפה מראה באמסטרדם עם כבוד חכמים והידושי מהור"ר אברהם ראב"ד בנלונא בעל זרע אברהם על המדרש, באמצעות ר' יצחק בר אריה ליב בהגאון ר' יצחק מקראקא ועל זה נפרץ ריב בין ר' מיכל חסיד ובין המוציא לאור היפה מראה באמסטרדם כמסופר בהקדמת הספר מדפוס האחרון בארוכה.

והנה ר' מיכל חסיד בשקידתו בתורה לא די לו בנגלה לנו גם בנסתר ובמופלא ממנו דרש וחקר. ובעקד ספרי מורי ורבי הגאון ר' יעקב יוסף זצ"ל ראיתי זה יותר מארבעים שנים איזה כתבי ידות כתובות בכתב יד מחברם ר' מיכל חסיד וכל דבריהם דברי קבלה. גם ברשימת אוצרות חיים נרשמו בסימן 329, 396, 506, 521, 577, 591 איזה כתבי ידות מעניני קבלה ממחברים זולתו שהעתיקם ר' מיכל חסיד בעצמו. ובגלל עסקו בספרי קבלה קנה לו שם בפי ההמון: „המקובל הגדול". — וההתעסקות בספרי קבלה היתה ליושבי ברלין ופפד"א למורשה מימות המגורשים מווינא משנת תל"א שנתישבו בערים האלה ונתפרצה עוד יותר מעת אשר הכינו בתי הדפוס בשתי הערים הנזכרים והדפיסו בהם ספרי קבלה. והראש ממיסדי קהל ברלין בשנת תל"א, הוא ר' מאדל ריז הלוי איטינגן שהיה קודם לזה דיין בווינא בב"ד הרב ר' נרשון אשכנזי, גם הוא היה מאוהבי הקבלה ועל מצבתו כתוב שהיה „פומו ממלל רברבתא ברזא דחכמתא". — ור' וואלף בר משה בייטן שנפטר בברלין תס"ג שבחוהו גם כן במצבתו שהיה „גמיר וסביר בנגלה ובנסתרה". — ור' יוסף בר משה דרשן מפרעמסלא, חד מתושבי קהלתינו שנפטר פה בשנת תס"ג הדפים פה סדר התפלה עם פירוש כתר יוסף בנגלה ובנסתר, ורבני דורו נזרו על ספרו גניזה מפני שנבלע בו ארסו של שבתי צבי (יעב"ץ בתורת הקנאות דפוס לבוב צד 144). ועיין עליו למטה בשמו. — ובפפד"א הדפים בשנת תס"ב

ר׳ ישראל בר אהרן יפה משקלאב ספר אור ישראל ובאו בו רמזים על שבתי צבי וביהוד בדף ל״ט ע״א במה שאמר צדיקים יכואו בו ראשי תיבותיו: צבי (תורת הקנאות צד 145, ור׳ דוד אווז בעקיצת עקרב דף ו׳ א׳). ועוד הדפיסו שם בשנת תס״ב ס׳ גלגולי נשמות על ידי ר׳ נתן פיכל בר משה. ואחר זה נדפס בברלין בשנת תס״ו ס׳ הבהיר ומעיין החכמה הנקרא טוב וישר Q. ובשנת תע״א יצא פה לאור ס׳ מקור חכמה וס׳ פתחי יה, על ידי ר׳ משלם זלמן בן הרב״ד מניקלשפורג ר׳ בנימן וואלף פישהוף-אויערבאך (ואינו הנרשם בתורת הקנאות צד 121 למאמיני בשבתי צבי ואולי הוא אחר מנכדיו או ממשפחתו). ובשנת תע״ה נדפס בברלין קיצור השל״ה מר׳ מיכל עפשטין סנ״ל, ובסוף הקדמתו ובסוף פירושו לעלינו רמז על שבתי צבי (תורת הקנאות צד 32, 144). ושתי שנים אחר זה חזרו והדפיסו השל״ה עצמו בספר א. ור׳ אריה ליב בר חיים חזן מפוזנא (אחי ר׳ צבי הירש הנזכר בעמודי העבודה שלי צד 308 בין הפיושנים, שהיה סופר ונאמן בברלין ונפטר פה בשנת תצ״ו, הדפיס פה ס׳ מדרש כונן ופירוש מאמרי הזוהר מהמקובל ר׳ אריה ליב פרילוק. ובכ״א לחודש סיון תפ״ז הלך פה לעולמו אחד מיקירי קהלתינו מו״ה צבי בר יהודה כ״ץ והועד עליו במצבתו „שבנגלה ובנסתר דרש וחקר״. ור׳ לאזי בר יהושע ה״ש הנפטר פה י״א אדר תצ״ו, העיד עליו נכדו בעל משנת דר׳ אליעזר (אלטונא תקע״ה) בהקדמתו שהיה בקי בנגלה ובנסתר.

באמצעות הסופרים והספרים כאלה נתפשטו לימודי הקבלה בברלין ובנותיה, ואוהבי הרמזים וגימטריאות ודורשי הנוטריקון וסודות ראשי וסופי התיבות נתרבו מאוד, עד שבמעט טה עיניהם מראות פשטי הדברים בצורתם ורדפו אחרי דמיונות שוא ותפל לבאר בהם מקראות בתנ״ך בדרך זר.

ולדוגמא נזכיר פה המאורע שבשנת תס״א ח״י לחודש יאנואר נתן הקורפירשט פרידריך השלישי בקעניגסבערג כתר מלכות בראשו והורם בשם פרידריך הראשון למלך פרייסען. וזאת היתה נסבה שקם מורה דרדקי אחד בברלין, הוא ר׳ (שמעון) וואלף בר ברוך בראנדעם מפראג (נפטר פה ט׳ אדר תע״ג) והדפיס „ביאור סוד הנבואה של מלך דוד החוזה שהיה מרמז בס׳ תהלים קפיטל כ״א על כבוד מלכותו של מלך פרידריך הראשון״. — וביאור הזה נוסד על פי סוד צירופי אותיות וחשבוני גמטריאות ואחז בזה עיני בני דורו ביהודים וכנוצרים, וסמא את עיניהם להאמינם באמונה שלימה בדרשתו של דופי שדרש במזמור הזה, כאלו הסתכל דוד בנבואה שבשנת תס״א ירים הקורפירשט את עצמו למלך. ולולא קם המלומד הגדול יאבלונצקי וחפש במצות המלך אחרי הענין הזה ומה טיבו והראה לכל כי הוציא וואלף בראנדעם זולל מיקר, האמינו כל העם כי השכינה מדברת מתוך הפסוקים האלה כרצון המלמד הזה שלמד טפלות תחת תפילות.

רוח עועים כזה שהיה שולט בברלין בימים ההם הכשירו יושביה להאמין לכל דבר היוצא מפי רב או בור שיצא עליו הקול שהוא מקובל. ובשנת תע״ג בא האיש נחמיה חייא חיון לברלין להדפיס ספרי מינות שלו המכונים „דברי נחמיה״ „ועוז לאלהים ובית קדש הקדשים״ אשר בספר האחרון שמבואר בו דרוש מהימנותא דכלא הנדפס בו גם כן, כולו פועל ידיו של שבתי צבי הוא כאשר יבוא עוד למטה. וכבוא ר׳ נחמיה חייא חיון לבית האב״ד ר׳ אהרן (הנזכר למעלה ס׳ ד׳) מצא את

לבב הרב שלם עמו כי נתן לו הסכמה בכ"ו טבת תע"ג להדפיס ב' ספרים הנזכרים, ועל מחברם הוא אומר: האי תנא ירושלמאה הוא מפענח נעלמים, ודין גלי רזיא אשר לו עשר ידות בנגלה ובסודות, ופנים חדשות באו לכאן בהדפסת חבורו: דברי נחמיה פשטי התורה בנגלה. ושעמתי בקצה המטה מצוף דבש אמ־תו והוא מתוק וכל חיך השועם אומר לי לי. ועוד ידו נטויה להדפיס ס' עוז לאלהים על קבלה אמתית, ואף גם שאין לי ידיעה בתחלה ובסוף ובהעלם בינתים לא בהן ולא בשמותיהן, אין לי אלא דברי הגאונים אשר קדמוני והאלינו בשבחא דהאי ספרא דצ'נועתא אשר כסה עתיק יומין. ויען נמנתי לדבר מצוה רבה זו להיות סניף לאריות, על כן חלקי ה' אמרה נפשי להסכים עמהם" עכ"ל בהסכמה. — והנה רב הזה הלך לתומו והודה ולא בוש שאינו מבין כלל מעניני קבלה וסומך בהסכמתו על הסכמות הרבנים שקדמו לו, ולא ראה ולא ידע שקצת מהסכמות שהיו ביד חיון ונדפסים בראש ב' הספרים הנזכרים בדיות לגמרי וקצתן מזויפות בתוכן על ידי הוספות שהוסיף ובשינויים שהרישה חיון לעצמו. גם לא ידע ר' אהרן שספר עוז לאלהים ובית קדש הקדשים המכאר דרוש מהימנותא דכלא שנדפס בתוך בין ב' פירושים האלו הוא בעצמו רזא דהימנותא שחברו שבתי צבי אחרי שנשתמד ונהפך לישמעאלי, כמו שהעיד ר' יוסף אירגאס בספריו אשר הפיץ נגד נחמיה חיון והם: ספר תוכחת מגולה והצד נחש. ובס' האחרון הוא אומר: "בשנת ת"ע בא נחמיה לעיר הזאת . . . והוציא את ספרו אשר קראו מהימנותא דכלא, הכרתי שהוא הדרוש אשר חברו שבתי צבי". — אמנם מהקדום נלמד קצת התנצלות לר' אהרן, כי הלך בדרך הרבנים בימים ההם ואם הסכים רב אחד על ספרו של חבירו שידע אותו בעצמו מלפנים או שהועד עליו באמת או ברמיה שהוא משוחרי הטוב והתושיה מהרו כל הרבנים להסכים עם המחבר באמרם: אוקי גברא על חזקתו שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ופוק חזי מאן גברא דקא מסהיד עליו וכדומה לזה. ובאמת לא ידע ר' אהרן את ר' נחמיה חיון והודה ולא בוש לאמר שאין לו ידיעה בקבלה כלל, ואין לו אלא דברי הגאונים אשר הפליגו בשבח נחמיה. ובודאי הצטער אחר זה ר' אהרן בשמעו את הקלקלה אשר נערכה מהזייפן חיון בסיעת הרבנים חבירו ובסיעת ההסכמה אשר כתב בשגגה. ובין הגאונים האלה ששבחו בהסכמותיהם את הרמאי הזה היה גם ר' נפתלי הכהן אב"ד בפוזנא ובפפד"א (עיין עליו עמודי העבודה צד 282) שעסק הרבה בספרי קבלה ונלכד גם כן ברשת אשר טמן חיון ונתן לו הסכמה כתובה בפראג כ"ב חשון תע"ב (הנדפסת בראש ס' עוז לאלהים ולא כשאר ההסכמות גם בס' דברי נחמיה). וכאשר נגלו לו אחר זה כל התועבות אשר עשה חיון מלפנים קודם בואתו לפראג וגם בפראג עצמו, נתחרט בלבבו. אולם לעשות מעשה בפרהסיא ולקרוע מפני נחמיה מסוה היראה אשר נשא בשוא וברמיה, לא עלתה בידו גם אז כשנזדמנו יחד בברלין בשנת תע"ג ויהי כמחריש, כעדותו בעצמו בס' מלחמה לה' (ע' גרעץ קורות היהודים ח"י הוספה בסוף LXXXIV) שמתנצל על זה בדברים האלה: "הזדמנתי לק"ק ברלין והיה גם הוא שם ולא ידעתי מה מהותו שם . . . ואנכי לא ראיתיו כל ימי היותי שם רק פעם אחת בבית הכנסת בשבת נתן לי שלום ולא החזרתי לו ושוב לא ראיתיו . . . . כי לא היה שוב בבית הכנסת בשום פעם. והיה בדעתי לבוא אז עליו בעקיפין כדי להוציא את הסכמתי ולפרסם את מעשיו וראיתי כי הקהלה בלאו

הכי נחלקו לשני כתות, זה בכה וזה בכה ורבים מתפרצים ובהיפקרא ניחא להו ומטים כלפי חובה להתדבק דוקא באנשים כאלה. . . בשגם שזה האיש היה מתאכסן בבית גוי. . . וקול הדברים נשמעים למלכות ויתחלל השם יותר" עכ"ל. ולא לחנם ירא ר' נפתלי להעיר על חיוו המתו כי נמצאו בברלין כמה וכמה אנשים שדעתם לא היה יפה ורוחם לא היה נאמנה והיו מרודפי נסחרות ומאוהבי הסודות וחידות, ובראשם הגאון ר' מיכל חסיד האב"ד בברלין אחרי גיסו ר' אהרן, וגם הוא כשל באותו הזמן באמונת ש"ץ כמו שנכשלו בה גם גאונים זולתו כמו ר' משה פנחס ור' הירץ שהיו שניהם אב"ד בלבוב, ור' מאיר אב"ד בפרוסטיץ הרב המחבר שו"ת פנים מאירות (תורת הקנאות צד 71). ולו הרים ר' נפתלי את קולו נגד חיון ומרעיו והבעיר את הבערה בקהלתינו, מי יודע מה היה לה וכמה וכמה מכשולות וחילול השם נסתעפו על ידי זה. אמנם ר' מיכל חסיד לא לעד ולצמיתות נפתה לבבו אחרי השב"ץ ותלמיד תלמידיו נחמיה חיון, כי הכיר טעותו והתודה על עונו וכאשר פקח את עיניו, נעשה רודף ועבר עליו רוה קנאה על המסיתים והמדיחים האלה, וביריד של ספר"א באסיפת כמה רבנים, אלופים וקצינים, קם ר' מיכל חסיד והחרים את כל הכת השב"ץ ואת ספריהם שנכתבו ונדפסו משנת תכ"ו ואילך, כמו שעשה מעט קודם לזה הגאון ר' יחזקאל אב"ד א"ה"ו והגאון ר' יעקב בפ"פ דמין בשנת תפ"ה ורבני פראג וליסא ושארי קהלות בשנת תפ"ו, כמובא בתורת הקנאות מצד 69 עד 89 בארוכה ובשבירת לוחות הארון לר' דוד אווז (נאנז ?) דף מ"ט א'. —

ואלה דברי ר' מיכל בהקדמתו לס' יופי מכלל אחרי אשר אמר שם שהיה בדעתו לבאר האגדות גם בדרך רמז וחור בדעתו מחמת יראת מינות וזה לשונו: „כי הפסיקוני עוברי דרכי התורה הדשים מקרוב באו מאמיני בשם עוצר פרי שרף מעופף שורש נחש עקלתון, יתיעצו על צפיניו יערימון סוד, להפך דברי אלהים חיים למינות, קוצצי נטיעות יתפרכון ישתתקון ההוברים על צדיק עתק יוצא מפיהם ומפי כתבם פלסתר, אוי לנו מקולמסן ישתרבב לשונם תהלך בארץ ועפר ילחכו אור רשעים ידעך לא יגה שביב אשם והיו לדראון עולם. והמכשלה הזאת תהת יד שבידו למחות ולפרסם את ההטאים בנפשותם ועושה להם צפוי עומד עליהם חוששני לו מהטאת בא בישכרו. פלגי מים ירדו עיני אהגה כיונה, דלו עיני למרום נשאתי תפלה בעד שארית הנמצאה, יקיים מקרא שכתוב והצלתי צאני מפיהם צדקת ישרים מיד רשעים תצילם לא יפלו בנופלים להקים את שבט יעקב ונצורי ישראל להשיב. הן הנה מנעו בר השיבו אחור ימיני לחות דעתי גם בדרך רמז אם תמתיק לפי אכחידנה תחת לשוני" עכ"ל. והקורא המבין יבין על מה דבריו ירמזון.

ובדבר הזה עצמו שנכשל בו אותו החסיד ר' מיכל בראשונה נכשל גם בנו ליפמן והיה לו לאבן נגף כל ימי חייו, כי מאהבתו להקבלה ולנסתרות השקיע עצמו בה יותר מהראוי והעלה בידו כפירה באמונת ישראל ויצא חוץ לדת ישראל לדת הקאטוליקית אחר שיצא מברלין לאייזנשטט באונגארן והנוצרים קבלו אותו ואת שתי בניו הקטנים שהמירם אתו בחבה יתירה והורם למורה לשון הקודש ולשונות בני מזרח באוניפערזיטעט בווין. שמו ליפמן אשר היה לו מקודם הסיבו לשם אחר

ונקרא: Aloys Wienner von Sonnenfels. — ובשנת 1747 הדפיס בווין ספרו אור נוגה בלשון עברי ובלשון אשכנזי וזה לשון השער: אור נוגה Splendor Lucis, Oder Glantz des Litchs. Enthaltend eine kurtze Physico „Cabalistische Auslegung des grösten Naturgeheimnuss; Insgemein Lapis Philosophorum Genannt. Aus dem Hebräishen Grundtext der Heiligen Schrift gezogen. In Hebräisch- und Teutscher Sprach gleichlautend herausgegeben, Ab Aloysio Wienner Nobile a Sonnenfels, Variarum Lingvarum Orientalium Magistro Antiquissimae et Celeberimae Universitatis Viennensis et Professore privato. והיה אור לבנה כאור החמה, כי אור חמה יהיה שבעתים (ישעיה ל׳ כ״ו) לשנת לידת הגואל יתברך. Wienn Verlegts Johann Joseph Peutz. Buchhändlern 1747 עכ״ל שער הספר הנדפס 8 וכל הספר מלא על גדותיו מעניני הקבלה לשיטת הנוצרים. וברשימת ספרים מצאתי נרשם על שמו כזה: A'loys Edler von Sonnenfels קצר המצע, Kurtzer Inhalt des alten Gesetzes, Hebräisch und Hebräisch-Detusch. Wien, 1760.

ועוד חבר: Controversiae cum Judaeis prodromi Libri II שנדפס על ידי בנו עם הקדמה ממנו בשנת 1758. ובנו הנזכר הוא המלומד הגדול שהיה פראפעססאר באוניפערזיטעט בווין והמכונה: Joseph von Sonnenfels נולד בניקלשפורג 1733 והורם מקיסר פראנץ 1797 בתור רייכספרייהער ונפטר 26 אפריל 1817. החכם הזה היה אוהב לר׳ משה מדעסא וכתבו אגרות זה לזה. גם היה אחד מהתומכים את הקיסר יוסף I בהשתדלותו לקרוא דרור לבני איסטרייך, וכמוהו היה לבו חפץ משנאת ישראל.

ומיד ליפמן ווינער-זאננענפעלס בנו של ר׳ מיכל עוד לנו: ס׳ אבן בוחן חבור בדקדוק לשון עבר (ווין 1757), חובר על פי כללי ר׳ זלמן הענא זכרו שטיינשניידער (ביבליאגראפישעס האנדבוך צד 134) על פי מה שכתב שד״ל בפרא-לענאמענא צד 61.

ולענין יחוס משפחתו ושלשלת תולדות ר׳ מיכל נזכיר פה אחותו לאה, נפטרת פה י״א אדר ב׳ תצ״ד והיתה אשת ר׳ הירש ניימארק שנפטר פה ו׳ אייר ת״פ, בנו של הגאון ר׳ משולם זלמן מירלש אב״ד א״ה״ו והוא המכונה מן מיליום ברשימת הבעלי בתים מברלין בשנת תע״ד: Hirschel Salomon Fränkel. ולפי זה היתה אחותו של ר׳ מיכל גיסתו של הגאון חכם צבי, שאשתו שרה היתה גם כן בתו של הגאון ר׳ זלמן מירלש ניימארק פרענקעל. — אשת ר׳ מיכל הינדא, אחות ר׳ אהרן אב״ד ספר״א כבר נזכרה למעלה צד 3 ור׳ מיכל הוכירה לשבח בסוף הקדמתו ליופי מכלל ואומר: ערבה שמחתי ביום ב׳ של פסח תפ״ו כי מתה עלי זוגתי . . הינדא ע״ה בת אמ״ו חמי הגאון המנוח בעל המחבר נחלת בנימין זצלל״ה. חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה בהתעסקות נמרץ בכל ענייני הדפוס . . . . זכרה לה אלוה לטובה כשרון מעשיה ופועל ידיה וכו׳ — ואלה שמות בניו ובנותיו של ר׳ מיכל הנודעים לי:

1) ליפמן, הוא הנזכר למעלה ונולד קודם שנת תע"ה כי לא נמצא שמו בפנקס הנימולים בברלין שמתחיל בשנה זו. וע' למטה צד 20 הערה 4.

2) ר' איצק נולד בברלין י"ב אדר תע"ו ונתישב ונפטר בליסא ובתו ניטל היתה אשת ר' מן פלאכטע שם. ולר' מן בת קענדעל שמה, אשת ר' זימל בליסא והם הולידו את ר' מיכל הייניש והאשה ניטל אשת ר' אבלי בר אליה גאלדשטויב ור' אבלי היה אביו של הראש ב"ד בליסא ר' ליפמן גאלדשטויב שנפטר שם ב' אדר שני תרמ"א. ור' איצק הנזכר בעת פטירתו הניח אשתו מעוברת ואחר זה ילדה בן ששמו כשם אביו איצק וגם הוא נפטר בעת אשר היתה אשתו הרה, והולידה בת ועל שם אביה נקראה: יצקה והיתה אח"כ אשת ר' געטץ ווינער בליסא ובניהם היו האהים ר' ליב ור' מרדכי ווינער. והרייכסגעריכטסראטה ווינער בעת בלייפציג הוא בנו של מרדכי ווינער.

3) יעקב נולד פה י"א אדר תע"ט.

4) חיים נולד י' אייר תפ"א.

5) הענא אשת הדיין ר' מענדל מפ"פ דמיין פה בברלין, ע' למטה בשמו.

6) לאה אשתו הראשונה של הדיין ר' ליב כ"ץ בברלין, ע' למטה בשמו.

7) אשת הדיין ר' יואל זקש בר יקותיאל מגלונא, אשר זכרו יבוא למטה.

מספר ימי חיי ר' מיכל חסיר מעטים ורעים היו ונפטר בחיי אמו, בליל שבת י"א אדר תפ"ח. והדברים הנחרתים על מצבת קברו מעטים הם ובקושי העתקתי ממצבה הפנומה הנשחתה והמטושטשה מרוב הימים אלה הדברים:

יפה נוף משוש כל הארץ.

פ"נ שופרא שפירא, בוצינא דנהורא, רעיא מהימנא, מגליא טמירא.

טבעו בעולם . . . ספר יופי מכלל . . . בליל שבת י"א אדר תפ"ח

ליצירה (ולמחר)תו יום א' נקבר כשורה.

ונעתיק פה נוסח אל מלא רחמים שיסד לכבודו הפרנס ומנהיג בברלין בימים ההם מו"ה מאיר מרינטל לאמרו בשנת פטירתו בכל שבת ושבת ואחר זה בכל פעם שמוכירין נשמות, מצאתיו בקונטרס הישן של בית הכנסת בברלין ובראשי חרוזיו אות אחת משמו של הרב הנפטר, וזה לשונו:

יָקר בעיני ה' המותה להסידיו לשקוט שקט ורעננה

בצל שדי ותחת כנפיו בסוד ישרים.

חֻמה והיל היה לנו ובצלו היה לנו הגנה,

מחסה ומסתור ממטר ומזרם.

יָדיו רב לו בנגלה, ובנסתר חננו ה' בינה,

כאשר שמו נודע בשערים.

אֶשכול הכופר עשר ידות במעלות ובמדות לו ממדבר מתנה,

בדרך ישבון אור הולך משרים.

לָמי כל חמדת ישראל, ממנו יתד ממנו פנה,

בחריפותו היה סיני ועוקר הרים.

מכלל יופי הופיע, חכמתו בחוץ תרונה,
בדעת שאלותיו ותשובותיו מלא חדרים.
ידין עמו כאחד המיוחד, לא נעדרה אחת מהנה
במשפטים צדיקים וישרים.
כשופר הרם קולו בתפלתו לאל שוכן מעונה
והאירו דבריו כתומים ואורים.
לב חכם לימינו בדרשותיו ובתוכחותיו השיב רבים
מעון אל תחת כנפי השכינה.
בתורתו האיר לארץ ודרים
לכן נפשו תנוח וכו'.

וחוץ מזה כבדוהו בני חברה הקדישא גומלי חסדים וקברנים שהיה ר' מיכל אחד מחבורתם ואחר זה גבאי קבוע, כמה שנמנו וגמרו בחו"ה פסח תפ"ה שלא למנות גבאי אחר במקומו עד תום שנת פטירתו, דהיינו שנת תפ"ט (פנקס החברה דף י"ג, ב').

הערות.

1) לעל 11. נראין כי יהודה ליב סופה בחתימה לכתן בפראג ומחר זה מצ"ל בפילה ובגרידץ ע' נמצר יש של שלמה לנטין (נרלין תקכ"ח) ובסכמותיו למקור חיים (פיורדא תכ"ז) ולחוקי חיים (נרלין ת"ם) ולחור יטראל (פסל"ח תם"ג) ולאורי ויאעי (נרלין תע"ז) ונמו"ת סניף מחירות ח"ח (תמ"ד תע"ה). ובמחנת דב"ח מר"ח טרילינגער נין (פסל"ח תם"ז) דף פ"ז ע', וכן בסכמותיו בזכרות נאמר בהליה שבוכרת כי יהודה ליב נאת מגרידץ לפסל"ח מחמת רעם מלחמות סופה בעת בהיה בפולין. ונראה שבדעתו היה לשוב למקומו לגרידץ ולח עלתה בידו ונשתקע לגמרי בפסל"ח, כי בשנת תע"ו בעודו בחייס, היה ר' שמואל זנוויל כ"ץ שפירא מלבוב תצ"ד בגרידץ ושכיים בשנה בזכרת בהשפעת ס' אהל יעקב שנדפס לאחרי כן בשנת תע"ט בפסל"ד ובסכמתו מתומה: "מוהר"ר ק"ק גרידץ". — זמן סלוקו של כ' יהודה ליב נראה שהיה בין ת"ב — לתפ"ג, כי בהסכמת בנו כ' מיכל אהיל לספר מרגליות טובה (תמ"ד תפ"ד) הכתובה כי חייב ת"ם, החתימה: "מיכל בלא"ח מ"ו כמו"ה יהודה ליב שלי"ט מוהר"ר פה ק"ק בערלין", ולעומת זה בהסכמתו לאותם עם תרגום רש"י ושפתי חכמים (פסל"ח) חתום: "ז"ך בקלו תפ"ג יקיאל בלא"ח מ"ו כמו"ה יהודה ליב זצלל"ה".

2) לעל 11—12 נשער ס' בריח מטה משה (נרלין תם"ח) נזכר כי אהרן בהליה ונאמר עליו שהוא יושב בצית המלכת שיקדו כ' יהודה בר ליפמן מחיו ומסתר מחותו, ומכי מיכל גיסו בעל אחותו של כי אהרן שותק כותב שער הנזכר לגמרי. ואין ספק שגם כי מיכל היה בשנת תם"ח מל מיושבי בית המלכת של כי יהודה בנרלין כי בעל ס' בריח מטה משה לח היתה כוונתו שם רק לפחר לח מיקרי בית המלכת ובגלל זה הזכיר גם לח כ' אברהם תאב"ד דהלברשטט בנם ופתנם כי אהרן ושתק מכי מיכל שהיה מחוכלי לחמם. ובנידון יעינו ממנו ממקום לחר שהיה בשנת תם"ח מל מבני בית המלכת הזה, כי בשפר נקח טוב (פסל"ח תם"ל) נדפסו הכנה הסכמות משנת תם"ה ובתוכם הסכמה

ו) ר' מרדכי מאקלענ מליסא בר אברהם.

הרב הזה היה מליסא בעדות התימתו בהסכמותיו ובשאר דברים הכתובים והנדפסים ממנו או מאחרים על שמו. וברשימת היהודים מן מיליום נזכר בשנת

מר' שמעיה מיל"ד בברלין מחומה עה"פ תמוז תם"ח בברלין, ובסוף הספר לומר המחבר: „והבנתים האלו בעצתי בקיומי בק"ק ברלין (דהיינו תם"ח) לפני הרב המופלא הרבני דבי תרביצאי מהר"ר מיכל נ"ו וגיסו הרב הגדול כיום מתיבתא מהר"ר אהרן בן הרב הגדול בעל המחבר נחלת בנימין ז"ל וטוכסר בעיניהם ונענו לי לחפץ" עכ"ל. — ובשנת תע"ח נדפס בברלין ס' מקור חכמה בהסכמת כ' מיכל, והמדפיס כתב מתעל בהסכמה: „מהרב הגדול והמקובל מוה"ר מיכל נ"ו מיל"ד בק"ק זלאטאווי יע"א". והמסכים מחם עלמו שם לסדר ולפרט לאסוֹר אֶסֹר עַל נפשו ימיהל מיכל בלח"ת מ"ו כמוה"ר יהודה ליב שלי"ט פה ברלין באהל תורה ומנולתו פרוסה בק"ק זלאטאווי יע"א. ובשנת תע"ג נדפס בברלין עין יעקב קטן עם פירש מר' שלמה זלמן נחמיעד בר דוד בהסכמת כ' מיכל מסנה זו וגם שם הדפיסו עליה „מהרב מו"ה מיכל נ"ו" שנתקבל לחג"ד וכ"מ לכמה קהלות קדושות ולעת הזאת יושב בהאל בעל תורה פה ק"ק בברלין.— לאמור מעתה שנתקבל כ' מיכל קודם שנדפסו בברלין לחג"ד בקהלות קדושות ובפרט בזלאטאווע ולא זז מברלין עוד כל ימי חייו. ובזלאטאווע נתקבל לאחרי כ' מיכל לחג"ד וכ"מ בגמון כ' יוסף יחסקי בהקדום כ' יחיאל והיה שם עוד בשנת תם"ו ובשנה זו בר"ח מסון הסכים שם על המהרש"ל שנדפס בשנת תם"ז בברלין.

3) שם לד 12 שם פייגש שהיה נקרא בו אחיו של כ' עקיבא שנו והחליפו האשכנזים לשם פייט, ולכן נקרא כ' עקיבא ונבו כ' ליב Levin Veit, Jacob Veit, לולם שם משפחתם מאז היה גייגלבוכ. ובשנת תל"ו היה בווייטענסוייזען במדינת העסטרין כ' שניאור פייגש מיל"ד והסכים בשנה הזו בהסכמת קצרה שער אזכיים (אלטונא תל"ו Q). ובנו כ' יהודה נתיישב בברלין והיה שם פו"מ ונפטר תקמ"ו ועל שם המקום שילח משם היה נקרא כ' יהודה ווייטענסוייזען ועל שם אחיו כ' פייגש היה מכונה גם כן בשם כ' יהודה פייט, הוא וכל יוצאי חלציו, לולם שם משפחתו בישראל היה רייק, וכן מתוס נאמת בהסכמה הנ"ל: הק' שניאור פייגש רייק מוהא שם ק"ק וויטענסוייזען וכל מדינות העסין". וכ' שניאור פייגש הזה בלד גם כן פרוכת לבית המדרש של קהלתינו וכתוב עליו כזה לזכרון: „שניאור פייגש בן מוסה"ר יוסף רייק זצ"ל, לפנים היה מיל"ד וכ"מ בק"ק קרומנוי במדינות מערהרין ובעת מיל"ד וכ"מ מדינות העסין יע"א ומשם הרבנית מרת מילל בת הג' מיל"ד מו"ה יחזקאל קאפלש סג"ל זצ"ל. היום יום ו' כ"ח בכלו תל"ד." — ומתי משפחות הללו בברלין הלך השום שנשם שנקראו על שם אחד מאביהם פייגש פייט, ומזן מזה לא היה להן שום נגיעה זו בזו ודבר לא היה למשפחת גינצבורג עם משפחת רייק, שמעתה יצא לים לגול מרבנה הנודע בשערים מה"ן משם המכונה לחקצאחר פייט זצלל"ה.

4) לנד 17—18. על ליפמן המכונה Aloy von Sonnenfels וגם Joseph von Sonnenfels רשם יותר מזה: Jüdischer Plutarch Band I Wien 1848 183—245; Jüdisches Atheneum Leipzig 1851 224—226, ודבריהם תקון. ועל תגרות יחזקף פתן זאנענפעלד אל רמ"ד ותשובתו אליו רשם: M. Mendelsohn's gesammelte Schriften 5. Bd. Leipzig 1844 S. 620—623.

תע״ד בין התושבים בברלין בשמו וכשם אביו: Marcus Abraham. ועל שם האשה טאָקלעס שהטיבה עמו בבואו מליסא לברלין כגר בארץ נכריה, היה מכונה גם כן ר׳ מרדכי טאָקלעס. וכבר בשנת תע״ב היה אחד מיקירי ברלין כי באדר ב׳ שנה זו נתקבל לחבר לחברת גומלי חסדים ומבקרי חולים וקברנים וביום בואו בברית עם בני החברה נדב 15 מארק לקופת הצדקה (פנקס חברת גומלי חסדים). אשתו הראשונה חיילה היתה בת ר׳ אברהם ריז הלוי בנו של הרב הדיין ר׳ מאדל ריז איטינגען ממגורשי ווינא הנזכר למעלה. ובמותה (כ״ג שבט תפ״א) נקברה אצל אחיה: ר׳ משה ווינער ואחותה: מירל אשת הפו״מ ר׳ מאיר רינטל שזכרנו למעלה (צד 7 וצד 8). — אשתו השנייה מינקלה שמה והיתה בת המדפיס ר׳ וואלף מירלש-פרענקל בברלין בן הגאון ר׳ משולם זלמן מירלש ממגורשי ווינא אב״ד א״ה״ו ונפטרה ו׳ תמוז תצ״ו. בשנת תפ״ב כבר נתמנה לדיין בקהלתינו כעדות פנקס הנימולים שנרשם בו יום מילת בנו וואלף כזה: „וואלף בר מרדכי דיין ר״ח מנחם אב תפ״ב.״ וכן נרשם ר׳ מרדכי בתואר דיין בחודש אב תפ״ג בפנקס הקהל בין נותני ערך לקופת הקהל וסכום שלו היה י״א גראשען, כי התמניותו והתמנות הדיינים חבריו בעתים הללו לא היתה בתורת שעבוד ובשכר רק דרך כבוד ועל ג׳ שנים וכאשר עברו אלו חזרו ומנוהו שנית. — ובאסיפת הקהל בחול המועד סוכות תפ״ו נתקבל ר׳ מרדכי טאקלעס לראש בית דין דקהלתינו, והוא הראשון אשר שמש בתואר ובמעלה הזאת בכתר הרבנות בברלין, ובכתב הרבנות שלו מפרנסי ומנהיגי הקהל נאמר שנתמנה על התורה ועל העבודה, על התורה: שישגיח על בני עניים ועל המלמדים שלהם, שלא יתעסקו במלאכת ה׳ ברמיה, וגם ללמוד בכבודו ובעצמו עם הבחורים בני עניי קהלתינו בחנם; ועל העבודה שיהא לראש בית דין לדבר המשפט. ובעת אשר יפנה הרב הגאון אב״ד מקהלתינו למדינה או לכל דבר שנצטרך, יהא הרב הראש ב״ד ר׳ מרדכי במקומו לכל דבר שבקדושה לדין ולהורות להיות בעת ההיא ידו בכל ענינים וגם לכל הכבוד שיניע לראש ב״ד והוקצב לו בשביל זה מקופת הקהל מאה וחמשים ר״ט לכל שנה״. (פנקס הקהל). — ועוד נשנה שם בפירוש שעלתה הסכמה מהפרנסים בצירוף ט״ו אנשים ביום א׳ כ״ו אב תפ״ט, שאם יפנה הגאון אב״ד דקהלתינו מכאן אל המדינה לאיזה צורך יחלקו כבוד לר׳ מרדכי לקרותו לס״ת לשלישי לחיוב בכל שבת כשמברכין החודש.

גדולה היתה יקרת ר׳ מרדכי בעיני חכמי דורו כנראה מהתשובות שהשיבו לו. ובשו״ת שב יעקב מהגאון ר׳ יעקב הכהן אב״ד בפ״פ דמיין נמצאת בסימן ה׳ תשובה שהשיב „אל הארז אשר בלבנון, יפה פרי עץ רענן, הכמתו בחוץ תרונן, ברק השנון, מעיינותיו יפיצו חוצה, ה״ה אהובי מחותני ידידי הרב המופלא כש״ת מוהר״ר מרדכי נר״ו לפני שמש ינון שמו״ וכו׳. ר׳ מרדכי סתם הזה הוא בלי ספק ר׳ מרדכי טאקלעס הראב״ד בברלין שלפנינו, הוא ולא אחר, כאשר הודעתי כבר בשנת 1871 להכותב קורות היהודים בברלין ונדפס שם בחלק השני צד 48. וכל התשובה סובבת על ענין בית הכנסת אשר כבר דברנו עליו למעלה צד 6—8, ור״י המובא בתוכה הוא ר׳ יהודא בר ליפמן, והנבירה המוזכרת שם בסתם הכונה על אסתר אשת ר׳ יהודה, ורט״ם הנזכר גם כן שם הוא ר׳ טעבלי סנ״ל (ריז בר

קאפל) שנפטר פה בחשון תפ"ח. — גם הגאון ר' יחזקאל קצנאילנפוגין אב"ד א'ה'ו' בש"ת כנסת יחזקאל סימן צ"א מכנהו „שארי ופארי", „אשר עשה ותיקן בחריפות ופלפול והראה בחכמה יתירה כמרדכי זה בלשון". — ומהתשובה מוכרחת מתוכה שנכתבה אחר ד' תמוז תע"ה, שבו ביום נפטר בברלין הרב ר' יידל כ"ץ בר משה בר מאיר מלאנדסבערג שעליו סובב כל מה שנאמר בתשובה ההיא והוא האיש Judel Moses הנזכר ברשימת מיליום מבעלי הבתים שהיו בשנת תע"ד בברלין. ועיין למטה צד 23 בהערה 1.— ועוד נמצאת תשובה שהשיב ר' מרדכי עם חבירו הדיין ר' זנוויל הלברשטט בתשרי תצ"ג ונדפסה בשו"ת שתי הלחם לר"מ האניו. ואיזה חידושי תורה מר' מרדכי נדפסו בס' מנחת כהן מר' שבתי בר משה הכהן (פיורדא תק"א) ובס' קול יהודא מר' יהודא בר חנינא לונטשיטץ מגלונא ובשאר ספרי לקוטים כאלה.

בימיו לא היה עוד בית המדרש קבוע בברלין והרבה בעלי בתים עשו בתיהם בית מדרשיהם ולמדו תורה וגפ"ת ביחידות או בחברת רב אחד שהכניסו לביתם והספיקו אותם בלחם, דירה, כסא, מנורה ושולחן. ולתועלת כל בני הקהלה ולהרבנים שבאו לגור שם לפי שעה ולהבחורים ששמשו בישיבת ברלין יסד ר' מרדכי טאקלעם פנקס והתחיל לקבץ התימות של נדבות מבעלי הבתים לטובת בנין בית המדרש כמבואר בפנקס הקהל.

בשנת תפ"ט, בהתאספות החברא קדישא גמילות חסדים וביקור חולים יחד ביום ב' ט' סיון, נמנה ר' מרדכי טאקלעם לגבאי הראשון תחת האב"ד המנוח ר' מיכל הסיד. ובמצוה זו החזיק ר' מרדכי בכל תוקף ועוז, ועשה חסד עם החיים והמתים עד יום מותו (פנקס החברה). ובעזבונו מצא הפו"מ גיסו ר' אברהם בר מאיר רינטל, ספר תורת חיים ואהבת חסד שחבר ר' מרדכי, ור' אברהם רינטל הדפיסו בשנת תק"י בברלין בדפוס ר' אהרן בר משה מדפים מליסא לטובת החברה הנזכרת וכולל ב' חלקים. חלק האחד כולל הלכות בקור חולים, שמחות, אונן, טהרה וקבורה סדורות מר' מרדכי טאקלעם, וחלק השני סדר התפלות והתחנונים ומזמורי תהלים שנוהגין להתפלל על החולים ותפלה לער"ח ניסן בבית החיים מיועדת לגומלי חסדים. וחלק הראשון הזה עם התפלה לער"ח ניסן להחברה, נדפס עוד הפעם בהוספות דינים ממורי ורבי הגאון רב"ד דקהלתינו מו"ה יעקב יוסף זצלל"ה בשנת תקפ"ט (עיין בספרי סדר ביקור חולים מעבר יבק וס' החיים במבוא שלי צד LXX בארוכה).

ויהי מרדכי פאר לעדתו וגדול ליהודים, ועד זקנה ושיבה גודר גדר ועומד בפרץ וביום ד' כ' סיון תק"ג — בו ביום אשר נשרף בו פעם שנית אחר זה בשנת תק"ן עיר ליסא מקום מגורו בתחלה אשר על שמה נקרא הרב גם: ר' מרדכי ליסעד — עלה אל האלהים, ויהי אבל כבד ליהודים בברלין ובנותיה, ועל פי פקודתו נשמרו להרבות בשבחו ותוארים על מצבתו וזה החרות עליה:

פ"ט מורינו ר' מרדכי בן מורינו הרב ר' אברהם שהיה ראש ב"ד הקהלה והמדינה, וגבאי הח"ק גמילות חסדים. נפטר ונקבר ביום ד' כ' סיון תק"ג לפ"ק. תנצב"ה.

ואלה שמות בניו הנודעים לי:

1) הרבני מו"ה וואלף הנזכר למעלה נפטר פה ח"י כסלו תקכ"ו.

2) הרבני מו"ה איצק נולד ח"י אדר תפ"ד ונפטר פה ב' חו"ה סוכות תק"ס ואשתו שהרלי בת ר' שמואל בונפוט מהמבורג י"ז תמוז תקנ"ח.

3) הרבני מו"ה ברוך, נולד פה כ"א אב תפ"ה ודר בפפד"א ונפטר בברלין ט"ז אב תקנ"ג, ובנו ר' משה טאקלעס שמש בפפד"א חתום בין המדפיסים והמסדרי אותיות שעסקו שם בהדפסת ספר בית מאיר (תקמ"ט) בסוף קונטרס צלעות הבית.

4) אברהם, נולד בברלין ט"ז תמוז ת"ץ.

5) זלמן נולד בברלין כ"ב אב תצ"א.

6) מַן נולד ט' חשון תצ"ו.

גם אַשער נלוה עמו, הוא ר' אברהם בר יצחק בן אשר מקאַמין בברלין, הנודע על ידי מסעות ר' בנימן שנדפס ביופי והדר בהשתדלותו, גם הוא היה מצאצאי ר' מרדכי טאקלעס. וממנו אגרת שכתב אל הח' ר' מאיר לעסטרים הנדפס במכתבי עברית (ווין תרכ"ב) צד 165.

הערות.

1) בלד 22 כ' יילל בר מסה בר מאיר מלאנדסבערג. על מצבת קברו נחקתו מלה בעוכים:

„פ"ט חד מרבנן, חריף ושנון, מופלג בתורה ובחסידות, בכל מעלות ומדות, מוכתר בג' כתרים, נודע שמו בשערים, הרב המופלא מוהר"ר יהודא ייידל במוהר"ר משה כ"ץ שי'(חיה) מק"ק לנצבורג. נר אלהים נכבת, במוצאי שבת, ולמחרתו ביום א' ד' תמוז תע"ה ליצירה, נקבר ונספד כשורה. תנצב"ה.

ולויזה מחדושי גבר המלויין הזה נלפסו גם קול יהודא מכ' יהודא בר מניהם זעליג (זאלקוילא תקי"ג).

ומס לחמת כ' יילל מחלה בנלחה מחפוזה המזכרת שבפו"ת כנחת יחזקאל. הוא סיה גיסו של כ' יוסף בר מסה שהדפיסים בברלין בשנת ת"ם בדפוס יחיבונלקי החמלה מכל הסנה עם פיהום כתב יוסף. ומחחבר מזכיר גיסו הזה מעבר לשער הספר בקול תודה על לחסד שעשה עמו בכספו להוליא ספרו בדפוס ומכנהו: „האברך רך בשנים ואב בחכמה הרב המופלג בחורה החריף . . . . בר יחזקאל . . . . מוהר"ר יהודא יילל כהן נרק בהקהלין המפורסם בשליח בהר"ר מסה י"ו מק"ק לינצבורג".

---

7) ר' משה בר אהרן מלבוב.

אחרי סלוקו של ר' מיכל חסיד, נמנו ונגמרו ראשי הערה להקים רועה אחר תחתיו ונשאו עיניהם סביב לבחור אחד מחכמי הזמן לרב אב"ד על העיר והמדינה. אמנם עודם מתיעצים אל מי מהנאונים יפנו והנה פתאום יצאה פקודה מאת המלך להושיב את הרב ר' משה במוהר"ר אהרן מלבוב שהיה אז רב אב"ד בלייפניק

במדינת מעהרין על כסא הרבנות. ותרע הפקודה הזאת בעיני הערה כי לא שמעה עד היום ההוא מחכמת הרב הזה שהיה או עוד צעיר לימים כבן עשרים ועוד איזה שנים ומגדולת תורתו לא נודעה לה, ויראה לנפשה להלביש אותו בבגדי חמודות של הרבנות בברלין שהיתה עיר מלאה חכמים וסופרים וכל בניה למודי ה'. או קמה כל העדה כאיש אחד ותבקש מאת המלך (בכ"ד לחודש יאנואר תפ"ט) להעביר ולבטל פקודתו על כל פנים לפי השעה, ובתוך ב' או ג' חדשים יהיה כל עמלם שיתברר על פי החקירה והדרישה אם ראוי הרב ר' משה לאותה שררה ואז יקבלו אותו בשמחה ובנפש חפיצה. אכן לשוא היתה תקותם להשיב הפקודה אחור, כי בשני לחודש פעברואר תפ"ט נתחדשה גזרת המלך והוא אמר וצוה להושיב את ר' משה לבוב מלייפניק, אותו ולא אחר, לרב אב"ד עליהם. ועל פי ההכרח נמנו וגמרו להשלים עם ר' משה ואבן מאסו הבונים היתה לראש פנה ולתל שהכל פונים בו. וכתבא דנא הוא כתב הרבנות הועתק ממני מפנקס הקהל דף כ"ב א' ששלחו לו מברלין ללייפניק. וזה לשונו:

„ב"ה. בהתאספו ראשי עם יחד ה"ה האלופים פרנסים ומנהיגי הקהל וכל בני התמניות בצירוף יחידי סגולה אנשים חשובים, ראשים וטובים, נמנו ורבו לקבל עליהם אב"ד מורה צדק, להחזיק כל בדק, שלא יהא הבירה בלא מנהיג כנהוג בכל תפוצות ישראל, להיות למורה אשר ידין ויורה דעה באיסור והתיר וטומאה וטהרה, ועלה במוסכם האיש אשר נכחר הוא הקדוש ישראל אשר בקרבנו, אותו ראינו צדיק לפנינו, ה"ה הרב הגדול המופלא ומופלג בתורה ולו עשר ידות בנגלה ובנסתרה, וכל מעלות ומדות שמנו חכמים כולהון איתנהו בו וממנו אינן נעלמים, ה"ה

הרב מוהר"ר משה בן הרב הגדול מו"ה אהרן זצ"ל
מק"ק לייפניק

אשר יאמרו עליו כי הוא זה, מזה ובן מזה, לו נאוה ולו יאה, לישב על כסא הוראה, וזאת אשר מצאנו: ראשית כל דבר ה' זו הלכה, בפלפלא חריפתא, לחדדם בשכל הקודש בכל התחלת הזמן ואף בתוך הזמן, לא ימנע מהם בר ומזון, לשובע ולא לרזון, בשרא דתורה. גם ישמור שני שבתות: שבת שובה ושבת הגדול לבשר צדק בקהל רב, ולדרוש ברבים הלכות חג בהג כנהוג בכל תפוצות ישראל. גם מחוייב לשפוט ולדין, בין איש לרעהו כל ריב ומדון, בדיני איסור והיתרא, בטומאה וטהרה, ולכל דין ומשפט יצרף עמו שני דיינים אשר יתמנו מהאלופים הקהל יצ"ו. וגם יברך את העם בברכת ה' בתפילות של וגשם וגם תפילת נעילה. נגד זה חלקנו לו כבוד הראוי לו: לעלות לס"ת שלישי מדי שבת בשבתו וגם בימים נוראים וימים טובים יום ראשון בלבד. וביום שני אינו רשאי שום אדם לקרותו לעלות לס"ת אם לא שיהא ראוי לעלות מצד החיוב. מקום חשוב בביה"כ יהיה לפי כבודו בכותל מזרחית אותו מקום שהוא ראשון בקודש לצד הארון הנושה לצד צפון. ולהרבנית יהיה מקום חשוב בביה"כ בעזרת נשים. השכירות יהיה לו מקופת הקהל, דהיינו מקופת בהכ"נ בכל שבוע ארבעה ר"ט, ובכל חודש תשרי וניסן כפל כנהוג והכנסת מעות תנאים וחופה וחבר ומורינו ושאר הכנסות אשר יסכימו ביניהם האלופים הקהל יצ"ו. כל הנ"ל נעשה על משך ארבעה שנים רצופים מיום המבואר למטה. כל

הא דלעיל עלה במוסכם לכבוד המקום ולכבוד התורה, ולמען שתהא האמת נהדרת באנו על החתום ועל הגלוי"

היום יום ה' י"א אדר ראשון תפ"ט ל' פה בערלין קרית מלך רב.

צבי הירש סנ"ל. זנוויל הלברשטט. חיים בר"א מהמבורג. מרדכי בהר"ר מנלין ממשפחת ראנבאך. אברהם הלוי. מאיר סנ"ל. שמואל הלברשטט. דוד בעווערונג. משה הלברשטט. יודא סנ"ל מלובלין. מנחם מענדעל עשווא. זלמן עמריך. שמעון ייטלש. יהודא ליב השט"ט. ישעיה הולענדער. הק' יעקב ליפמן נ"ש. אהרן מינשטער. מאיר מרינטל. מרדכי מאדל סנ"ל. יאקב בכהר"ר אריה ליב מקראשטשין. אהרן בלא"א יצחק אייזק זצלל"ה. הק' מרדכי מהלברשטט. אליעזר גנז. בענדיט בן הריין מוהר"ר ירמיה פערשט מהמבורג. אהרן דוד בהר"ר נפתלי. מרדכי כהן מברלין. ירמיה שפייאר. אברהם מינדען. אליעזר לאוי הלברשטט.

על פי הדבור, ובסבת הלחץ והדחק של המלך אנוסים היו מנהיגי הקהלה להושיב את ר' משה מלבוב על כסא הרבנות, אולם לבם לא היה שלם עמו, ורע עליהם מעשה הרב הזה שבא על פי שטר הרבנות הנוכר לברלין ולא חש ולא פנה אל מתנגדיו ולרוב הקהל שמאנו בו. וזאת היתה נסיבה להסב את לבם ממנו עוד יותר, וישפכו עליו חמתו ויעשו אגודה אחת להיות בעוכריו בכל אשר יפנה. בראש שוטניו עמדו ג' אנשים והם: הפרנס ומנהיג ר' חיים בר אפרים מהמבורג, והוא החתום למעלה בשטר הרבנות בחתימה השלישית והוא אבי הקצין המפורסם ר' פייטל, והאחים ר' בנימין ור' בער בני ר' יוסף כ"ץ עלקיש ממשפחת רפאפארט, ויתגרו עם ר' משה מלחמה וימררו את חייו במריבות וקטטות ונתחלל שם שמים על ידם בנשתם בערכאות המלך לחרוץ משפט על הקלון והבוז ששפכו זה על זה וגבר מול רעהו.

הן אמת שכנגד האנשים האלה היו ב' פרנסים אחרים שעמדו לימינו, האחד הקצין ר' משה בהגאון הנגיד ר' ליב קליווא המכונה גומפערטץ, והשני ר' מרדכי בר מנלין ממשפחת ראנבאך מדעסא (Marcus Magnus) שראינו גם כן חתימתו למעלה בשטר הרבנות. ובלי ספק היו שני אצילי העדה בימים ההם, והם: הנגיד והדיין ר' (נפתלי) הירש בר בנימין מירלש, אבי בעל קרבן העדה, והפו"מ מלפנים הישיש ר' זעליג הכהן בר יצחק גאלדשטיקקער מלייפניק מאוהבי ומתומכי ר' משה מלבוב. אולם כל עמלם להחזיקו על כסא רבנותו אשר כרע לנפול היה לשוא, וכמעט השלים הרב שנה אחת פה קרית מלך רב העבירוהו בעל כרחו מגדולתו ונדחף לצאת מפה לפפד"א על פי פקודת המלך (כ"ז מייא 1730) שהסכים הפעם הזה למתנגדי הרב בתנאי שישלמו מקופת הקהל לאוצר המלכות 4500 מארק.

הרבנות של פראנקפורט וברלין והמדינות שהיתה עד הנה ביד אב"ד אחד נחלקה עתה לשתים. בברלין נבחר על מקום ר' משה אב"ד אהר, ור' משה נתקבל ברישיון המלך (נתון לו כ"ח אויגוסט 1730 ועוד הפעם 6 נאוועמבער 1730) לפפד"א והמדינה בתנאי לשלם בכל שנה ושנה 300 מארק משכירתו לאב"ד בברלין. פרידת ר' משה מברלין לפ"פ נראה שהיתה בין סיון לאב משנת ת"ץ דמוכח משתי הסכמותיו. משם נתקבל ר' משה לרב (לדיין או לתופס ישיבה) לניקלשבורג במקום אשר שם התעכב בימי חורפו בלימוד הישיבה. ויצא מפפד"א

בחודש אב תק״ג וטרם נסע משם הסכים על הדפסת התורה עם נ׳ תרגומים רש״י והראב״ע ורשב״ם שהדפיס שם תלמידו וישאר בשרו מו״ה אהרן במו״ה ישראל הלוי העליר עם ר׳ יודא בר הירץ בער ור׳ אהרן בר שאול וחתומה הסכמתו כזה: „הטרוד ממש חד כרעא וגי׳ ליסע ולקבוע בק״ק ניקלשפורג המפוארה. יום ד׳ ג׳ אב תק״ג לפ״ק פ״ם דאדר ביומא דשוקא״. ובשנת תק״ג עש״ק כ״ו אדר א׳ נפטר בווינא הגאון ר׳ יששכר בערוש (עשקלש) אב״ד דכל מדינת מעהרן ומדינות הגר (מצבות פראנקל No. 424), ונתקבל הגאון ר׳ יונתן אייבשיטץ מהמבורג לאב״ד דניקלשפורג וכל מדינת מעהרין והיה בדעתו לילך לשם לולא מן השמים עכבוהו (לוחות העדות סוף אות א׳ בהקדמה). ואז נתקבל ר׳ נרשון פולין לרב אב״ד דניקלשפורג, ור׳ משה לבוב לרב המדינה ושם נפטר ועל מצבתו כתוב:

„פ״נ הרב המדינה מו״ה משה לבוב בן הרב הגדול מו״ה אהרן וצ״ל מלבוב. י״נ (יצאה נשמתו) יום ד׳ י״ו טבת תקי״ח לפ״ק״.

(קורות העתים לר׳ אברהם טריביטש דף י״ח ב׳ סימן כ״ה ודף י״ט א׳ סי׳ כ״ט. קבוצת חכמים מהח׳ ווארנהיים צד 181).

הערות.

1) לנד 25. כ׳ שלמה פרענקל נמו על כ׳ הירם בר נעימן הדפים ניעסניץ ספרי הרמב״ם ונמלק הסליחי נמלאת הסכמה מכ׳ משה בר מהרן מלבוב כתובה בשנת בנלין בעבור דבך בנלין כ״ג אלול ת״ק והמסכים מכנה את השם: „מחותני רב מניחי, הרבני המופלג המפורסם מו״ה נפתלי הירם נייממארק״ ואת נמו המוציא לאור מזכיר כזה: „הנאור המפורסם מוקדם לנכבה . . . ידידי המופלא הפנון הר״ר שלמה״. —

2) שם. כ׳ זעליג נפטר ימים וזקן ס׳ שנת תק״ר. ובשנת תע״נ הדפים בנלין שלח נשנו כ׳ יוסף בר נעימן זאב וואלף עפשטיין הלוי מקוניץ במעהרין ס׳ לנבת המוסר מכ׳ שלמה מלעמי ום׳ דת נשים לכי משם ניגרין בהולות „הקלין כ״ה לשבר זעליג בר ילמק הכהן ז״ל מק״ק לייפניק פרנם ומנהיג פה ק״ק בנלין״ כאמור שם בהקדמה, והוא כ׳ זעליג שלפניהו. ואשתו רבקה בת כ׳ טודיה נפטרה כ״ג אסון ת״ם ועל מלבתה מספר בשבחה „שהנהה מחניה למלאכת בנדי קדש״ והכונה שרקמה כלי קדש, פרוכות ומפות לנהלי בית הכנסת. ועל כשרון מלאכתה זו היתה משפחתה מכונה מיימיש וכמה דורות לאחריה בשם: „נחלשטיקקער״. — ובשפרו של קעניג (אחלען לד 249) מכונה בעלה: Hof-Gold- und Silberstücker Salomon Isaac. גם הסופר מיליום ברסיימת בעלי בתים בנלין בשנת 1714 מכתים לומו בשם Salomon Jsaac. וכפי הכלאם ממלבת בתו מנה לאשת כ׳ פייבש בא׳ אלעזר ז״ל מבית אלבן משפח״ש שנפטרת שם ג׳ כסלו תק״ד היש מוסב כ׳ זעליג נחלשטיקקער קודש זה בהאלנע ומשם תקע לאהלו בנלין. ובנו כ׳ אהרן כ״ץ נפטר כ״ז אב תקכ״ג, והוא אבי כ׳ דוד נחלשטיקקער הכהן שנולד י״ל תמוז תפ״ח ונפטר ל׳ אלר תקע״ם. ואשת כ׳ דוד יאכל בת כ׳ משה מאלטונא נפטרת י״ח שבט תקע״ח, ושם אבותיו של כ׳ אפרים בר דוד נחלשטיקקער נולד ל׳ תמוז תקל״ח ונפטר תקל״ז כ״ג אלר ומכונה: Ernst Dietrrich Kohner, והוא אשר הניח כל סונו ועשרו לבית סיתומים הנקרא: Moses Mendelsohnische Waisen-Erziehungs-Anstalt

ח) ר' יעקב יושע מקראקא בר צבי הירש.

אחרי פרידת ר' משה בר אהרן מברלין אשר יושביו מאסו אותו מלמלוך עליהם, כלתה נפש הערה להושיב רב אחר תחתיו על כסאו לכהן בעטרת הרבנות כי כבר השינו שנית כתב רשיון מהמלך מיום י"ד לחודש יולי 1730 לבחור להם רב חדש נבר משכיל ואיש דגול במעלות ובמדות בתורה ובחכמה. ויהי מקץ שנת ת"ץ או בתחלת שנת תצ"א נמנו ונמרו באסיפה גדולה ונכבדה להושיב את הרב ר' יעקב יושע מקראקא על כס הרבנות בעיר המלוכה ברלין והמדינה ולקבלו בראשונה על משך ארבעה שנים. וזה העתק משטר הרבנות ששלחו לו זקני העדה מברלין לעיר לבוב:

„כהיום הזה התאספו ראשי עם יחד ה"ה כבוד האלופים רוזני וקציני פו"מ מקהלתינו ק"ק ברלין וכבוד אלופי דייני עמודי התוך בציורף לומדי התורה וטובי עיר וקציני יחידי סגולה ברוב מנין ורוב בנין כלם אנשים חשובים במשמע, ראשונים לכל דבר שבקדושה, ונמנו ורבו ברוב יועץ במועצת ודעת רוח ה' איך נעבדהו ואיזה דרך ישכון אור בסילותינו לחזק כל בדק אשר בית ישראל נשען עליהם כל משען ומשענה. אמרנו נשכימה לכרמים, נבקש בינה את מי יורה דעה ואיה מקום בינה, מי יהיה לנו לעינים ומי ילך בראש והיה למקרא העדה. ישובו יושבי בצלו, יחיו דגן שמים, בענפותי ידורון צפרים ושם יקננו בנינו כשתילי זתים, כנטיעים מגודלים לתורת ה'. עיני העם ולבם נודדים לחכמה איה? יקוו לאור ואין בם וצללנו במים אדירים נדולים חקרי לב וה' היה בעזרתינו כי לשמים כוונתינו והנחנו באורח קשוט ומרחוק ה' נראה לנו, כי נתנו חכמים עיניהם להההוא דיתיב בנציבין, זרע קדש מצבתו אדם גדול בענקים, ארך האבר בכל פנה ועבר, ה"ה כבוד הגאון הגדול המפורסם, תורתו כמים לים מכסים, המאור הגדול לממשלת, מזה בן מזה, הנמצא כזה? חד בדרא, שר התורה, בנגלה ובנסתרה, סיני ועוקר הרים, מאיר לארץ ולדרים, יפה פרי תואר זרע בירך, יקר הערך, יועץ פלא, החכם השלם ואוצר בלום, ה"ה מורינו ורבינו הקדוש נ"י פ"ה ע"י אב"ד ור"מ ור"נ אריאל, כבוד הוד שמו מפארים

כמהור"ר יעקב יושע בן מוהר"ר צבי הירש זצ"ל

אשר אור תורתו זורח לעת כזאת בעיר ואם בישראל ק"ק לבוב יצ"ו. ע"כ לכבוד המקום ב"ה ולכבוד תורתו הקדושה, אמרנו ועינינו בהסכמה אחת ולב אחד בדברי חיבה: יחי אדונינו מורינו ורבינו, זו תורה וזו שכר פעלו, להאכילהו מפרי מעללו, וקבלנו אותו עלינו, לכל צרכינו, להיות אב"ד ור"מ, יורה יורה, ידין ידין, כל ריב ובעלי מדון, בין דם לדם ובין דין לדין, על נפי מרומי קרתא קדישא קהלתינו ברלין המעטירה. וגם על המדינות בו יאמר שניתן לו מקל עוז ותפארה, בשבט ומטה מושלים על כל הקהלות וגלילות הסמוכין ונראין עמנו הסרים למשמעתו של אב"ד דקהלתינו יצ"ו מאז ומקדם ועל פיו יצאו ויבואו, למען לא תהיה עדת ה' כצאן בלי רועה, ולו נאה ולו יאה, לישב על כסא הוראה והוא ילך לפנינו בכל עסקנו.

א) וזאת אשר מצאנו. ראשית לכל דבר יראת אלקים, שיחזיק במעוז התורה בתלמידים ובחורי חמד שיש בה סמיכה, וקבלנו עלינו להחזיק שבתות להבאים

לחסות בצלו צל החכמה כפי הזמן והצורך, להורות להם דבר ה' וז הלכה ותוספות בפלפלא חריפתא לחדדם בשכל הקדש בכל התחלת הזמן ואף בתוך הזמנים לא ימנע מהם בר ומזון, ובשרא דתורה לשובע ולא לרזון.

ב) גם ישמור מורינו ורבינו ואדונינו שתי שבתות בשנה: שבת שובה ושבת הגדול לבשר צדק בקהל רב, לדרוש הלכות חג בחג כנהוג בכל תפוצות ישראל.

ג) גם לשפוט ולדון בין איש ובין רעהו כל ריב ומדון בדיני ממונות ובאיסורא והיתרא וטומאה וטהרה ולכל דין ומשפט יצרף עמו שני דיינים אשר נתמנו מהאלופים הקהל יצ"ו.

ד) גם יברך את העם בברכת ה' בתפילת טל ונשם וגם תפילת נעילה.

ה) ועל כל כבוד תחלק לו שיעלה לתורה שלישי בכל שבתות השנה ולמועדים וימים נוראים ביום ראשון לבד כפי התקנה בקהלתינו יצ"ו כמו שהתנהגו פה עם הרבנים שעברו.

ו) גם יהיה לכבוד אמ"ו נר"ו מקום חשוב בבית הכנסת הקבוע לפי כבודו בכותל מזרחית ראשון בקודש לצד הארון הקודש וכן להגבירה הרבנית מקום חשוב בעזרת נשים הקבועה לה.

ז) אמנם יש שכר לעמלה של תורה מה' ומאתנו בני קהלתינו יצ"ו שיותן לו שכירות הקצוב מדי שבוע בשבוע סך ארבעה ר"ט ובחודש ניסן ותשרי כפול כנהוג ומבני המדינה יצ"ו כ"ש לפחות שני ר"ט, ומעם תנאים וחופה וחבר ומורינו ושכר פסקי דינים בקהלתינו ובמדינה ושאר הכנסות ורוח והצלה אשר יעמוד לו המה בכתובים בכתב יושר בפנקסאות ולא יוגרע כוחו מכח הרבנים הגאונים אשר קדמוהו.

ח) גם יהיה לו בית תלמוד ובית ועד לחכמים שמשם תצא הוראה, ובית דירה המיוחד לפי כבודו.

ט) כל הא דלעיל נעשה ונגמר בכי טוב באסיפת הרועים ראשי עם קודש ח"מ וקבלנו עלינו לאשר ולקיים בכל חומר ועוז ותוקף מעשה קהל וטובי עיר שא"צ חיזוק. וקבלנו עלינו על משך זמן ארבעה שנים רצופים מזמן ביאת אדמ"ו למהנינו קדוש לתקוע אהלו אהל בל יצען יתודותיו פה קהלתינו יצ"ו.

ובזאת יבוא אל הקדש פנימה ותורה יבקשו מפיהו לישב על כסא כבוד הרבנות ועטרת חכמים על ראשו לתורה ולתעודה, דת ודין ידו הדה, ובידו שבט מושלים יוסיף שורש למטה, ויגדל פרי למעלה, יפליא עצה ינדיל תושיה, ונשארנו בתפלה לאל נורא עלילה, ויתן לו כח ועוז לעשות חיל, ה"ה כבוד האלופים רוזני וקציני פרנסי ומנהיגי דקהלתינו ק"ק בערלין בצרוף טובי העיר בעלי התמניות ויחידי סגולה, הקצינים ברוב מנין וברוב בנין, הבאים על החתום ועל הגלוי לכבוד המקום ולכבוד אכסניא של תורה היום . . . . .

הק' מרדכי מליסא ראש ב"ד דקהלתינו. ונאום . . . . . שמואל זנוויל הלברשטט. משה בלא"א כמהור"ר יהודא ליב קליף. חיים בהר"ר אפרים מהמבורג. ונאום . . . . . ונאום אליעזר ליפמן סמטור. ונאום צבי הירש בן פ"ו כהר"ר בענדיט סנ"ל מהמבורג. ונאום מרדכי מהלברשטט. ונאום שמואל מהלברשטט. ונאום אברהם הלוי. ונאום אהרן מינשטר. ונאום יהודה ליב מהלברשטט מבית יפה. נתנאל

פירשט. מנחם מענדעל עשווי. דוד בעוורונג. משה הלברשטט. ירמיה שפייאר. מנחם מאניש. יעקב קראטשין. מרדכי מאדל סג"ל. מרדכי בר"א זצ"ל. ונאום מיכאל בא"א מוהר"ר אברהם זצ"ל. נאום . . . . . נאום אליעזר גנז בישיטץ מבערלין. מאיר סג"ל מברלין. מרדכי כהן מברלין. יעקב ליפמן נ"ש. ליב כהנא ה' הנאב"ד וצ"ל. מרדכי בר"ח חר"פ. שמעון וואלף פערשט. אברהם מינדען. אברהם ליפמן סג"ל. הק' יוסף פאלק מהמבורג. הק' קאפל בהר"ר שמואל ז"ל. הק' דוב בער במו"ה זאב וואלף. זאב וואלף סג"ל. אברהם אבריל. יוסף מנחם ה' הנאון אב"ד וצ"ל. שמעון ייטלש. מאיר זושט מהלברשטט. זעליג במו"ה יוסף ז"ל. ברוך בענדיט כ"ץ. ברוך בענדיט בר' . . . הק' משה במוהר"ר אברהם.

בבוא הרב ר' יעקב יושע לברלין היה כבן המשים שנה, כי נולד לאביו ר' צבי הירש בשנת ת"ם—1680 ונקרא על שם אבי אמו רבתא הגאון ר' יהושיע בר יוסף בעל מגיני שלמה אב"ד דקראקא שנפטר שם כ"ז אב ת"ח. בעודו צעיר לימים התחתן עמו הקצין ר' שלמה סג"ל לנדא בלבוב ונתן לו את בתו לאה לאשה, ושם אמה אשת ר' שלמה לנדא רייזל שהיתה בת המנהיג ומגיד משרים בחברת שומרים לבוקר בלבוב: הרב ר' שמעריל כ"ץ. בימי עלומיו האלה ישב בשלוה במשמרת פקודתו בלבוב, והיה שם ראש ומשגיח על המלמדים והרבנים של בחורי חמד ובני הגבירים, ובלי הרמנא ממנו לא היה רשות לישום חכם להיות מורה ורב לתלמידים. אחר זה נתעלה כבודו ונתמנה לפרנס ומנהיג בלבוב, כי היה אז המנהג שם שלא להתמנה איש לפרנס אם לא הגיד הלכה תוספות, והיה זה לאית על כבוד וגדולה שנתן לו מעיר לבוב והמדינה. וחשב ר' יעקב יושע לישב בשלוה וקפץ עליו רוגז ובהלת נפילת הבתים כי ביום ה' ד' כסלו תס"ג כמה חביות של אבק שריפה (פולפער) היו לשריפת אש ונהרסו הבתים והיו למעי מפלה, ונהרגו כששים ושלשה נפשות מישראל ובתוכם אשתו הראשונה של ר' יעקב יושע הרבנית לאה ובתם הילדה ניטל וחמותו רייזל ואחי חמותו ר' מרדכי כ"ץ ואביהם ר' שמעריל כ"ץ הנזכר, אשר לכבוד נשמתם נדב אחרי כן ר' יעקב יושע פרוכת לבית הכנסת הנמצאת עוד היום בלבוב. גם הרב ר' יעקב יושע עצמו היה מן הנפילים מאינרא רמא לבירא עמיקתא ובא בעמקי „מצולה בארץ התחתית ממש כבתוך המכתש". אולם בחמלת ה' עליו לא נעשה ביתו קברו ויצא מן המהפכה בלי פצע וחבורה.

בעת ההיא היה הגאון ר' נפתלי הירץ, אביו של הגאון ר' צבי הירש אב"ד בלבוב ואחרי פטירתו בשנת תע"ב מלך אחריו הגאון הנודע חכם צבי אחרי צאתו מאמשטרדם בגלל המהלוקת עם הכת שהיתה נגררת אחרי נחמיה חיון, וישב בלבוב עד אשר שקעה שמשו בליל יום ב' ב' דר"ה אייר תע"ח (2 מיא 1718) ועל מקומו נתקבל ר' יעקב יושע, שהיה אז אב"ד בליסקא, לאב"ד בלבוב. משם האיר עיני הדור בתורתו, ושמע חכמתו התפשט בכל הגולה. וכאשר בהרוהו רוזני ברלין לאב"ד ור"מ בעיר המלוכה והמדינה ישב שם משך שנות תצ"א עד סוף תצ"ד. לבו היה כלב האריה לא חת מפני תקיף ולא זע מפני עריץ, פני קצין לא נשא ולנדיב לא החניף, דן דין תורה לאמיתו ובמשפט לא הכיר פנים. תכונת נפשו הזאת היתה הסבה להמשיך עליו שנאת הנגיד והתקיף שבתקיפים אז, שנאת הסו"מ

פייטל בר אפרים בברלין, כי הרשיעו בעמדו לפניו במשפט עם אחד ממריביו, ותחת אשר רבים וגדולים כרעו לפניו ברך, הוכיח הרב את איש זרוע ר' פייטל על החמס אשר בכפו. וכראות הרב כי לב ר' פייטל לא נכון עמו ולא יוכל עוד לישב במנוחה נכונה תחת כנפי השלום והאחדות בברלין, הסכים לעזוב את העיר הזאת ולנטות אהלו בעיר ואם בישראל ק"ק מינץ אשר שם קבלוהו לאב"ד ור"מ עליהם בשנת תצ"ד.

בצאת ר' יעקב יושע מעדת ברלין קוננו עליה הוי! פנה זיוה פנה הודה פנה הדרה! ואיזה בחורי המר מתלמידיו בברלין הלכו אחריו למינץ ללמוד בישיבתו, כי שפתי הרב שמרו דעת ותורה בקשו מפיו. שם במינץ מלא את מקום הגאון ר' יעקב באק בר יוסף רישר מפראג בעל חק יעקב ושבות יעקב שהיה אב"ד במינץ עד יום מותו ש"ק ח' שבט תצ"ג (ע' למעלה צד 9). גם סדר ר' יעקב יושע שם את סספרו סני יהושע על כתובות גטין וקדושין והדפיסו עם קונטרס בדין חדש בשנת תצ"ט באי"ד בדפוס עשיאש. הספר הזה פרסם את שמו עוד יותר והראה את תקפו וגבורתו בתלמוד עד שגדולי קונשטנדינא וחכמי ארץ ישראל מנוהו לנשיא עליהם.

בשנת ת"ק נפטר בפ"פ דמיין הגאון ר' יעקב כהן פאפרש בר בנימן מפראג בעל שו"ת שב יעקב ועל מקומו נבחר ר' יעקב יושע לאב"ד ור"מ וכבר בשנת תק"ב היה משכנו בעדה המפוארה הזו כי מצאתי לו תשובה בשו"ת קרית הנה בסימן מ"ו והיא כתובה בפ"פ דמיין ה' טבת תק"ב. שם הרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה, אמנם מנוחה לא מצא שם, כי מלבד שבסוף ימיו המר לו שדי מאוד כי נטלה ממנו אשתו השניה, ונעשה סני נהור ובנופו נראו ננעי הצרעת, גם הרבה מאוהביו במסתרים בכו נפשיהם, כי לא המל ולא חס על כבוד אנוש כערכו הגאון ר' יהונתן אייבשיטץ אב"ד א"ה"ו' וינבל כסא כבודו על דבות רעות וחששות בעלמא אשר באמתתן עוד היום יסופקו. — בשנת תקט"ו בא בנו ר' נתן אב"ד בדאברמיל לפ"פ דמיין לסדר כתבי אביו ולהכינם לדפוס ועל ידו ננמר הדפסת פני יהושע ח"נ על נזיקין שהתחיל המחבר להדפיסו בשנת תקט"ז. אולם בשנה זו עש"ק י"ד שבט טרף המות נפשו ועיני כל ישראל הורידו דמעה על הלקח נאון ישראל הנולד בשנת תם ונפטר בשנת יושר.

ואלה תולדות רבינו הנדול בעל פני יהושע:

1) ר' נתן המדובר ממנו למעלה. ובראש ספר המצות לרמב"ם דפוס פ"פ דמיין תקט"ז נמצאת ממנו הסכמה חתומה פ"פ דמיין יום ב' י"ב ניסן תקט"ז. נתן בהנאון מו"ה יעקב יושע הכ"מ החונה בק"ק דאברמיל".

2) ר' ישכר דוב המכונה בערוש, תלמיד דודו הנאון ר' הירש שהיה משנת תע"ח אב"ד בהלברשטט. ור' בערוש היה רב בפאָדהייץ, ותשובות שהשיב למינץ בחיי אביו אל הדיין ר' נרשון קאבלענץ מזיא נדפסות בשו"ת קרית חנה בסימן מ"א, מ"ב, מ"ג ומ"ד, וחתימתו שם יששכר (בשין כפולה) דוב בלא"א מ"ו הנאון מו"ה יעקב יושע נר"ו החונה בק"ק פרהייץ. והרב בעל פרי מגדים בספר תבת נמא, דף ע', ב', מביא ממנו מה ששמע משמו בדברי תורה. ובשו"ת ר' חיים כהן ראפאפארט בר שמחה (לעמבערג 1861) בסוף התשובות השייכות לאה"ע נמצאה תשובה

ממנו התומה יום א׳ כ״ד תשרי תק״ד הק׳ ישכר (בחד שין) דוב באמ״ו יעקב יושע נר״ו. ובתשע שטות לבנו הגאון ר׳ הירש רוזאניש, נמצאים איזה חידושים מר׳ בערוש אביו. ובדעתו היה לקבוע דירתו במיץ ולהיות שם ראש ישיבה. ויהי בנסוע מפאדהייץ למיץ דרך עיר ברלין נפל למשכב וימת פה, ועל מצבתו חרות:

„פה נטמן, צנצנת המן, גבור החיל, חילא לאורייתא, הרב ה״ה החריף מוה״ר ישכר בערוש בה״ה המפורסם מו״ה יהושיע נר״ו אב״ד דק״ק פ״פ דמיין. נגוע ונאסף אל עמיו יום ג׳ כ״ב חשון תק״ה. נתחדש על ידי נכדו אשר שמו בקרבו ישכר דוב בערוש בהרב מו״ה מרדכי צבי הכהן יאללעש ז״ל בשנת יִשָּׂשכָר דֹּב הַכֹּהֵן לפ״ק (תרט״ז)

3) ר׳ אריה ליב המכונה ר׳ ליבש היה כאחיו גם כן תלמיד ר׳ צבי הירש אב״ד ה״ש, ובחו״ה פסח תק״י עבר דרך גלונא וישם הסכים בהדפסת ס׳ כתנות אור מר׳ מאיר ווארויר. ובועד בראד כ״ו אייר תקט״ז חתמו י״ד רבנים ובתוכם גם ר׳ אריה ליבש שהיה או אב״ד בק״ק סקאהל על מכתב חרב פיפיות שנשלח לכל הקהלות לקרות אותו בבתי כנסיות בכל ער״ח להבדיל ולהפריש מאמיני הש״ץ מתוך קהל הגולה (יעוין אוצר הכמה לר׳ יוסף כהן צדק I דף 23 - 29). בשנת תק״ו ותק״ח ישב ר׳ ליבש בישיבתו הרמה בפ״פ דמיין ומשם נכתבו תשובה נ״ז ונ״ט בזמן הזה הנדפסות בשו״ת אור ישראל מר׳ ישראל ליפשיץ (קלעווע תק״ל), ונתקבל אחר זה לאב״ד בהנובר והסכים בשנת תקל״ה כ״ח אלול בהדפסת פני יהושיע ח״ד עם הוספותיו הנקראות בשמו פני אריה (פיורדא תק״מ), ונפטר ר׳ אריה ליב בחודש אדר תקמ״ט בהנובר, ועל מקומו נתקבל בפסח תקמ״ט בנו הגאון ר׳ בערוש (המאסף תקמ״ט דף רנ״ב), והוא היה אביו של הגאון ר׳ שמואל בערנשטיין אב״ד באמסטרדם שנפטר שם ד׳ טבת תקצ״ט (מצבת מולדער צד 13). והגאון ר׳ פרץ זאבל אינר אב״ד ברוינשוויג היה חתנו של ר׳ בערוש כי בתו רחל היתה אשתו השניה של ר׳ פרץ זאבל אינר כנזכר ממנו בהקדמת ספרו עטרת פז.

4) אשת הגאון ר׳ שלמה דוב בערוש בהגאון ר׳ צבי הירש אב״ד הלברשטט הנזכר, היתה בת הגאון ר׳ יעקב יושע והיתה לבעלה שאר בשרה לאשה. ור׳ בערוש הזה היה אב״ד בגלונא ובנוסח אל מלא רחמים להזכרת נשמות הרבנים דגלונא ראיתי האב ובנו מוזכרים שם יחד: „מורי מורנו הרב ר׳ צבי בן מורינו הרב ר׳ נפתלי ובנו מורי מורינו הרב ר׳ אברהם שלמה דוב״. — ואין ספק שהוא ר׳ צבי הירש האב״ד דהלברשטט ובנו ר׳ בערוש המכונה גם אברהם זולת שם שלמה דוב שחתום בו הרב בהרבה מקומות. ובהעתק מצבה שלו שנשלח לי מגלונא ראיתי כי שבוש עלה בהעתק אם מצד יושנה או משגגת המעתיק וזה לשונה:

„ג׳ תמוז תקכ״ד, נפטר אגו של תפארת, מאור הגולה צבי תפארת, הגאון המפורסם בדורו, מו״ה שלמה דוב זצ״ל, אב״ד דקהלתינו יצ״ו בהגאון מו״ה צבי הירש זצ״ל חתן בעל המחבר פני יהושיע זצ״ל. ציון הלז איש אלקים קדוש ישראל, ראש גולת אריאל, צדק ומשפט עשה עם עדת אל, עמד בפרץ בדורו בחיל. אור תורתו זרח . . . . . וימה תגצב״ה״.

והנה שנת הפטירה הנרשמת שהיתה שנת תקכ"ד, טעות דמוכח הוא כי מצאתי לו הסכמה על ספר תוספות שבת (בפד"א תקכ"ז) חתומה „יום ב' ער"ח אלול „וכשר" לפ"ק הק' שלמה דוב בער באא"ה הגאון המפורסם מו"ה צבי הירש זצ"ל חונה פה ק"ק גלונא רבתי". ובספר אור ישראל לר' ישראל ליפשיץ (קלעווע תק"ל) דף כ"ו, ב', סימן ט"ז, נדפסה תשובה כתובה יום א' ט' אדר א' תקכ"ז, וע' שם בסימן כ"א בתשובת ר' אריה ליב אב"ד הנובר שמביא את ניסו ר' שלמה דוב ומדבר עליו כמאיש אשר עוד בחיים, ותשובה זו כתובה ה"י אדר א' תקכ"ז. ובלי יום וישנה חתום ר' שלמה דוב בתשובה הנדפסת בצלעות הבית הנספח לסי בית מאיר מר מאיר פוזנר ונדפס תקמ"ז בפד"א ובאותו השנה כבר היה ר' שלמה דוב בין הנפטרים כי הרב בית מאיר מביאו שם בסימן י"ג וכתב עליו „זצ"ל". — ואפשר שגם בשנת תק"ל היה ר' שלמה דוב בער עוד בחיים כי בשנה זו נדפס ס' הנזכר אור ישראל ועל תשובה ס' ט"ז הנזכרת כתב ר' ישראל ליפשיץ „מה שכתב מחותני הגאון . . . אב"ד דק"ק גלונא" ולא הוסיף בו מלת זצ"ל כנהוג. ובנו של ר' שלמה דוב בער הוא הגאון הנודע אב"ד בקעניגסבערג ובראוויטש ובמקום האחרון הסכים בי"ב חשון תקפ"ג על הר"ן לב"מ דפוס דיהרענפורט וחותם: אהרן יושע אליה באאמ"ו הגאון מהר"ש דוב בער זצלל"ה. והוא המכונה J. B. Herzfeld. ובאלה דברי הברית (אלטונא תקע"ט) דף כ"ח ב' נדפסה תשובתו מראוויטש עש"ק ג' שבט תקע"ט לרבני המבורג בענין השנוי בסדר התפלה ובענין האסור לנגן בבית הכנסת בשום כלי שיר בשבת וביו"ט אפילו על ידי אינו ישראל — ומיד אחר מאוהבי קבלתי בחורש מיא 1878 העתק ממצבת קברו וזו היא:

אוי לנו על שברנו, כי נפלה עטרת ראשנו.

פ"נ אדונינו מורינו ורבינו הרב הגאון המפורסם חכם הכולל פאר הזמן והדרו, רבים הלכו לאור צדקתו וחכמתו ולנונה צדקתו וענותו מו"ה אהרן יושע אליה זצלל"ה אבד"ק ור"ט דקהלתינו יצ"ו בן הרב הגאון המפורסם מו"ה שלמה דוב זצלל"ה אב"ד ור"ט דק"ק גלונא, נכד הרב הגאון בעל פני יהושע זצלל"ה. נהג פה בחכמה ובאמונה את עדתו אחד ושלשים שנה, נאסף אל עמיו זקן ושבע ימים ביום ג' אלול, ונקבר בכבוד גדול למחרתו ביום ד' ד' בו שנת תר"ו לפ"ק תנצב"ה".

ועוד בת אחת היה לר' יעקב יושע ושמה:

5) מייטיל. על מצבתה בבית החיים הישן פה בברלין כתוב:

על אלה אני בוכיה, ביגון ותוגה, על פטירת נערה בתולה, רכה וענוגה, מרת מייטל בת מ"ו הגאון כמהור"ר יושע נר"ו אב"ד ור"ט דקהלתינו והמדינה יצ"ו. יצאה נשמתה ביום א' י"ד אייר תצ"ג לפ"ק תנצב"ה.

תשובותיו הרבות אשר השיב רב בני הגולה הזה לשואליו מרחוק ומקרוב לא נדפסו רק מעט מזעיר ולדוגמא בשו"ת קרית חנה מר' גרשון קאבלענץ מזיא במץ סימן ל"ו כתובה בברלין עש"ק טו"ב אלול תצ"ג לא כביר אחרי אשר שב מק"ק טיפליץ שעסק שם ברפואות, ובסימן מ"ו שכתובה בפ"ס דמיין יום ה' כ"ח טבת תק"ב.

ובשו"ת אור נעלם סימן ל"ה שאלת המחבר ר' יצחק זעקל עטהויזען אב"ד בפפערשא מר"ח שבט תק"ד אל הגאון ר' יעקב יושע והאחרון משיב לו בתשובה שם בסי' ל"ו ועל אותו הענין בעצמו תשובה בסימן ל"ז ול"ח מר' יונתן כתובה במיץ טו"ב טבת תק"ד. ועוד נדפסים ממנו הרבה מכתבים שכתב בסיבת הריב והמדון שהתעורר עם ר' יעקב עמדן בינו ובין הגאון ר' יונתן אייבשיטץ שנתקבל ממיץ לאב"ד א'ה'ו'. ואין ענינם לענינינו כאן לפורטם אחת אחת, והרוצה לחקור בהם ילידע תכונת רוחו ונפשו של הרב הגדול הזה ידרוש אותם מספר לוחות העדות ומספרי ר' יעקב עמדן שנזכרים מהחכם וואגנה בתולדות יעב"ץ ולא נפקד שם אחד מהם. וע' גם קלעמפערער בתולדות ר' יעקב יושע בסיפורים חלק ד' צד 211 ובקורות היהודים להה' פראפעססאר גרעטץ, ובספר הנקרא יידישער פלוטארך צד 105.

מתלמידיו הרבים אשר שמשו לפניו בישיבתו בלבוב, בברלין, במיץ ובפ"פ דמיין לא נזכיר פה רק אחד והוא הרב ר' זכריה פאדהייץ שהשיב רבים מעון בדרשותיו ובתוכחותיו בעיר מגורו סמוך לברלין בפראנקפורט דאדר ונפטר שם ועל מצבתו חרותים טורים האלה:

> בנן של קדושים מגזע רש"י ותוספות ומהרש"ל והרמ"א בעל המפה הרב המאור הגדול ומקובל האלהי מוהר"ר זכריה מענדל מפאדריץ בהרב מוהר"ר ליב ראש מדינה דק"ק לבוב והגליל שהיה מניד משרים פה אצל הח"ק תלמוד תורה ולא מש מאוהל תורה והעמיד תלמידים הרבה בנעוריו ובזקוניו בעל המחבר מנורת זכריה וזכריה משלם וזכריה המבין. ועוד הניח אחריו מכתבים רבים למען יפוצו מעיינותיו חוצה. נפטר ונקבר בשם טוב יום ג' ערב הנוכה תקנ"ב.

וע' על הרב הזה שם הגדולים החדש I, י"ט, ב' סימן ז' וצד מ"ג ב' מסימן ס"ב והלאה.

ונסיים תולדות ר' יעקב יושע בדברי צוואתו לבניו אחריו: שילמדו צחות לשונות העמים אשר בצלם יתלוננו כדי לפרוק עול התוכחה: ישא ה' עליך גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח) מעל שכמנו. (ע' הקדמת ר' שמשון בלאך לתשועת ישראל (ווין תקע"ד), ששמע זאת מרבו ר' צבי הירש רוזאניש אב"ד לבוב בן בנו של הפני יהושע.

הערות.

1) לגל 27, 29, 30. בענין הזמן שנתקבל בו ר' יעקב יוסע לאב"ד בברלין ומתי בא מלבוב לעדתינו ומתי ילא משם למיץ לא מלאתי דבר מפורש בפנקס הקהל. וכתב רבנותו הראשם למעלה לד 27 מתוסך זמן רוח. ממנם כבר מאכנו למעלה לד 25 שילאת ר' משה בר מאהרן מברבנותו בברלין לפפד"ת היתה בין סיון לאב תי"ץ, כנראה מהסכמותיו, כי בראשם ס' ענוגת המלך הסבימה ממנו כתובה בברלין כ"ד ניסן תי"ץ ובראשם ס' שו"ת הסיב ר"ת נלפפסם הסכמתו האתוזה בברלין ל"ו לפפירה (כ"ת לייר) תי"ץ, ולעומת זה אתוזה הסכמתו לפני ילתו כזה: יום ת' כ"ג מנחם תמים לפ"ק הק' משם בן הרב הגדול מוהר"ר אהרן זלל"ל מלבוב מוסם פה ק"ק פ"ם דאדרה והמדינות". — וידענו עוד ממם

שכתבנו למעלה לד 27 מקבלו פרנסי העדה ני"ד לחודש יולי 1730 (ת"ץ) שנית כתב רשיון מהמלכות לבחור להם רב אחר תחת כ' משה זך מהרן, ויתכן שנתחרו אז כ' יעקב יוסף נפוך לזולתו הנזכר אז בתחלת שנת תנ"ח. ובנידוי ידענו ממנו שנתחלת שנת תנ"ב כבר היה מוסדו בברלין, כי בהסכמה שלו לפ' זרע יצחק (כתובה בספר"ח ניומא דפוקא) מתחת עלמו ני"ט חשון תנ"ב: «חונה בק"ק ברלין והמדינה». ובחלק ג' מקורות היהודים בברלין (ברלין 1871) לד 74 נדפסו על פי העתקתי תקנות שנעשו ב' בשלו תנ"ב בעניין הסעודות והמשתות בהסכמת הגאון כ' יעקב יוסף החתום לתשובה תחתיהן. וכ"ד בשלו תנ"ג שתם הסכמתו לחילוקי רשו"ת לקידושין: «חונה פה ברלין והמדינה ומצודתו פרוסה לגליל לבוב יע"א». ולזיה שנועות לחכ זה בשנת תנ"ג בעבד במין הח"ד לפם הגאון כ' יעקב ריסר בעל חק יעקב (רמה למעלה לד 9 ולד 30) ועל מקומו בנחר כ' יעקב יוסף לחנ"ד, ונלמה שהחתמתו במין בנחיכתו על תום שנת פטירת כ' יעקב ריסר, להיינו בשנת תנ"ד, כי בהסכמת כ' יעקב יוסף לנוסר החיבה הכתובה בברלין כ"ם חייר תנ"ג, ובהסכמתו מכ"ד חייר תנ"ג לפ' המלות להרמב"ם ובחשובה ל"ו בשו"ת קריה חנה מכ' גרשון קלבלענץ שכתבה בברלין טו"ב לחלול תנ"ג לחכי שובו ממרחץ טעפלין להחעסק עם בפרוחה, מחום כ' יעקב יוסף מקרלחקא: «חונה בק"ק ברלין והמדינה ומלודתו פרוסה לק"ק לבוב והגליל יע"א" ושותק ממין, וזה רחיה שלא היה עוד בעבר לחנ"ד במין. לחלם בשנת תנ"ד בחסכו חג של שבועות, הסכים בברלין על הדפסת הס"ם בספר"ח וברלין ושותם: «פה ברלין יע"א, הלעיר יעקב יוסף מקרלחקא חונה בק"ק ברלין ומצודתו פרוסה לק"ק מ"ץ». — ובשער מסכת מגלת תענית עם פירוש כ' לברכם הלוי בן מהר"י בן מהור"ר לברכם פרץ בנ"ל מקרלחקא הנדפס ברלחנוה בברלין כתובים אלה הדברים: «ומסכת מגילה עם פירושו ופילושו נמלא כתוב בין מגילת סתרים של החלוף . . . . מוהר"ר ליב כ"ץ בן מהן הגאון החפיל המפורסם החנות מהר"ם תנ"ד וב"ם דק"ק ברלין . . . . והנה העיר ה' לח רופס הטוב של הנחוים החחונים לרבע מעיני לבת ה"ב הנ' הר"ר היבן בהר"ר לברכם מדעסויח והנח' הר"ר היבם בהרב מהר"ם זלל והנח' הר"ר יוסף בהרב המופלג מוהר"ר שלמה מליסא והנח' הר"ר לברכם בן הר"ר זוכלל יל"ו מדעסויח להניח לבית הדפוס לזכות בו לח הרבים הלומדים לע"ע בימינה הרמה לחל הגאון המפורסם מ"ו יעקב יוסף תנ"ד וב"מ דק"ק ברלין ומלודתו פרוסה בק"ק מין, ועבשיו הם הולכים מחיל לל חיל לימינה הגאון הנ"ל. נלמה מזה שבאותו הזמן שהדפיסו ל' הנחונים הנזכרים ספר הזה, להיינו בשנת תנ"ד, היה כ' יעקב יוסף עוד בברלין ומתקבל אז לחנ"ד במין ותלמידיו הכינו עלמם ליסע עמו לימינתו הרמה למין ולהתעכב שם ובשניל זה קנעו הספר הזה בדפוס להסיע על ידו הולחות הדרך והספקת הימינה במין. ויתכן שגם כ' יעקב יוסף בשנת תנ"ח לברלין ולחכי כלות שנת הלרבעה לרבנותו בברלין להיינו תנ"ד עקר דירתו משם למין למלחות התנאי שהתנו עמו בכתב הרבנות שלמעלה (לד 29 לות טי"ת) לתקוע לחלו פה «משך ארבעה שנים רצופים» מזמן ניחתו לברלין. וניתיו בשנת תע"ח היה הכר כ' יעקב הכהן מהברג בעל שר יעקב תנ"ד בפ"ם למין, כעדות הסכמתו לפ' נזר הקדש שהחומה ממנו שם כ"ח לדר ב' תע"ח ונפטר שם בשנת ת"ק כ"ב שנט ועל מקומו נתקבל בשנת תקי"א כ' יעקב יוסף לחנ"ד בפ"ם למין (שם הגדולים לפום ווילנא I נומער 225) ונפטר שם בשנת תקט"ז. ונעורת הוא מה שכתב כרמולי בתחלתן מילתו לשנת 1840

ט) ר' דוד פרענקעל במו"ה נפתלי הירש נייפארק מירלש.

בצאת הגאון פני יהושיע מעיר המלוכה ברלין לקבוע משכנו במיץ נשארה עדת ברלין תחת השגחת רועה נאמן וקן וישיש הראש ב"ד ר' מרדכי טאקלעס מליסא הנזכר למעלה (צד 20—23). ולהשלים חסרון דיין אחד מב"ד של שלשה, נבחר בשנת תצ"ה במקום ר' יעקב יושע הרב דק"ק פילא מו"ה נפתלי הירץ (ע' עליו למטה בשמו במערכה הדיינים). אולם בשנת תק"ג אחרי פטירת הראש ב"ד ר' מרדכי טאקלעס הסכימו פרנסי העדה למנות עליה רב גדול בתורה אשר עודו באבו ובימי עלומיו ואשר בכחו לסבול עול הרבנות של עיר המלוכה והמדינה על שכמו, ולהעיר רוח חדש בלב התלמידים ודורשי תורה. ובפעם הזאת פרנסי הקהלה לא למרחוק נשאו עיניהם להביא כמלפנים מפולין או מאונגארן או ממעהרין איש דגול מרבבה אשר ילך לפניהם להנחותם ברוח חכמה ודעת, כי את שאהבה נפשם מצאו קרוב לעירנו בקהל דעסויא, הוא הרב ר' דוד פרענקעל שנולד ונתגדל בברלין ונודע לו צרכי והתנהגות הקהלה והוא ממשפחה רמה ומצוינת בישראל אשר באה מווינא בשנת ת"ל לחסות בברלין תחת כנפי נשרי בראנדענבורג. הראש ממשפחה זו היה מושבו בוואלערשטיין באשכנז והוא הגאון מו"ה אהרן העליר, והוא הוליד את הגאון מו"ה קאפל, ובנו הוא הגאון מו"ה נפתלי הירש אב"ד בפולדא, (כ"כ

לך 96 שנתקבל הספרי יהוסף בשנת ת"ץ (1730) למיץ ובשנת ת"ק (1740) לפ"ש דמיין, כי לפי סדר הזמנים לא יכול עולם יפה.

2) לנך 29, 30, 31. סיימן הזה שנולד בשנת תם (1680) ונפטר בשנת יושר (1756) נמסר לידי זה ימים רבים ממוסכ"ר יעקב יוסף הכהן יחלנעם מלבוש לורו של הקלין ר' יסכר דוב בעכום ז"ל מדכי לפי יחלנעם שסס מכבדי הגאון פני יהוסף שדרו שם ברלין לא זכים. וכי יסכר דוב בעכום הוא שנזכר למעלה לך 31 על מלבות זקנו ר' בעכום שנתמסמס על ילו.

3) שם 29. יום פטירת ר' העשיל כ"ז אב ת"ק נודע לנו על פי שס"ג שהדפס I ע"ד, ס' וע' גם עיר הלדק מכי יחיאל מתתיהו לונץ לך 178 נומער כ"ג, וע' שם בסוף הטעורות לך 62 נומער 80. ועל שאר הדברים הנאמרים למעלה בלך 29, עיין הקדמת המחבר לפרי יהוסף ומלבות קדם לכ' גבריאל בר נפתלי הירץ קף ט"ז—י"ח כל פ"ט זכרונות.

4) בלך 29. יום פטירת הרב שכם נפי נודע לנו על פי מלבתו בלבוש הנדפסת במלבות קדם I סיימן מ"ג וע' תולדות יעב"ץ (אמסטרדם 1868) מסס' וומגנה לך 5 ולך 53 נומער 74.

5) בלך 30. שמוע שם מכי פייטל שהיה שונא לפרני יהוסף ושוכרם על ידי זה ליכל מגדולתו פה ולקבל רבנות אחר שמעתי מזקני ברלין זה שלשים שניס.

6) שם. על הסחורים תלמידיו שסלכו עמו לימיבתו למיץ ע' למעלה 1 מה שהעתקתי משער מגלת תענית. ובעקיפת עקיבא שכתב כי דוד לוונ (נאמן ?) לכבוד רבו כ' יעקב עמדן בשוך דלף י"ג ג' על כי יעקב יוסף: "כמעט בכל רחבי הקהלות מצויות שבפולין ומסכנז גם גדולי קונסטנדינא ומכמי ארץ ישראל מנוהו בשיח עליהם בפי מה שמעתי" עכ"ל. — ועל נגעי גופו בחדרית ימיו ע' בחלק ד' מספרים של פחטלעם מ"ם שם שם, קלעמפערער לך 284.

אחד מבני בניו ר' אהרן מירלש בעל בית אהרן ברלין תקפ"ט בספר היחס שלו כ"י) והוא הוליד את הגאון ר' דוד מירלש ניימארק שנפטר בווינא בשנת ת"י ובנו החסיד מו"ה בנימן מירלש שבא עם משפחתו בין מנורשי ווינא בשנת ת"ל לברלין ונתישב פה ונפטר כ"א אדר ב' תנ"א, ואשתו ריזל בת ר' בערמן סג"ל מווינא נפטרת פה י"א ניסן תנ"ד. ובנם היה הרב והדיין ופרנס דמתא בברלין ר' נפתלי הירש מירלש שנפטר פה כ"ה סיון תק"ד ואשתו הראשונה מרת אידל נפטרה פה כ"ו ניסן תע"ז והם היו אבותיו של הגאון ר' דוד פרענקל. הגאון הזה נולד בברלין לעומת שנת תס"ר ולמד בבחרותו כנראה בישיבת ר' יעקב הכהן או בישיבת הגאון ר' מיכל חסיד בברלין. והתחתן אחר זה עם אשתו ריזלה בת מו"ה ליב הלברשטט מהמבורג שנפטר כ' חשון תק"ל—1770. ובתחלה היה מושבו בהמבורג ואחר זה בברלין. ופרנס את ביתו במסחר ובמשא ומתן של אבנים טובים ומרגליות, ומברלין נקרא לאב"ד ור"מ לדעסויא שהיתה בימים ההם עיר מלאה חכמים וסופרים. שם חקר ודרש בעמקי הש"ס בכלי והירושלמי והעלה ברוח שכלו חידושים יקרים ורבי הערך בהבנת דברי הירושלמי שהיו עד ימיו עוד עלוטים בחשך. בשנת תק"ב החל להדפיס בדעסויא הירושלמי על סדר מועד עם פירושו קרבן העדה ושיורי קרבן ונמרו בשנת תק"ג בדפוס ר' אליה בר משה דעסויא, בהסכמות גדולי הרבנים שבזמנו ובתוכם הסכמת גיסו בעל השני של אחותו מרת ריזל אלמנת הגאון ר' חיים יונה תאומים הוא הגאון מו"ה ישוע העשיל אב"ד דווילנא בהגאון מו"ה שאול, ובהסכמת ר' גרשון בר יחיאל, שהיה מלפנים אב"ד בגרידיץ והסכים במקום רבנותו אז בפריעדבערג כ"ד אדר תק"ב והיה מחותנו של ר' דוד מצד אחיו ר' יוסף שהשיא את בתו יטכה לו לאשה. ובראש הספר ג' הקדמות ובהשניה אומר בפירוש שלא הגיע עוד לארבעים שנים וכן בהקדמה השלישית החתומה ממנו י"ג תשרי תק"ג מכנה את עצמו: „צעיר לימים". וכדרך המחברים בימיו קרא את ספרו קרבן העדה בדרך רמז ואומר שם: „וקראתי אותו בשם זה על שם מאהבי והם אבי ואמי זצ"ל ואף שמי הקטן בראשי תיבות מתבוננים: קול רנה באהלי נפתלי הירש עדיל דוד הקטן. . . אבי מורי הרבני זצ"ל הרני כפרת משכבו, הוא אשר שם נפשו בכפו ולא נח ולא שקט עד אשר הביאני עד הלום להוציא לאור עולם פירושי זה ויברכני קודם מותו בזה"ל: „כאשר אתה משמחני בראות ספרך כן ישמחך אל בשמחת בנים". ואם בעו"ה נתפס קודם גמר דברי, ידעתי כי הוא יושב בשבת תחכמונים בצבא עליונים. ואף אמי מורתי המפורסמת בהסידות בהחזיקה לתורה בעין יפה ברננים ויודעין האבות בשמחת הבנים" עכ"ל בהקדמה.

על הרב הגדול הזה השקיפה עדת ברלין בעין יפה והשבה לקבלו לרב"ד ולריש מתיבתא. אמנם בימים ההם גם עדת פפד"א היתה כצאן בלי רועה כי בתחלת חודש אב תק"ג סלק עצמו ר' משה בר אהרן מלבוב מרבנותו בפפד"א וילך לנ"ש כמסופר למעלה צד 26. וימהרו בפפד"א לקבל את ר' דוד פרענקעל לאב"ד דמתא והמדינה. והשמועה באה ברלינה כי נתנו בפפד"א כתר הרבנות על ראש האב"ד בדעסויא ויקהלו הפרנסים המנהיגים בברלין ביום א' י"ד מנחם תק"ג ויתיעצו לקבל את ר' דוד פרענקעל גם לראש בית דין בברלין וזה הכתוב בפנקס הקהל דף ע"ט ב' על התמנותו לראש בני ישראל בעיר הבירה:

עלתה הסכמת האלופים פרנסים ומנהיגים בצרוף כל בעלי ההתמניות דקהלתינו ויחידי סגולה באסיפת מ"ג אנשים שהנאון הגדול מוהר"ר דוד נ"י ה"ה האב"ד דק"ק רעסא והגליל ונתקבל ג"כ לק"ק פפד"א כהיום מנינו וגמרנו וקבלנו את הגאון מו"ה דוד נ"י הנ"ל עלינו בקהלתינו להיות ראש ב"ד וריש מתיבתא דקהלתינו והמדינה וכל השכירות וכל ההכנסות וכל חלוקת הכבוד אשר היו להראב"ד המנוח מוהר"ר מרדכי זצ"ל אחת מהנה לא נערכה ינתן הכל להגאון ראב"ד מהר"ד הנ"ל. ונוסף על זה ישב על מקום האב"ד דקהלתינו בבהכ"נ סמוך לארון הקדש, גם יהא נקרא לס"ת ולכל דבר שבקדושה בשם הכבוד מורי מורינו הרב. והקבלה הנ"ל היא על משך שלש שנים מהיום. ומעתה יורה וידין על כל דברי ריבות ועסקי ממון שבין איש לרעהו לכל אנשי קהלתינו שהמה רחוקים ממנו יותר שלישי בשלישי. — אמנם בהיות שבני משפחתו רבו כמו בקהלתינו, ה' ישמרם, אשר על כן יהיה מן ההכרח לקבל עוד דיין אחד לקהלתינו לישב בדין, גם בלאו הכי בהיות שהרבנות דק"ק פפד"א והמדינות יע"א מישך שייכא לקהלתינו, וכן השננו גם מאז מן האב"ד דק"ק פפד"א לקופת קהלתינו סך מאה ר"ט בכל שנה ושנה עבור זה עם שלא כללה רבנותו כל המדינות, וכעת כבר נתקבל הגאון מוהר"ר דוד הנ"ל לאב"ד דק"ק פפד"א והרי כל בני המדינה השייכים לקהלתינו ולק"ק פפד"א יצ"ו סרים למשמעתו ולרבנותו, ע"כ התרצה הקצין המנהיג הר"ר פייטל בר"ח יצ"ו סך מאה וחמישים ר"ט בכל שנה בעד הרבנות גיסו הגאון מהר"ד הנ"ל בק"ק פפד"א ולסיועת שכירות הדיין אשר יקובל לכאן כנ"ל. והשכירות של הגאון ראב"ד הנ"ל יתעכב בקופת הקהל לבטחון התחייבות ק"ן ר"ט הנ"ל. ובפירוש הותנה שהגאון ראב"ד מהר"ד הנ"ל יקבע דירתו דוקא בכאן אבל אם ירצה לקבוע דירתו בק"ק פפד"א אוי מאז והלאה לא יגיע לו שום הכנסה מקהלתינו, והרשות בידינו מאז לקבל רב אחר לקהלתינו במקומו ואעפ"כ מחויב הוא לסלק הסך מאה וחמישים ר"ט הנ"ל בכל שנה ושנה לקופת קהלתינו. נעשה באסיפה ובוועד הנבחר הנ"ל היום יום א' י"ד מנחם ת"קנימל לפ"ק פה ק"ק ברלין.

אברהם הלוי. — צבי הירש סג"ל. — שמואל הלברשטט. — דוד בעוורונג. — ברוך בענדיט כ"ץ. — יהודה ליב הלברשטט. — הק' פייטל ברלין. — הק' אברהם במו"ה מאיר מרינטל ז"ל הכ"מ. — הק' יואל במו"ה זנוויל ה"ש ז"ל. — הק' יעקב ליפמן נ"ש. — מאיר ריז סג"ל מבערלין. — הק' מרדכי בר"א ז"ל. — שמעון וואלף פערשט. — אהרן כ"ץ משליזינגין. — זלמן וואַרבורג. — משה הלברשטט. — הק' יואל מה"ש. — הק' נתן במ"ז ז"ל. — הק' אלעזר יפה. — ועליג מהילדעסהיים. — הק' ירמיה בר"פ. — הק' מרדכי פערשט. — דוד ברוק. — ברוך בענדיט בר"ט. — ליפמן ברד"ב. — ישעיה קאליש מאמסטרדם. — אברהם עמריך. — נפתלי הירש בר דוד פרענר ז"ל. — הק' מרדכי כהן מבערלין. — אברהם ממינדען. — מאיר גרידין. — יואל במו"ה אליעזר גנז בישיץ ז"ל. — שמואל במו"ה אהרן צ"ל. — אהרן בראַ"ח ז"ל. — מאיר מצילץ. — ישראל בן לאַ"א כהר"ר יהודא ליב מל"ב. — משה יפה. — שמואל שפייאר. — יהודא ליב פ"ס. — עכ"ל בפנקס הקהל.

ובאותו היום עצמו שקבלו פרנסי ברלין והנבחרים מהערה את ר' דוד פרענקל

האב"ד בפראנקפורט גם לראש ב"ד בברלין על פי התנאים הנאמרים בכתב שלפנינו, התחייב עצמו גיסו ר' פייטל הנ"ל בשטר מיוחד למלאות התנאים האלה וזה תורף השטר:

בהיות שגיסי הגאון הגדול כמהור"ר דוד נר"ו נתקבל היום למו"ט להיות ראב"ד ור"מ דקהלתינו והמדינה יצ"ו כפי כתב הרבנות שבידו שנכתב ונחתם היום באסיפת מ"ג אנשים ה"ה האלופים פו"מ ובעלי התמניות ויחידי הסגולה, ואחרי שרבים מאנשי קהלתינו המה קרובי גיסי הגאון הנ"ל ממשפחתינו הרמה אשר אין לו לישב עליהם בדין הן מחמת קורבה דאורייתא ודרבנן והן מצד שמבואר בכתב הרבנות הנ"ל שלא ידין לקרוביו אפילו שלישי בשלישי, וגלל כן יהיו האלופים הקהל מוכרחים למנות בקהלתינו עוד דיין אחד יושב על מדין, גם היה מוכרח גם מאו האב"ד דק"ק פפד"א לסלק לקופת קהלתינו סך מאה ר"ט לכל שנה עבור רבנותו, וכהיום כבר נתקבל גיסי נר"ו למו"ט לאב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל, בכן קבלתי עלי מעכשיו כל משך זמן היות גיסי הנאב"ד הנ"ל ראש ב"ד דקהלתינו והמדינה יצ"ו מחוייב אני לסלק לקופת קהלתינו בכל שנה ושנה סך מאה וחמשים ר"ט בעד הרבנות של גיסי בק"ק פפד"א וגלילותיה ולסיועת שכירות הדיין אשר קבלתי עלי בחוב גמור ואמתי מעכשיו באסיפת האלופים פו"מ דקהלתינו כתוקף מעשי הקהל שא"צ קנין וחזוק. לראיה חתמתי היום יום א' י"ד מנחם ת"ק גימל לפ"ק פה ק"ק בערלין. הק' נתן פייטל בן כ"ה חיים שלי"ט. (פנקס הקהל דף פ').

גם הגאון ר' דוד פרענקל נתרצה לקיים התנאים האלו וזה תורף השטר שכתוב בפנקס הקהל דף פ' וחתום ממנו:

„על התחייבות של גיסי הקצין המנהיג הר"ר פייטל הנ"ל קבלתי עלי ע"ק נמורה באסיפת האלופים פו"מ יצ"ו, והרי כל השכירות המגיע לי מקופת הקהל פה בערלין נתון בערבון ביד האלופים הקהל לבטחון התחייבות גיסי הנ"ל מסך מאה וחמישים ר"ט לשנה כנ"ל לראיה חתמתי היום יום הנ"ל פה בערלין.

ובפירוש הותנה שאפילו אם יסולק ויפטר גיסי ר' פייטל הנ"ל מהתחייבות הנ"ל נגד האלופים הקהל הן ע"פ הדין והן ע"פ שום סבה ושום אופן בעולם אעפ"כ נשאר התחייבות הנ"ל מאז עלי בכל משך זמן היותי ראב"ד פה בערלין והמדינה בעד הרבנות דק"ק פפד"א וגלילותיה ובעד סיועת תשלומי שכירות הדיין אשר יקובל פה. הכל כנ"ל. לראיה חתמתי היום יום הנ"ל.

הק' דוד בהרבני מוהר"ר נפתלי הירש זצ"ל החונה בק"ק ברלין ובפפד"א והמדינות.

משלשה המכתבים הנעתקים למעלה אנו למידין:

1) שקבלת ר' דוד בברלין היתה בתואר ובמעלת ראש ב"ד (ראב"ד), וכינוי אב"ד שכינוהו בו בספרים היה נאה לו רק מצד שהיה מלפנים אב"ד בדעסויא וכעת גם אב"ד בפפד"א;

2) ששכירות רבנותו בברלין שהוקצב לו מקופת הקהל לא עלתה לו יותר מק"ן ר"ט לשנה, דהיינו ג' ר"ט לשבוע;

3) שבשביל קרבות שלו עם הרבה משפחות בברלין, הוצרכו לקבל עוד רב אחר לדיין, שידין ויישפוט במקום הראש ב"ד בכל פעם שנאסר לו לישב במשפט מחמת קרבת משפחה לאחד מבעלי הדינים;

4) שלא מחלו לו ולא שטרו אותו לשלם לקהל ברלין סך מאה ר״ט לכל שנה שהיה עד הנה חיוב לכל אב״ד בפפד״א לשלם. וכמו כן התחייבו אותו לשלם לקופת קהל ברלין החמשים ר״ט לשנה לסיועת השכירות של הדיין החדש שהוכרחו לקבל בשבילו;

5) שהתחייב עצמו ר׳ פייטל לשלם מכיסו מאה וחמישים ר״ט הנ״ל לכל שנה בעד ניסו ר׳ דוד לקופת הקהל, שלא תווק בהוצאות חדשות בשביל קבלת ניסו הנ״ל לראב״ד, ולבטחון התחייבות הנזכרת הניחו השכירות של ר׳ דוד מאה וחמישים ר״ט הנ״ל לכל שנה לערבון למשמרת בקופת הקהל.

על פי התנאים הנזכרים תקע ר׳ דוד פרענקעל אהלו בעיר מולדתו ברלין וקבע פה ישיבתו הרמה, ויגיד עליו תלמידו הפלסוף ר׳ משה מדעסויא שכבר בשנת 1743 בא רבו מרבנותו מדעסויא לברלין. והסכמה הראשונה הנודעת לי שנכתבה ממנו פה עירנו היא הנדפסת בראש ספר תורה אור (ברלין תק״ה) ונתונה לר׳ אריה ליב בר יהושע העשיל מסלוצק והיא כתובה מר׳ דוד פרענקל ובית דינו אז: הדיינים ר׳ הירץ פילא ור׳ יואל זקש ור׳ מענדל פראנקפורט דמיין, ור׳ יואל זקש בר יקותיאל מגלונא הזה שהיה קודם זה אב״ד אויסטרליץ, הוא הדיין החדש אשר נמנה מנשיאי העדה ביום ד׳ ז׳ תשרי תק״ד כפי התפשרותם עם ר׳ דוד פרענקל ור׳ פייטל ניסו כמסופר למעלה.

ויהי דוד משכיל בכל דרכיו וכל בני קהלתינו אהבוהו ברוח נאמנה ואחרי ה׳שלמת ג׳ שנים הראשונים מעת קבלוהו לרב״ד בברלין והמדינה נתנו מחדש המשרה על שכמו ושבט הרבנות בידו להנהיג את עדתו ברוח דעת ויראת ה׳ במשך שלש שנים מהיום ההוא והלאה. והוסיפו לו על שכירתו ובטלו התנאים שהתנו עמו ועם ניסו ר׳ פייטל בשנת תק״ג וזה הכתוב בפנקס הקהל דף צ״ו ב׳ על הענין הזה:

„עלתה הסכמת האלופים ראשי וקציני פו״מ יצ״ו בצירוף כל האלופים בעלי ההתמניות באסיפת שנים ושלשים אנשים החתומים למטה שמהיום והלאה על משך שלש שנים רצופות ינתן מקופת הקהל שכירות לאדמ״ו הגאון רב״ד מהור״ר דוד נר״ו כאשר ניתן להרבנים שהיו אבות ב״ד מקדם בקהלתינו, ה״ה הגאון מה״ו מיכל וצ״ל והגאון מה״ו יושע נר״ו שהוא סך ארבעה רייכשטאהלער בכל שבוע ושבוע ובחודש תשרי כל השכירות כפל ובחודש ניסן שכירות שני שבועות כפל ובחודש סיון שבוע אחד כפול. גם תהא דירתו בכבוד בחנם בבית הקהל הסמוך לבית הכנסת כמו שהוא דר בו עכשיו, ומה שהתחייב עצמו לשלם לר׳ ליב חזן יוחזר לו מקופת הקהל. וכל הא דלעיל נפסק להגאון אב״ד הנ״ל להנתן לו מקופת קהלתינו בעין במזומן, באופן שכל ההתחייבות שהתחייב הקצין המנהיג ר׳ פייטל יצ״ו לקופת הקהל בעת התקבל ניסו הגאון הנ״ל לראב״ד בקהלתינו לתת לקופת קהלתינו בכל שנה סך מאה וחמישים ר״ט אשר קבל עליו ניסו הגאון הנ״ל ערבות קבלנות כמבואר בכתב ההתחייבות המונח ביד האלופים הגובים דקהלתינו, בח״י המנהיג ר׳ פייטל הנ״ל וגיסו הראב״ד דקהלתינו הנ״ל שנכתבים י״ג מנחם תק״ג לפ״ק, ה״ה מועתק בפנקס הקהל הזה בדף פ׳ ע״ב כל כתב הנ״ל בטל ומבוטל ורק כל השכירות הקצוב להגאון ראב״ד דקהלתינו הנ״ל כנ״ל ינתן

בעין מקופת הקהל סך ארבעה ר״ט הנ״ל והכפולים והדירה כנ״ל. נעשה היום יום א׳ י״א שבט תק״ויין לפ״ק פה בערלין.

משה קליף. — אברהם הלוי. — דוד הנקרא מהערפורט. — נפתלי הירש בר דוד פרענער ז״ל. — ברוך בענדיט כ״ץ. — יהודה ליב הלברשטט. — ישעיה הולענדר. — וואלף פערשט. — הק׳ יוסף פאלק מהמבורג. — זלמן וורבורג. — מאיר גרידין. — אפרים בר״מ. — ועליג הילדסהיים. — דוד ברוק. — משה הכהן מויז. — הק׳ מרדכי בן כהר״ר חיים שלי״ט. — ישעיה קאליש מאמשטרדם. — יעקב קאליש. — מאיר בהר״ר זלמן ה״ש ז״ל. — ברוך בענדיט בר״י. — משה הלברשטט. — יהודא ליב הלוי. — יצחק איצק ריז סנ״ל. —

מהקדמה אשר הקדים ר׳ דוד פרענקל לקרבן העדה סדר מועד נראה שהיה מאוהבי המליצה והשיר כי הקדים לספרו הזה שיר בלשון ארמי ע״ס א״ב. וכמו כן עלה על במתי השיר לשיר שיר חדש בלשון עברי לכבוד המלך פרידריך הגדול מלך פרוססיאה בעת שובו מהכות חיל איסטרייך בשלום בלי פגע לעיר הבירה ברלין בסוף שנת 1745. ואם גם אין צחות בשירו ואין נועם במליצתו, לא נחדל מסלוח לו כי רב הוא ועליו היה מוטל לשמוע בקול מנהיגי הקהלה באמרם אליו עלה לשיר בשירים על הצלחת המלך האדיר הזה לזמר אותם בכלי זמר בבית הכנסת, ובמקום שאין מליץ השתדל להיות מליץ. השיר אשר עליו דברים האלה נאמרים נדפס בברלין תק״ו בשמונה דפים קטנים (16) ובהעלמת שם הדפוס ובשער הספר הקטן הזה נדפסו דברים האלה:

זמר נאה שחיבור הנאון הגדול אב״ד ור״מ דק״ק ברלין נר״ו. אן דעם העכשטן פרייליכן טאג דר גליקליכה צורוק קומשט איר קיניגליכה מאיסטעהט אין פרייסן אונזר אליר גינעדיגשטער הערן אין היציגער רייזידענץ: נאך דערא גינעדיגה זיג-רייכן פעלדצוג דען 28 דיצעמבער 1745 האט דיא היציגה יודן שאפט איין אויסער ארדענטליכיש דאנק אונד פרייד פעהשט אנגישטעלט, דיא שול פראכטיג פון אינן אונד פון אויסן מיט פיל טויוינט לאמפען אונד וואקס ליכטר ערלייכטיט אונד אונטר אנדר אויך טענן וואר טיגש דאנקליך אונטר איינר אנגינעהמן מוזיק אונד טרומפעטן אונד פויקן שאל אנדאכטיגשט אבגיזונגן, דארינן דעם אליר העכשטן וועגן דר הויכשט גידאכטן אירי קיניגליכה מאיסטעט

פארלאהנין מאכט איבר דערא פיינדן זוא פיל פאלטיג צו זיגן: זוא גליקליך אום פריין צו פעכטן אונד דיזן ענטליך ערווינשט צו טרעפן, דעמושפאל גידאנקט, זוא דען אבר פר דש האכי וואהל דאש קיניגש בייא דער קיניגין מאיעסטעהט אונד דאש גיזאמטן קיניגליכן היז הערצליך אן גפלאהט ווארן. אויף פר אן לאזונג דר אלטעסטן אויז לישון הקודש אין טייטשר גיבונדינה רעדן איברזעצט דארך דען היציגן שוטץ יודן

הר״ר אהרן בן הר״ר שלמה גומפירש

דר פיליואפישע אונ׳ מאטימאטישען וויסן שאפט בפליסן. איצונד אויז דען הויך טייטשן איבר זעצט ע״י הקטן מנחם מנדלי בן בנימן וואלף שוואב ז״ל.

עכ״ל השער בשלימותו בכתבו ובלשונו.

השיר בעצמו מתחיל בדף ב', א', ומסיים בדף ח', א'. ובכל דף ודף נדפס ממעל שורה הראשונה של השיר: „נגינות למנצח" וזה נוסח השיר:

דף ב', א'.

אילותי לעזרתי, יה עוי זמרתי, רני ישועתי פלט:
הלא תסובבני סלה, יום ליום ולילה ללילה, יביע אומר מבשרות:
הללויה רננו שמו, שאו מזמור שיר בנועמו, אל אל נבור ממלט:
פי יספר צדקתו, כל היום תשועתו, ולא ידעת ספורות:

מיין גאָט זוכט הער, הער דאָ מלכין דיא מאכט:
זוכט מיין סטאריק גיסט. זוא גיסט הער מיך צעוואכט:
מיך ערלאנגי דייני הילף פון זויבן:
דאָ זוירף וויל מיך לך לויבן:

זוא פיסט מין קלאם, זוס מיין קלאנג מהער:
זוא, כינגלסט מיך זוס זוכטוס, מיט דיינן ענגעלהעכר:
גייא טאָג זוכט גייא נאכט, זו מליך נייטן:
ערהאלטי מיך גוטי נאטן צכייטן.

יסראל מיין פאלק ערמונדרי דיך דאָ מן:
וואס דיר הער הער סאָט גיטאן:
וונן זוא מיס גלייך קיין זופסר קענסט צכינגן:
קענסטו זוא מיס לאך לויב זו זינגן:

יא דיא גרעכטיגקייט לאם הערן וועד זיא מכוועגיט:
זו פרייזן מיזט קיין מענס זויף ערדן זויף גילעגיט:
ניימאנ קלן גאָטס וואונדר ערלעבן:
יעדאך הער וויל דאָרף מיך ניכט פעסלן:

דף ב', ב'

בקום עלינו אדם, מגנהו מאדם, מדם חלל ושביה:
וכאימים יתהלל, חיש בז מהר שלל, אוי בא כנחל שוטף:
אזי בא המונים המונים, באו מים זדונים, לולי י"י היה:
לנו והפר עצתו, עודנה במחשבתו, ובאבה תקטף:

עם קלס מיין פייגד גאיילט, מיין פיינד הער פאכטלין:
הער לאָד אלם לייט מיכהטסט זוך טייטלין סום זוכ סטין:
וונן זיין סוועכט מיט בלוט גשפעדיט:
אלם דען הר לייכט זויך גוט ערדיט:

דם פיינדם מיינן כוס, דסטיט לוגליך דא מין:
דם הר זו כוידין גסיקט לוד דאיט מיילט מהין:
לאז מיס דיא סאפאכ נאך מיין מאכלט וויסן:
סטאלסמט גלייך, וועכט הר זיך דכוף ערגיסן.

וויא סנעלי וואסר פלוסט דיא סטאלמליך וייט קומיט:
גווים וועכט הר זוכ, זויך האבן מיכ סוזומיט:

וועז גאָטס מאַכט העט מיט ניט טון פֿרטרייבן:
העט ער דאָ וואוהל לענגר קענן בלייבן:

מלוין דער מלים ווייס, פֿר כוקיט דען פֿיינטס זיל:
ער סטאהריט זייכן זיך, זוא בלד ער מיס מנפיל:
מוכ קויס דם ער דען קנאַפּן מכנליקיט:
זוא פֿר וואליניט דם גבליאַט, מוכ וואָר פֿרסטיקיט:

דף ג', א'.

אודך אלהים צבאות, הפלאת נוראות, בימין מלך רב:
רבה צבאיו ויצא, את האויב מצא, אז שבתה מדהבה:
פרידריך מלך גבור, לפני חילו יעבור, ביום הלחמו ביום קרב:
שם בגבורה קנה, מהין רהב בתבונה, ראש על ארץ רבה:

גרעטיגר גאָט מוכ העכ, דער וואוכדער טאָסט:
דוא העלפֿסט מיך וואוכדעזאָס מוים מליר גרויסי כאָסט:
מוכ פֿרידריך מאַכט לאזטו דוא ניכט וואַנקטן:
דכוס מוז מיך דיך דעכט העכלליך לאַנקן:

וואָס העלד מוכ לעבן מוט, האָט פֿרייסן טאַפּיר העלט:
מין מליר גרעסטן מאָס גליגיט דער גאַנצי וועלט:
דען פֿייכ זיין דאָטסלאג מוכ מזויכטן:
קלן זיין וויזסייט צאָלד פֿאַכיכטן:

וועז עס נוס טרעפּין גענט, וועז עס זיבן מנטסיידן זאָל:
ליינט דיזר טאַפּיריר העלט, דסערלט מוי פֿריידן פֿאָל:
דען וועג, דער גראַסיר פֿאַרסט פֿרלאַכיט:
דען טויט מוכ וואָס זוכסט סרעקין מאַכיט:

זיין מעכטיג קריגסהעכר, דם זיין טענין סצאָכ:
מן מלן מוכטן זוכט, מוי דריינט ציז נוכ וואָכ:
בגעמיט דען פֿייכ דם פֿרלאַנגן:
נו ווידסוילן וואז דאָ מיז פֿרגאַנגן:

דף ג', ב'.

אשר אמרו אז נגביר, ונוריד יושבים כאביר, כי אנחנו הרבים,
יקום בם יקוד ושרפין, הכת הוא באלפין, רבבות אלפי מקנאין:
נהפזו מקול רעמו, ולא יכילו זעמו, בהסב עליהם-רבים:
לא קם עוד רוח בם, לבם נמס בקרבם, וינוסו משנאין:

דם פֿיינטס סטרלך סכוואָר, עס פעלט מן מאַכטן יעטץ ניכט:
זו מיז מויך סויך ליינ, דם מוז דער סונגר סטיכט:
דם פֿיינטס לאַכ נו גלייכן:
מין זיין עריג מכוס נו סוויכן:

לא מבר פריימים פייאר מין זיין גלידר דבאנג:
דען ווייז קיניגם פאלק, מיס דאלד ער ווייכן נוואנג:
לא וואר דער ניידר סאסר דלאניט:
דר מעכטיכטע זשלבסט מויך ניט גסאסניט:
עד קעניט דען סטאריס מוט סוועריז גסיטץ:
זי ווינינ ווידר סטעסן אלם עד לאם קיניגם וויטץ:
נאך אלן דענקן, מעכט עד גריכדן:
עד מוז דען סרעק מיט סמעלצן מוס ווינדן:
לאלו ניגג לאם הערטץ לאם פיינדם גאנץ מוכל גאר:
זיין לייב וואר ווידר מנטזעהלט מוכ' בלייב ניט וועד עד וואר:
וואם מאכט עד, סטיט עד, ניין עד פליאט:
וואו הין? וואו עד קיין פריינדן זיאט:

דף ד', א'.

את כלי מלחמותיהם, ודגלי מחנותיהם, יעזבו לו לשבות:
לרשת משכנות, וערי מבצר ומסכנות, בר ולחם ומזון:
המלך ברב אונו, קבצם כעמיר גרנו, וכאסף ביצים עזובות:
עבדיו יאכלו וישמחו, ואויביו ירעבו ויברחו, ובמשמניהם רזון:

מוכ וועדט גענדן דען זיג, דען לייכן מויך מוס טייל:
זיא פאלן אלם גסיטץ, מוכ' וואם זייט למגר, ווייל:
זיא פיל סאלן מיט גפיכדט:
מיז וואם דער פייכד מויף מיין מאסלט פאכליכט:

לאם למך וויא לאם פעלדט וועדט נאלד דעס סעלד גכוימט:
קאסטעכל מוכט פעסטונג זשלבסט, לאם זוכסט גאר וואול פרסויכט:
לאם מגאזעהלין מוכ' וואם דער נעבן:
מוז מונכיך דיך דיר מכגעבן:

ם פיינדם פאסר למטס, וועדט ציא מוכ כון מיין גבכאכט:
דער פאלים דעס זיגר נו, למויט וועדט פול גימאכט:
מעניך סעסטן כוים מוכ' מעניך גכוימן קאמר:
מה פייכל! וואם מיז לאם ניכט פר מיין יאמר:

לאם למפיכן קיניגסלייט, פאכלעכן וואול גימואט:
לאם פיינדט כויב, מוכ' מעניך סעסנים גוט:
למכיך סונגרם נאסט לויפט עד מיבר:
כומס מיז מיס ליב, מבר לענן נאך ליבר:

דף ד', ב'.

לא אחת ולא שתים, כי אם שבעתים כן השב אל חיקם:
גם כבש בגבורות, הערים הבצורות, ושביה גדולה שבה:
וכל עיר בכחו גבר, אך בך יהלל דבר, הגבר על הוקם:
לאלהים זו כחו, זה כל היום שיחו, והוא לבו לא גבה:

וואס מוסט מוכ' מעניג פילדיג קומט, וואוכדרט מן זיך זעה ניכט:
דכ קיניג סלאגיט דעס פייכל זעה מופט עכ מיט מיס סיכט:
מיין זינגיסנאלט פאלגיט דען מכדעכן:
דכ גענט מך דכ מח נאלכ וואכדעכן:

זו וואוכדזאס גיט מוידך זיין גאנגן קרינגסלויף:
עכ זינגט, עכ סלאגט דם פאלק, ליה סטעסט פאלגן דכויף:
עכ כעמיט גפאנגן גאנגן סאסכן:
זה פיל מלם מעככי העכרן וואסכן:

מן זאלט דענקן דם ניה זעלבן וואוכדוועריק:
דם קומסט סטיק דכ נאטוכ מין דעס דם מוינגן מעריק:
דאם גליקם מוכ' דכ וועלט פרבוכן:
מוידך סטאלץ מוכ' הוידך מוט וועכט גבוכן:

גאנץ מכדסט מיסיכט זיך דכ העלה, וויל זיך מלין:
גאנ כיקם נו מיינגן, ליה עכ מיז ניכט מיין:
סטרעכט עכ, גאנט סעכט סכ מיין דעכטן:
מיך זין זיין וועכיקייג, מין דעס גפעכטן:

דף ה', א'.

אשריך ארץ פרוסיא, ברנדבורג ופילעזיא, כי זה גדול בקרבך:
הנה פרידריך מלכך, לכבוד יהיה בתוכך, ועל שכמו המשרה:
האל שומרך וצלך, מחזיק ידי המלך, ורדף את חיל אויבך:
בל יאמר עוד שכן, כי דרכו יתכן, להסירך מגבירה:

גליק זעליג מיז דם כייך, גיזעגיגט מיז דאם לאכ:
דם וויל סיך כרכדבורג מוכט סילעזיא גאטסאסאכ:
מן זאלכטן פריכץ מוכט העלד גיגעבן:
דעס כיימאכט גלייכיט מין דיזן לעבן:

וואוכל מלם מיין וואסכ עסכי העלד פון דעס פייגלען זעלבסט מרקענט:
בעווומוכדעכט מן עכ מוכל דאם ניט וועניג:
מלם גרויסכ העלד מוכ' גרויסעכ קעניג:

דכ העכ דכ דיך בסעריגט, דכ דיין בסיכ מיזט:
מיזט דיינם קיניגם פרייגט, ליה עכ דען ליה ליסט:
דאם פייכדן סטעסריט, מוכ' דאם עכ וויייכיט:
נו זיגן מיס ליה לאכבעסכ כייכיט:

זוה דאם קיין נאכסכ מעסיכ זאגין מאג:
נאן מיז ליה בעסטי ניין ליה רעכטי סטוכ מוכ' טאג:
מוס דיין העכסאפט נו פאכסטעסרין:
ליך בין זיין וועכיקייג, מין דעס גפעכטן:

דף ה', ב'.

פצחו הרים רינה, וגיל גבעות תחגורנה, אל שמועה כי באה:
אל אל שמחת גילי, כי עשה שלום לי, אזבחה זבחי תרועה:
בעוד בשדה במערכת, חרב מתהפכת, אמש שואה ומשואה:
פתאום בא להיכלו, השם שלום גבולו, מלכי פועל ישועה:

סאליט מיר צערג, מאכיט מייערי פריידי קוכ:
מירי העכי פרייסט מיך מכטלעסכע מיך מיין מונד:
דער מן גיקאמן ליטוניג וועגן:
דיא פרייליכקייט נור טאג נו לעגן:

מיך וויל למרך זיכן סאל דער העכן, דער מיך ערפרייסט:
דער סטאט מוכוח, סטאט קיניג דער פרידן מיך פרליייסט:
מיין דעמוטיגה למנק מכסטאטן:
מיט מכלכי מיינן למטן:

פר וויניג טאגן וואלר למם שוועכט מין פולר וואוט:
וואו מן עם נאר זלך, דא זאך מן למם גלוט:
פון זיינן סמרף מכונעט פליסן:
עם גינג נור רוימן, סטענכן, זיסן:

מליין גמנץ מונכפאכמיסט, קוים למם מן עם דענקן קמן:
קומט מונכ טייארשר העלד דר גכויסכ פרידיך מן:
ער ליגי דם מיס דיא זיגי גענעדי:
מוכ פרידן למך זיין מכזעהן וועדי:

דף ו', א'.

הראיתם אשר נבחר, אור הילל בן שחר, להאיר על הארץ:
מי מורה כמוהו, אמר כי זה הוא, חפץ אלהי ישלים:
אוור מתניו צדק, מחזיק את כל בדק, וקורא גודר פרץ:
לו זרוע עם גבורה, כי עליו סתרה, צור מחסה אל אלים:

המט דען מיין מענסן קינד מיין זעלכן עהרוינן גייסט:
זויא מיין וויזן העלד גיזעהן, דען מן מיט רעכטן הייסט:
מיין היממלים ליכט, מיין סטערן מס מלכנן:
דער מליכ וועלט מיז מונפאכמכמיגן סלום:

וועד קמן וואול וויא ער דיא וואכריכטיגן סלום:
מין מלים וואם גסיכט מוכ וואם גסעהן מוז:
וויא עם דר הימל וויגסיט ו פינדן:
למם וועדט זיך קייכ מונט וויגדן:

היר מיז גרעכטיגקייט, גמטים פאכרט מוט עסר:
דיא ערסטי פליט ער דיא מכלרי ליכט עד זעסר:
עד זוכיט זיא מער מוד מעהר ו סטערקן:
מן זיכט עם מן מלי זייני וועדקן:

וועס וואונדערט עס מלזוץ וואול דם מיס דער העד מרזעטט:
מוכ' זייני וויכם ערפילט, מוכ' דען וועג וואו ער גענטט:
מיין סריינ דער גאט דען העכסטן טרויאט:
דער זייני גרונד כייז דען מויך בויאיט:

דף ו', ב'.

אברת נשרו פרושה, אל נכח ההרסה, כירח ישאף אורה:
ישלך את ניצוצה, ויפיצהו הוצה, על פני תבל ארצו:
שמשו אור החכמה, ויביא עד מרומה, בכחה ואונה שרה:
משפט אמת תורהו, בה נועץ ותבינהו, כל ישעו וכל חפצו:

דער מלייד פליגל זייגן גאט ווייט הינאויסגעטרעקט:
עד פליגט דיא זון נאך, דיא מלי שפאהן דעקט:
מוגט דיזר מיכי העלן סטראהלן:
זייגן דיא מיס ווית דיא מאגט זוכט מאהלן.

מגעפענגט עד זייני סטראלין, בפייגט דם ליכט מיס נאר:
זוא טיילט עד זעלבם מיט מוכ' נייגיט מויך זעלבסט די שפאהר:
מן מלי דעגן דיא מיס קעגין:
מוגט דיא זיך מוגט טאגן נעגין:

דער גלאנץ דאם סיך גלאכט, די מיז דער וויזהייט ליכט:
דאם פרידיך עכייכט, דא עד דאם ליל מויך ניכט:
ו' פעהלן פלעגט, וואו עד נאך ניעלעט:
זיא גיבט מיס מיין, וואם עד בעפעליט:

וואם דעסט מוכ' בילך, לעגט מיס דיזר מייסטרין:
מוכ' דיזר פאליגיט עד, דם מנדעכי לאזט עד מהין:
יא זיא מליין מיז דיא מיס לייטיט:
דאכך זיין מוכטייל ניטהאלט גלייטים:

דף ו', א'.

העם שכבה לו, ואשר נפל חבלו, בנעימות ממשלותיו:
נפשו שופך לאל, חיים ממך שואל, ואורך ימים לעולם:
בער הצדיק מושלו, אין על עפר משלו, שלמה הוא בדורותיו,
לו מדע ואושר, גם כבוד ועושר, נתונים נתונים כלם:

מיין פאלק פון מייגן מהכט, ז' דיזם ווייזן פאכט:
כיגיכעט מוכ' בעדסט, מיס מויך מין זייגס לאכך:
דם גליק מוגט דיא מגמוט מיט טיילט:
טוט רעכט וועד עם כיט מעהר פאהווייליט:

מיך כופי דיך דען מס גאט! מין מלי דעמוט מן:
עם שמיט זיין גליק זויא גכוים מלם עד נאר וועכרן קאן:

וועז דאס מוזאכן לעזיכאלייטן:
מוך זייני ווייזהייט מיבראכייטן:
פאראטעי דען פרומן האלט, דער היליגן שאלאמאן,
דער קיין גלייכן האט מוט פון דר יוגנט שאהן:
דיא פרוגין זיין ליבטע גלייכיט:
דען קייזיכם קראהן מין זיגן ווייכיט:

דף ז', ב'.

ועם כל כבוד מלכותו, ותפארת גדולתו, ישגיח ממכון שבתו:
להחיות רוח שפלים, יהודים האומללים, המיחלים אל חסדו.
ליעקב כי קטן, מושיעו מידי שטן, ויגער בו בהמלתו,
ישראל כבדוהו, בני יעקב עבדוהו, וגם העתירו בעדו:

וועז גלייך דיא מאיסטעטע, זוא גלאנצט זוא העלליך פראנגט:
זוא סוטט עך דאך פון טראהן, וועז לימאכ וואס פאלאנגט:
דר יוזן זוכטע דראהקע פון העלן:
נאכיאט דיא סויכי גינאהד פון אמעלן:

זוא קליין דוא יעקב ניסט, דער פייגד מוך נאך זוא גראהם:
זוא זאגיט דיך פרידיכם טולד פון זיינן מן פאל נאם:
דרום ניטי פלייסיג פאר דען קיניג:
מוי, פאריכט מיס, דיזן מיז לו ווייניג:

האל משמי מרומו, יצוה עליו שלומו, ישיב ישקוט שאנן:
הוא יתן עוז למלכו, ויצליח את דרכו, בכל מקום אשר יפנה:
כחול ירבה ימיו, יפיק את כל זממיו, ויהי כזית רענן:
גם כל בית מלכותו, י"י יברך אותו, עת יקרא הוא יענה:

דער העד פאלליית מיס קראפט, וואז עך זיך מוך קעניט:
נקליידי מיס דאס גליק מוי, וואס דיא כוסי סטוסניט:
מה היא! וואלסטו מזוועגן, מן סטאט דעגען מיך מהגמוע זענען:
עכפילה וואס עך וויגסיט מוט כופט עך דיך מוך מן:
נסייען גלייך מיט יא, זוא זענגין יעדר מן:
דם קינגם סויז מוט מיכי לוויינן, לאז וויא דיא טענין טעגליך סטיינן:

דף ח', א'.

והמלכה הגברת, לכבוד ולתפארת, יעמוד זכרה ושמה:
מבנות מאושרה, מפנינים היא יקרה, לא יבוא עוד שמשה.
ולאם המלך ברכה, אשר צלחה למלוכה, בנתה ביתה חכמה:
בל יכלו סעיפיה, ארזי אל ענפיה, אף בל ימוט שרשה:

דר סעכן ניך מוט פראכט, מין דער זיך דיא נאטוראר:
זו קונסטרייך זענן למזו, דער קעניגין מן מיר:
מין גינאדי העכסט, פאלליית מיר דם לעבן:
יא וואס זיא וויגסיט, וואלסט דוא מיר גענן:

דיא קיניגין וועלכי זעלבסט דען בערגין גלאסען העלד:
זיין, לאם זיין סולדיג מיז, דער טוגיכד כוכ גיפעלט:
מוז מיכי מיכי סענין גלייך מיכ ערסטן:
מן סער צוומכי למך מוים עם בעסטן:

היל פרייסן וגבוריו, חשמניו ואדיריו, אנשי המלחמה:
אתה י״י תשמרם, כצנה רצון עטרם, ויאכלו פרי מעללם:
תן שלום בארץ, ואין יוצאת ואין פרץ, על כל בני האדמה:
ויאמרו עמים כולם, למקטנם ועד גדולם, ברוך י״י לעולם אמן:

זוא דען מוים פכייסים פאלק, דם למפער קיניגסטער,
פון פעדסט זיז סובליטענן, וואם טוכ טלאגט גיוועסכ:
גלויבי מיכי פליים מוז, טרייא, למכך דיין סוץ דער מלי לייט מיז נייא:
דען גאנצן ערדכייך גיב עטטליך כוא מוז פרייד:
זוא דם קיין טוויסט קיין סטרייט, קיין מוטטרסייך:
כימר מער הערסן מאג, זוא וועכט למכך גאסכם גלויבט וועכן דיין נאמן:
דרוים וועלין מיך זאגן אמן.

ועל אותה המאורע עצמה שנוסד מר׳ דוד פרענקל השיר הזה דרש הוא גם בבית הכנסת בפני כל העדה, וגם הדרשה ההיא הועתקה לאשכנזית כנראה מר׳ אהרן בר שלמה זלמן גומפירש הנזכר. ור׳ מנחם מנלי שוואב שהדפים השיר הזה במחברת לפני עצמה אמר בסופה שבדעתו להדפים גם הדרשה והעתקתה יחד עם ספור המאורעות שאירעו ליהודים במקהלותם ביום החג הזה. אולם אם מלא את דברו באמת והדפים דרשה זו גם כן אין רצוני להחליט לודאי גמור, כי בשורה שמענו ממנו ומעשה ידיו לא ראינו עד היום. גם סופרי דברי הימים לקורות עיר ברלין יספרו משיר תודה הנזכר ששרו אותו היהודים בערב יום ההוא בבית הכנסת בפומבי אחרי דרשת ר׳ דוד פרענקל והעידו שבאה בעת ההיא המלכה לבית הכנסת עם אחיה הפרינץ פערדינאנד מברוינשווייג ושרי המלוכה ונתקבלו שם בתופים ובמחולות, והרב ר׳ דוד פרענקל עלה בפעם ההוא לארון הקדש ויקח ספר תורה בידו, ויברך את המלך והמלכה וכל ביתם וכל העם ענו אחריו אמן יחי יחי אדונינו המלך פרידריך הגדול! אולם אין גם אחד מסופרים הנזכרים שהעיד שנדפסה דרשת הרב פרענקל או העתקתה כמו שנדפס שיר תודתו הנזכר.

ור׳ אהרן גומפירש (גומפערץ) המעתיק שיר הנ״ל ללשון אשכנזי הנהוג בימיו הוא הנודע לריע לעפסינג ולרבו של ר׳ משה מדעסויא ותולדתו כתבתי בארוכה ונדפסה בלשון אשכנז במכתב העתי: „דיא גענעראטור״, ברלין, 1867 צד 193—318, 326—324, 331—330, 341—340, 348—347, 358—357 367—365. ור׳ מנחם מנלי בר בנימן וואלף שוואב שהעתיק אחר זה שיר האשכנזי מהעתקת גומפערץ ללשון אשכנז המושחת והמורגל אז גם בין היהודים בברלין, הוא הזקן ר׳ מנלי משורר בס, שנפטר פה ברלין ט׳ אלול תקמ״ב, וקברו בצד קבר אשת ר׳ הירץ ווייזל, היא האשה שרה בת ר׳ מענדל פאלק מאמסטרדם שנפטרה כ״ד אייר תקמ״ג.

שני חיי ר׳ דוד פרענקל האחרונים היו שלא כסדרן מסבת המלחמות הגדולות שבין פרוסיאה ואוסטריאה. פעם עלה פרידריך במעלות הנצחון ופעם ירד; פעם שמחו בני ארצו על הגבורות אשר פעל בשדה קרב ופעם שחוח הלכו ויתאבלו כי גבר האויב והפיל חללים במחניו. ואם לשבט ואם לחסד, ואם לרנה ואם לקינה גם היהודים על משמרתם עמדו וכפי שהשעה צריכה וכפי העת והעונה הראו שמחתם או תוגת לבם בבית הכנסת, בשיר תודה או בתפלה ותחנה בעד נפש מלכם פרידריך לאל גמר עליו. השירים, התפלות וגם הדרשות שנדרשו אז להעיר לבות היהודים הועתקו לאשכנזית ונדפסו בשתי הלשונות יחד בהוצאת הקהל. מחבר הדרשות היה הרב ר׳ דוד פרענקל, הפייטן של השירים והתפלות היה איש המבונה בשמו הארטאג לעא, (Hartog Leo), והמתרגם לאשכנזית היה רבינו משה מדעסויא זצלל״ה. החכם הראשון והאחרון נודעים בשמותם לתהלה, אולם על הפייטן הַארטאָג לעָא רבים ישאלו מי זה הוא? אמנם אם גם שמו מכוסה בעלטה ולא נודע ממנו דבר, עוד מעט ויראה הקורא כי גם הוא היה איש דגול מרבבה ותורה וחכמה נתונים לו למנה.

בשנת 1756 (תקי״ו) הכינה הקיסרית מאוסטריאה את כל חילה ונתקשרה עם הדוכס מזאכסען להלחם עם פרידריך II. ויהי כראות המלך כי כלתה אליו הרעה וימאן להמתין עד אשר יפלו עליו צורריו והקדים מצעדיו למצעדיהם ורפואה למכה, ובסוף חודש אויגוסט נסעו חייליו מברלין ויכבשו בכ״ט לחודש הנזכר את העיר לייפציג ויתישבו בתוכה. ובירח זעפטעמבער שאחריו, צוה ההגמון שאַפנאָטש בברעסלויא לכל כהני בית התפלות אשר תחת השגחתו להתפלל תפלה המחוברת ממנו להצלחת הקסרית מדי יום ביומו; ולעומת זה החלו גם בברלין לבקש רחמים בעד פרידריך מלכם בכל בתי התפלות שבבירה.*) גם היהודים חלו בבית הכנסת פני האל בתפלה ותחנה הנדפסות אז עברית ואשכנזית על באגען וחצי פאליא. בצד הראשון נדפס השער, בצד השני התפלה בדרך שיר ושיוו הברות בסוף החרוזים, בצד השלישי נוסח ההעתקה משיר הזה לאשכנזית ובצד הרביעי לא נדפס כלום. ולבאגען הזה מחובר חצי באגען ועליו נדפסה תפלה אחרת פשוטה בלי חרוזים ושיוו הברות גם לא נעתקה לאשכנזית כמו הראשונה. בצד א׳ של המחברת לשון השער בשפת עברית ואשכנזית כזה:

בצאת אדונינו המלך החכם פרידריך השני בצבא בסוף שנת תקי״ו לפ״ק הוקבע פה ברלין לומר בכל יום בביהכ״נ בצבור לאחר תפלת עלינו בתהלים מזמור כ״ה, מ״ו, ס״א, ס״ב, ע״ב, ואח״כ אומר הש״ץ התפלה הזאת.

Als Unser allerweisester König Friedrich II mit dem Ausgange des 516 ten Jahres nach verjüngter Zeitrechnung den Feldzug eröffnete, ward in der Synagoge zu Berlin täglich nach dem Gebete Alenu der 25, 46, 61, 62 und

*) Helden, Staats- u. Lebengeschichte Friedrich II. 1758, S. 715, 729, 737.

72 Psalm von der ganzen Gemeinde und hernach von dem Vorsänger dieses dazu verfertigte Gebeth abgesungen. Berlin gedruckt bey Johann Friedrich Lorenz privil. Buchdr.

המחברת הזאת הודפסה שנית בשנת 1866 בברלין על הוצאות המנוח הרבני מו"ה דאקטאר משה פיננער והוסיף לה שער חדש:

Offenes Sendschreiben an die jüdischen Gemeinden Preussens. Synagogengebet der jüdischen Gemeinde zu Berlin während des siebenjährigen Krieges. Hebräisch und Deutsch zur Beachtung in gegenwärtiger Kriegeszeit, beleuchtet von Dr. Pinner. Berlin den 18. Juni 1866. Der Ertrag ist für verunglückte Krieger und deren Familien bestimmt.

ועל מה אדני „הארה" זו הטבעו שהוסיף פיננער להשיר הזה שהדפים באיזה שנויים לפי הזמן והמקום יראה הקורא מהמחברת עצמה, ולי הכותב תולדות הרב ר' דוד פרענקל אין לי אלא הדפוס הראשון והישן ואעיר עליו איזה הערות. תחלת השיר הוא זה:

אלהים מושל עולם בגבורתו,
במרומיו עושה שלום על אדמתו;
גבור משבית מלחמות בגאותו,
דרכי בני אדם ישקיף ממעונתו.

והרואה יראה שנוסד השיר על סדר אלפא ביתא כדרך פייטני עמינו הישנים, וכדרכם כופל המשורר בסוף פיוטו חרוזי אותיות של שין ותיו וחותם אחריהם שמו:

שלום תן למלך ולארצותיו,
שבתו שאנן יתר שנותיו,
תודיע בעמים הדר ממשלותיו,
תוסיף ימים רבים על ימותיו.
שלח נא עתרת אמת ושלום,
רצון המלכים הטה לשלום;
ישמרו ביניהם ברית שלום,
הוא תהלתך, ושמך ה' שלום.
כן יהי רצון ונאמר אמן.

בארבע חרוזים האחרונים האלה הפותחים באותיות שְׂרִיהָ חתם המחבר שמו בהעלם וכי תצטרף האותיות האלה ותקרא אותן משמאל לימין ולמפרע ככתיבתו פה או מלמטה למעלה כנדפס למעלה יעלה לך שם האשכנזי הירש, והוא באמת שם המחבר כאשר נראה עוד להלאה מזה בשירים אחרים ושם תמצא פתרון שמו ושם משפחתו בישראל.

בצד השלישי ממחברת הזאת בדפוס הראשון נדפסת העתקת השיר הזה לאשכנזית והתחלתו היא:

„Herr, der du Welt mit deiner Allmacht regierst".

כל נוסח העתקה הזאת מראשיתה ועד סופה גם המבוא האשכנזי:

Als unser allerweisester König Friedrich II mit dem Ausgange etc.

מצאתי גם כן נדפס במכ"ע משנת 1756 הנקרא:

Berlinische privilig. wöchentliche Relation der merkwürdigsten Sachen der Natur, der Staaten und der Wissenschaften, Stück 120, den 11. October 1756, (Berlin, Verlag der Buchhandlung der Realschule 8) S. 970 ff.

ואין ספק שהעתקה הזאת היא מעשה משה בן מנחם כאשר עוד יבוא למטה.

והנוגע להתפלה שנדפסה בדפוס הישן על חצי באגען ארוך ולא נעתקה ממענדעלסזאהן היא בעצמה התפלה: ה' אלהי הצבאות צור כל העולמים הנדפסת גם כן מפיננער בספרו ונעתקה על ידו בפעם הראשון לאשכנזית. ויש בדפוס פיננער מנרעת כי יחסרו בו איזה מאמרים והם כל הנוסח שאחרי חדש כנשר נעוריו, ואשלים אותם פה: וגבורותיו הראשונות לא תזכרנה בעבור חדשות אשר תצמחנה, ויראו כל העמים כי יעפו נערים ויגעו ובחורים כשל יכשלו וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא יגעו, ילכו ולא ייעפו. אנא ה' הגן על מלכנו בחסדך, היה סתר לו מחורב ביום ומקרח בלילה, הסר כל מחלה מקרבו ויהיה דשן ורענן ובריא. יחן מלאכך מסביב לו ויחלצהו מכל רע, ופרוש סוכת רחמיך על כל נגידי בית המלכות שרי צבאותיו הנלחמים תחת ידו וכו'.

גם בשנת 1757 נצה פרידריך על אויביו וביום השבת חמשה לחודש נאוועמבער שנה זו הכה בכפר ראסבאך את חילי צרפת ואשכנז שהתקשרו לאגודה אחת עם אוסטריאה לבער מלכות פרוסיאה מן הארץ. הנצוח הגדול הזה התעורר שמחה גדולה במדינות המלך ובפרט בעיר ברלין וכותבי דברי הימים לעיר הזאת ובפרט הסופר קענינ הודיע לנו שאין לפרש גודל החדוה והששון ששלטו אז בעיר הבירה ברלין, וכל בני השיר לקחו כנורותיהם ושרו שיר נצוח לכבוד המלך פרידריך השני. ביום הראשון לשבוע, שלשה עשר לחודש נאוועמבער, התאספו מנער ועד זקן בכל בתי התפלות והודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו עם המלך וביתו. גם היהודים יושבי ברלין התערבו בשמחתם וקדמו להם ביום החמישי עשרה לחודש נאוועמבר והקדישו אותו ליום צום ועצרה והתפללו מזמורי תהלים והרב ר' דוד פרענקל עלה במת היכל ה' ודרש דרשה הראויה להמאורע וראויה למי שדרשה, והוכיח בני קהלתו שלא לשמוח על הנצוח העז הזה בשמחת חול, כי אם בהדרת קדש ויעורר רוח נדיבתם לנדור נדרי צדקה לטובת האומללים הנפצעים במלחמה, לאלמנותיהם וליתמי הנופלים בקרב ביום הרג רב בראסבאך. וביום השבת לאחריו, שתים עשרה לחודש נאוועמבער חגגו היהודים את חג הנצוח בבית הכנסת ור' דוד פרענקל דרש גם הפעם ההוא לכבוד היום בלשון למודים, והתבונן בשום שכל בפסוקי דברי הימים ב' פרשה כ', כ'—כ"ו וימצא חן בעיני כל שומעיו. גם שרו שיר קודש בלשון עברי כאשר עשו בשנת 1756.

הדרשה זו העתיקה גם כן לבקשת פרנסי הקהל רבינו משה בן מנחם ואולי היה בדעתם להדפיסה ולא עלתה בידם ונשארה בכתיבת יד אצל הפלוסף הנזכר, והיא לדעתי הדרשה האשכנזית ששלח אותה החכם הזה לרעהו לעססינג והשיבו

שישרה בעיניו (ראה מענדעלזאהן נעואממעלטע שריפטען לייפציג 1844 בראקהויז, כרך 5 צד 139, 140). והשיר תודה העברי הנזכר אין ספק שהוא מעשה ידי ר' הירש שיסד גם השיר בשנת 1756 וגם השיר על הנצוח בלייטען שנזכיר עוד לטטה. אולם אם נדפס השיר העברי הזה על יום 5 נאוועמבער לא ידעתי. ורק העתקתו לאשכנזית מר' משה דעסויא נשארה בידינו בדפוס משנת 1757 ועל השער נדפס: Danklied über den rühmlichen Sieg . . . . bei Rossbach in Sachsen, Berlin 1757.

דפוס הראשון הזה מימי לא ראיתיו והוא מוזכר במפרו של החכם קייזערלינג המכונה: (צד 16) „Zum Siegesfeste, Dankgedicht und Danklieder von M. Mendelssohn. Eine Reliquie, zum ersten Male herausgegeben und mit Einleitung versehen, Berlin 1866 L. Gerschel 8."

במחברת הזאת מצד 16—18 נשנה השיר הזה בדפוס, תחלתו:

Ich will mich mit dem Herrn freuen

O! dass ihm mein Gesang gefiele

וסוף חרוז האחרון הוא:

Und dann in ungestörtem Frieden,

Mit ihm noch lang das Land beglücke. — Amen.

ועיין במחברת הזו צד IV שנדפסה שם גם ההקדמה הקטנה שנכתבה ממענדעלסזאהן לשיר הזה והם הדברים שהעתקתי למעלה לפי ענינם לעברית הסובבים על חגיגת יום הנצוח של ראסבאך ביום ה' י' וביום השבת י"ב לחודש נאוועמבער 1757.

השיר האשכנזי הזה הוא לדעתי אשר עליו יסובו הדברים שכתב מענדלס. זאהן באגרתו מיום 25 נאוועמבער 1757 לרעהו לעססינג וזה לשונו: Ich kann nicht umhin Ihnen eine Neuigkeit mitzutheilen, die Ihnen ihrer Seltenheit halber villeicht nicht unangenehm sein wird. Ich will nunmehr für nichts in der Welt mehr schwören, da es schon soweit gekommen ist, dass ich eine Predigt schreibe und einen König lobe. Ich habe auch einige hebräische Danklieder ins Deutsche übersetzt und sie sind gedruckt. Sie scheinen mir aber nicht wichtig genug, sie Ihnen zu schicken. Sie haben zwar den Leuten allhier gefallen; allein wie viel Leute haben hier Geschmack? (Mendelsohns gesammelte Schriften 5. 139. 141). והקורא יראה מעדותו של מענדעלסזאהן שמדבר רק מן השיר תודה שהעתיק והנדפס, אולם מהדרשה האשכנזית שכתבה (דהיינו שהעתיקה או שכתבה לר' דוד פרענקל בלשון אשכנזי טהור וזך לדוגמא ולהתלמד לדרוש בלשון אשכנזי הנהוג אז בין היהודים בבית הכנסת) לא דבר כלל שנדפסה, והוא הדבר אשר דברתי למעלה שנשלחה הדרשה זו בחודש נאוועמבער אל לעססינג בכתיבת ידו ולא נדפסה מעולם. וטעות הוא ביד החכם קייזערלינג שכתב בתולדות רמב"ן

צר 145 שהודפסה בשנת 1757 וסמך עצמו על ניקאלייא (שם ובמחברת צום זיענעספעסטע צר II בהערה ג'), שהוא בעצמו כתב על פי אומדנא והשערה בעלמא בהערה לכתבי מענדעלסזאהן חלק ה' צר 223 שנדפסה הדרשה על נצוח ראסבאך. וזכרונו הטעה את ניקאלייא, כי הנדפסת היא על ניצוח של לייטען שהיה ד' שבועות אחרי הנצוח של ראסבאך כאשר נראה למטה.

בסוף שנת 1857, בחמישי לחודש דעצעמבער (כ"ג כסלו תק"ח) הכה פרידריך השני באלפיו עוד הפעם חילי אויסטריא בכפר לייטען סמוך לעיר ניי-מארק בשלעזיא. הנצוח הגדול הזה הרים כבוד המלך עוד יותר ואויביו רעדו מפניו. והשמועה באה ברלינה בערב יום השביעי מדעצעמבער על ידי שלושים רוכבים שבשרו בחצוצרות ותרועת מלחמה לאנשי הבירה הישועה הגדולה שהושיע בה ה' לפרידריך בחירו, וכל העיר צהלה ושמחה ובנרות ואבוקות איש הפכו השכת הלילה לאור יומם ולשמש בצהרים. גם היהודים בברלין שמחו לקראת מלכם, וביום השבת עשרה לחודש דעצעמבער דרש הרב"ד ר' דוד פרענקל בבית הכנסת לכבוד המלך הגבור, ואחרי הדרשה שרו שירה חדשה הנוסדה על המאורע הזו.

השיר הזה נדפס בלשון עברית ומעותק אשכנזית על באנען ארוך, בלי הודעת הזמן, המקום ובעל הדפוס. בצד הראשון מהשער תבנית נשר פרוסיא עם שבט המושל וחרב לטושה ואותיות F. R. ונקראים בו דברים האלה:

שיר על הגבורה אשר נתן ה' למלכנו האדיר החסיד החכם פרידריך על חיל שונאיו, עם רב ועצום ממנו בארץ שלעזיא אצל לאיטן ביום כ"ג כסלו שנת תק"ח.

Danklied über den herrlichen und glorreichen Sieg, welchen Se. Majestät unser allerwürdigster König den 5. Dezember 1757 bey Leuthen in Schlesien erfochten.

מאחורי השער בצד השני מהדף הראשון נדפסים אלה הדברים ששייכים לענין הדרשה הנזכרת:

בהאיר הלילה בליל ב' דחנוכה תק"ח לפ"ק ותעלוץ קרית מלך רב לקול המבשר אשר בא מארץ שלעזיא לאמור: הכה אדונינו המלך הגדול החכם פרידריך השני יר"ה גם את החיל הגדול הנלחם על שלעזיא מכה רבה מאוד שם אצל לאיטן, קבעו האלופים פרנסי הקהלה להלל ותודה ליהודים היושבים פה את יום חנוכה הנ"ל. בו ביום דרש מורנו ורבנו הגאון המפורסם אב"ד ור"ש נרו בבית הכנסת אחר קריאת התורה בשהרית דרוש נחמד מתישב מאוד על הפלא הזה, ועורר לב הצבור להפליא על הנסים ועל הגבורות האלה, וכי אין זאת מכה גבורה וחכמה אנושית, כי אם מאת ה' וישיתנו גם הם כמשפט המלך יר"ה את הכבוד וההודיה לה' לבדו. והיה עיקר הדרוש על הפרשה הי"ד בספר בראשית מתחלת הפרשה עד פסוק כ"ג ועד בכלל. וככלותו הדרוש למשיכת נפש כל העדה, אז שר החזן בנקשת חפץ את התפלה הקבועה להצלחת והשלום המלכות המתחלת הנותן תשועה למלכים, ואחריה שר השירה הזאת אשר חודשה על הנס הזה בקול גילת ורנן. וישמעו כל העם וירונו ועונו בקול רם על התפלה והשירה אמן, אמן, יחי אדונינו המלך לעולם!

וזה טופס השירה שלא נדפסה שנית מסוף שנת 1757 עד עתה.

א

אלהי עושי נותן זמירות,
ברכות צדיק על מכתיריו,
בתתך למלכנו עוז גבורות,
ליד פרידיריך לישר הדוריו.
נואל מיד מלכים גדולים,
ככודו ועמו ארצו ועריו,
דנול הוא ברכבות הלולים,
ויהי חמשה ואלף שיריו.

ב

דלמען הרבות כבוד גבורותיו,
הרבית אויביו לאין מספר,
ועשותך זכר לנפלאותיו.
עמים קראת בדי שופר.
זה מצפון וזה מימין,
ישטחו שטוח ככפור בעפר,
חכרו יחדיו חבלים להטמין,
אף נחלתו עליהם תשפר.

ג

טבור משנאיו שמת אותו,
יקיפו עליו מערכת,
ישת סביבותיו למשמרתו,
להט חרב מתהפכת.
כה וכה תפן על סביביו,
ולא תעשה רמיה המלאכת,
להב אש אוכלה את אויביו,
בלי מצבת אשר בשלכת.

ד

מעט עוד הוא, זה חודש ימים,
הכה עם רב לעבר מזה,
נשם נשה (?) ושמם רמים,
ומשמנים שם שם רזה.
סר מהר מזה לסילעזיא,
אמר לעמו שובו ונחזה.
עלה נעלה עם עזרת יה,
גם שם עמים רבים נזה.

ה

פי צדיק גזר והקמת,
ויך צריו והוריד נאונם.
צבי חמדתם הן הפרת,
עתה אכל חודש המונם.
קושט ושלום מזה חדש,
בלב המלכים עשות רצון קונם,
רצון אל הוא נאדר בקודש,
משביח גלי לאומים ושאונם.

ו

שם ה' יהי מבורך מעולם,
על התשועות ועל הגבורות,
שימו הכבוד על כלם,
ליוצר כל מסבב הקורות.
תפלה לאל חיי מלכנו,
יחייהו עד שנות דור דורות.
תן לנו תאות לבנו,
חיש שובו בשלום ועטרות.

ז

דתמך שלום איש שלום כשמו,
כי כן לשלמה שמת אות.
יקר רעיתו יגדל עמו,
מדת חסדה לכתרה תאות.
ראה עמל אחיו, אמונת חסנם,
עושים בגבורה נפלאות,
שטרם ותן תוחלת אונם,
כן יהי רצונך אלהים צבאות,

אמן.

ואחרי אשר כלינו מדברותינו מסדר היום הנזכר בכלל, שנשתנה מימים אחרים בדרשה, בתפלה ובשירה נשוב ונחקורה על שלש אלה בפרט מי היה מחברם או מחבריהם? ונאמר שנצבים לפנינו ג' אנשים חכמים וידועים שהכתירו היום הזה במעשה ידם להתפאר, והם:

א) הרב"ד ר' דוד פרענקל, והוא המחבר הדרשה אשר דרש על פרשה י"ד מספר בראשית כמובא למעלה (צד 53) והיא בעצמה הדרשה הנעתקת מעברית לאשכנזית מהפלוסוף ר' משה מדעסויא ונדפסה בשנת תק"ח בברלין על נייר מרובע, וזה נוסח השער האשכנזי ככתבו וכלשונו:

Dankpredigt über den grossen und herrlichen Sieg, welchen Se. Majestät unser allerweisester König den 5. December 1757 über die gesammte weit überlegene Macht der Oestreichischen Kriegesvölker bey Leuthen in Schlesien erfochten. Gehalten am Sabbath den 10. desselben Monathes in der Synagoge der hiesigen Juden-Gemeine von Daniel Hirschel Fränkel, Oberland-Rabbiner. Ins Deutsche übersetzt. Berlin, Gedruckt bey Friedrich Wilhelm Bernstiel priviligirter Buchhändler 1757."

הדרשה האשכנזית הזו נדפסה אז בלי טופס העברי בפקודת פרנסי הקהל, וברבות הימים נאבדה ובאמצעותי נמכר לפרנסי הקהל עקסעמפלאר אחד שהקרה המקרה ליד איש, והונח למשמרת לדורות בארכיף של קהלתינו.

וחוץ מזה נמצאו עוד שני עקסעמפלארע מדרשה הזאת, הא' באוצר ספרי המלכות במינכן והב' בעקד ספרי עיר ציריך, ומשם נדפסה עוד הפעם בשנת 1866 בברלין אצל גערשעל ובתמונת 8 על ידי החכם דאקטאר קייזערלינג במחברת צום זיענעספעסטע וכו', ובשער נדפס דניאל הירשעל פרענקל ולא דאוויד כמועתק מקייזערלינג, הגם כי אמת הוא שדוד שמו ולא דניאל.

התפלה בדרך שיר שהעתקנו למעלה (צד 54) שתחלתה: אלהי נותן זמירות וכו' נוסדה על סדר א"ב שלם בהכפלת אותיות ש' ות' על דרך הפייטנים העתיקים וכמו שיר אלהים מושל בגבורתו וכו' (צד 50). ואחר זה חתום בראשי חרוזיה שם המחבר: הירש, אלא שפה חתום ישר כדרך כתיבתו ושם הפוך: שריה, והירש הזה הוא לדעתי,

ב) ר' (צבי) הירש בר (אריה) ליב סופר ליפשיץ שחתם עצמו גם כן בהעתקת שמו ושם אביו Hartog Leo. וכדאי האיש הזה שהיה ממשפחת סופרים ומלוטרים והיה בעצמו תלמיד חכם ויודע ספר ופרק בשיר להקים לו בין חכמי ברלין שם ושארית, אשר לא עלה על לב איש עד הנה מחסרון ידיעות פרטי קורות הקהלה וקורות האנשים שנולדו בה או שנקראו מרחוק לכהן בה ולשרת בקודש. ומהדברים הנאמרים זעיר שם בפנקסי הקהל וזעיר שם בספרים הנדפסים בדרך אגב ונרא', הרכבתי לי ידיעה מועטת מתולדות חייו ומשפחתו בישראל. אביו של הפייטן ר' הירש, הוא ר' אריה ליב סופר במו"ה חיים חזן מפוזנא, שהעתיק הקינות לט"ב לאשכנזית בלשון המורגל בימיו ונדפסו בדעסויא בשנת תנ"ח (Q). בשם "קינות עם פירוש בלשון אשכנז" ועל השער מכונה המעתיק: ספרא דווקנא האלוף הר"ר ליב סופר במהר"ר חיים חזן זצ"ל מק"ק פוזנן. ובסוף הקדמתו החרוזית בלשון אשכנז חתם המחבר את שמו ושם אביו כנזכר בהוספת: "לעת עתה בק"ק דעסויא" וכן בהסכמת ר' בנימין וואלף בדעסויא מכ"ה סיון תנ"ח מכונה מחבר הקינות האשכנזית האלה: "ספרא רבא דקהלתינו". ולעומת זה נקרא אביו ר' חיים בהסכמת ר' שמעיה אב"ד ברלין מן כ' אלול תנ"ח:

המנוח מהור"ר חיים חזן זצ"ל שהיה עומד לשרת לפני אלהים בקדושה ובטהרה בק"ק פוזנן". — ולדעתי הוא ר' חיים חזן שנפטר בשנת תנ"ד אבי ר' צבי הירש שהדפיס באמסטרדם תס"ט ס' אור הישר ואישר עליו דברתי בארוכה בספרי עמודי העבודה צד 308 עיין שם. — מדעסויא בא ר' אריה ליב לברלין והיה פה כבר בשנת תס"ו סופר קהלתינו כנראה מהתנצלות מאחורי השער של המהרש"א דפוס ברלין משנת תס"ו שהגיה אותו וחותם שם: „אריה יהודה ליב בטוהר"ר חיים חזן זצ"ל מק"ק פוזנן סופר פה ק"ק ברלין". — בשנת תפ"ד הדפיס ר' אריה ליב פה בברלין ס' יראה שכולל ג' ספרים: מדרש כונן, פירושי מאמרי הזהר מר' ליב פרילוק, וספר מוסר והגיה אותם וכנראה מהנהותיו לא היה ליטודי הקבלה סתומים וכספר החתום לפניו. והאב"ד בברלין בהסכמתו שם מכבדהו מאוד וכותב עליו: „מחותני המפורסם אומן מופלא כמהור"ר אריה ליב במוהר"ר חיים חזן זלה"ה מק"ק פוזנן". — וזה מתבזן על אומנתו שהיה סופר מהיר. ובסוף ספר הנזכר חותם המגיה ר' ליב עוד הפעם שמו ושם אביו ומסיים בתואר עצמו: „סופר ונאמן פה ק"ק בערלין". ולפי זה היה משמש אז את הקהל גם בתור נאמן הקהלה. ובפנקס הקהל דף ב' בענין שכירות המשועבדים בשנת תפ"ג מדובר גם מתנו ונרשם שם: „ר' ליב סופר זאל האבין כל שבוע חצי ר"ט 12 Gr.". — כשלשים שנים שמש ר' ליב באמונה בעדתנו עד יום מותו ועל מצבתו (No. 501/507) כתוב: כמהור"ר אריה ליב ז"ל סופר ונאמן פה קהלתינו יצאה נשמתו מש"ק ח' תמוז תצ"ו לפ"ק". — במותו הניח אחריו את אשתו לאה ושני בנים, האחד הוא ר' זאב וואלף שנפטר ח"י תמוז תקמ"א ועליו נדבר במקומו, והשני הוא ר' צבי הירש אשר נתמנה יום ה' א' חוה"מ תצ"ו איזה חדשים קודם מות אביו ר' ליב, לסופר, לשמש ולנאמן דקהלתינו, ובשנת תקי"ח ה' אב גם לחזן, במקום ר' ליב הזן שנפטר פה כ"ד תמוז תקי"ח, ותעודתו היתה להיות: „עומד ומשרת בקדש בשבתות ובמועדים ובכל פרק בשיר בבית הכנסת דקהלתינו כמשפט החזנים" (פנקס הקהל). ומלבד ההכנסות שלא כסדרן המגיעות לחזן הקהלה הישיג חלף עבודותיו יחד הנזכרות מדי שבוע בשבוע ג' וחצי ר"ט והכפל מזה בחדשי המועדים (שם). וכדרכם בימים שעברו היה גם הוא מכונה על פי עסקו ומעשהו: חזן, נאמן, שמש וסופר, אולם שם משפחתו היה ליבשיץ שנכתב גם כן ליפשיץ או ליבשיטץ. ואחד מבניו הנקרא בפנקסי הקהל פעם ר' בער בר הירש שמש ופעם אחרת ר' בער בר הירש ליפשיץ נפטר פה ועל מצבתו (No 2647) מכונה: „כ"ה בער בהתורני ש"ץ ונאמן דקהלתינו מהר"ר הירש ליבשיץ ז"ל נו"נ ח' ניסן תקמ"ד".

ובראש ס' שפתי רננות מר' איצק סטנאב (ברלין תקל"ג) נדפסו הסכמות מגאוני הזמן וביניהם אחת החתומה (בלי יום ושנה) „הק' צבי הירש ליפשיץ סופר ונאמן פה ברעסלויא" והוא הוא בעצמו שדברנו עליו עד הנה, כי בסוף ימיו עזב את עיר ברלין ומשפחתו ונתישב בברעסלויא וכנראה מספר הנזכר שנדפס תקל"ג היתה נסיעתו מפה כבר בשנה ההיא. וממאמר השני מספר הנפש (ברלין תקמ"ז) מדף ו', ב'—ט"ו, ב', יראה הקורא גודל אהבת רבינו משה מדעסויא לגבר יקר ההוא בברעסלויא, כי אליו נערך כל המאמר הזה מקשר הנפש עם הגוף, ובן מנחם הפלסוף מתפלסף עם השמש, הסופר, הנאמן והחזן ליבשיץ בשיטת לייבניץ בחיבה יתרה כאלו מדבר עם לעסינג

ושאר חבריו. ואלה דברי ר' דוד פרידלענדער בהקדמתו לספר הנפש הנזכר, שהדפיסו פה בדפוס חברת חנוך נערים:

„מאמר השני (של ספר הנפש לר' משה מדעסויא) הוא דרוש קשר הנפש עם הגוף, מאמר נשגב ועמוק למאוד מאוד, וגם הוא לרבינו משה נ"ע. ורצוף היה בתוך אגרת אשר כתב המנוח למיודעו החכם הרב צבי הירש ליבשיץ זכרונו לברכה. האיש הזה הולך תמים וירא את אלהים מרבים אחרי שרת את אחיו כהנת סופר ונאמן בברלין, הלך לו לעת זקנותו לברעסלויא וימת שם בשיבה טובה. מדי היותו שמה, הריץ אגרות רבות מלאות שאלות וחקירות נכבדות לרבינו משה נ"ע, כי כלתה וגם נכספה נפשו לחקור לכל תכלית, ולדעת איזה מקום בינה, ועלתה בידו. כי על כל שאלותיו השיג תשובת רבינו משה נ"ע . . . . . בין החקירות האלה היתה גם שאלת החכם על ענין: קשר הגוף עם הנפש שאלה עמוקה ונפלאה עד מאוד . . . . עליה כתב רבינו משה הדרוש הלזה, מוצק על ידיעות רמות ונשגבות אשר שאב ממקור מים חיים מספרי . . . . לייבניץ, וואלף ובילפינגער ותלמידיהם" עכ"ל. —

ואחרי אשר הצבנו את ר' הירש הזה ומשפחתו בישראל על כנו וחקרנו עליו, על שיחו ומעשהו בקהלתינו ברלין נשיב לשני השירים שהעתקנו, על הנצוח של לייטן שחתום בו שמו הירש ועל השיר של תק"ו שחתום בו גם כן שמו מהופך ונודע אם כן כי הוא החזן והסופר והגאמן דקהלתינו והוא הוא בעצמו המיסד השירים האלה בלשון עברי. ועם רבו ר' דוד פרענקל ורעו ומיודעו ר' הירש ליבשיץ התחבר:

ג) רבינו משה בן מנחם, והעתיק הדרשה של הראשון והשירים של השני. והעתקת שיר אלהי עושי בלשון אשכנזי נדפסה באותיות אשכנזיות ולא באותיות עבריות. והחכם קייזערלינג במחברת צום זיענעסעסטע צד 19 עזב את השיר העברי האריגינאל אלהי עושי וכו' לגמרי והדפיס שם רק העתקת מענדעלסזאהן.

עוד נמצאו תחת ידי איזה שירים עברית ואשכנזית שחוברו יחד מר' הירש ליפשיץ ור' משה מדעסויא, אך פה אין לנו אלא השייך לתולדות ר' דוד פרענקל, אם רב אם מעט, ובמקומם ידובר גם עליהם.

במשך ימי רבנותו בברלין עמל ושרח הרב פרענקל לבאר גם שאר חלקי הירושלמי ולהוציא ביאורו לאור עולם. ובשנת תקי"ז נדפס בברלין סדר נשים עם קרבן העדה ושירי קרבן, ובנראה בשנת תק"ך החל להדפיס גם סדר נזיקין בברלין ונדפס ממנו מס' סנהדרין ומכות בשלימות וממס' שבועות לא נדפס רק מקצתו ושלשתן בלי שער בראש הספר. ולא זכה הרב לגמור קרבן העדה על כל הירושלמי כי ביי"ב לחודש ניסן תקכ"ב צוה ה' המותה לחסידו ויגוע פתאום וישכב דוד עם אבותיו והעיר ברלין נבוכה.

ומבשרי הדשות בימים ההם כתבו על מות הרב הדברים האלה:

Berlin, den 6. April. (1762)

Vorgestern Abends verlohr die hiesige Judenschaft ihren durch verschiedene Schriften und besonders durch seinen Commentarius über den hyrosolomitanischen Talmud berühmten Ober-Stadt-

und Landrabbiner Rabby David Hirschel Fränkel. Er starb am Schlagflusse nach einer kurzen Krankheit im 55ten Jahre seines Alters und wird von seiner Nation betrauert.*)

כותב הבשורה הואת הפריז מעט על המרה, כי מלבד פירושו על הירושלמי ורברים קטנים הנדפסים בשמו בס' דברי שאול וכדומה לו בספרי אסופות והסכמות רבות בראש ספרים שונים לא נודע לנו מכתבי הרב מאומה. ואלה הדברים החקוקים על מצבתו:

„פה טמון בארץ איש חי אחרי מותו, גדול דורו, משוש נבון עם תלמיד בתורתו, מורינו ורבינו הגאון הגדול המפורסם, מ' דוד פרענקל, אור חכמים ומשושם, הרביץ תורה בתלמידים את פני האל, היה לראש ואב בית דין להוראה בישראל, פה עיר ברלין עיר מולדתו ועל כל אנפיה, פריים פאמרן מרק בראנדיבורג וגלילותיה, ליהודים היה אורה לתורה ולתעודה, בחבור ספריו אשר קראם קרבן העדה, באר בהם סדרי מועד נשים נזיקים, בתלמוד הירושלמי דברים עתיקים. עזב את הארץ, פרץ בה פרץ, ביום י"ב ניסן תקכ"ב לפ"ק".

וזה לשון הגאון רבינו יהונתן אייבשיטץ בהספדו על ר' דוד פרענקל שהספידו באלטונא ונדפס ביערות דבש ח"ב דפוס זולצבאך דף ס': ה"ה „הרב הגאון מה"ו דוד אב"ד דק"ק ברלין, ואם כי לא הכרתיו מ"מ ספרו וחבור על הירושלמי מעיד שהיה מתמיד על התורה וחבר מתוך יגיעה של תורה והוצק חן בשפתיו" עכ"ל.

וה' ברך את הגאון ר' דוד ואשתו ריזלה בשני בנים ובת אחת. האחד הרב מהור"ר יואל וואלף הנולד בברלין ש"ק י"ח טבת תק"ז ונשא את אידל בת ש"ב הגאון ר' יצחק יוסף תאומים אב"ד ברעסלויא ונתישב שם והוא אבי הגבירים הנודעים ר' דוד פרענקל ור' יונה פרענקל ומרת גיטל פולפערמאכער בברעסלויא. ונזכר ר' יואל וואלף לטובה בהקדמת ר' איצק בחור מליסא לשאילתות דרב אחאי דפוס דיהרנפורט משנת תקמ"ו. ובנו השני של הגאון ר' דוד נולד לו בנראה בדעסויא כי לא נזכר בפנקס הנימולים בברלין ושמו כשם זקנו מאם יהודה ליב. וזה הרשום על מצבתו בברלין:

„פ"נ הרב הגדול המפורסם אשר מעודו לא מש מאהל של תורה מהור"ר יהודה ליב בן להרב המאה"ג הגאון המפורסם נ"י ע"ה ה"ה אב"ד דקהלתינו מו"ה דוד פרענקל בעל מחבר קרבן העדה על ירושלמי וצ"ל רוחו שבה לאלהים, ביום ד' ועפרו שב לארץ למחרתו ביום ה' י"א בחדש שבט תקס"ו ל' תנצב"ה.

---

*) Berlinische Nachrichten von Staats und Gelehrten Sachen auf das Jahr 1762. Im Verlage der Haude und Spenerischen Buchhandlung. 41 Stück. Dienstag den 6. April 1762, S. 164.

ועל מצבת אשתו הקוקים דלתות האלו:

מְנשִׁיֵּם באהל תְּבוּרָךְ זְכֹרָהּ.

בכו בכי העוברים דרך ציון זאת המצבה, יזלו דמעה עלי הטמונה פה ממקור קדש מחוצבה, לבת גדולים חקרי לב שמם על ספר הישר נקובה, הרימו קול יללה על כי בבקר ימיה לארץ היא שבה.

היא האשה המפורסמת מרת בילה בת גאון ישראל והדרו מה״ו שמואל הילמן זצלל״ה אב״ד ור״מ דק״ק מיץ אשת הרבני מה״ו יהודא ליב נר״ו בן הגאון מהור״ר דוד זצלל״ה אב״ד דק״ק ברלין אשר נפטרה בשם טוב ו׳ אדר ונקברה למחרתו ז׳ אדר תקמ״ד לפ״ק תנצב״ה.

בנו של ר׳ יהודא ליב פרענקל היה הנדיב המפורסם מהור״ר מיכל פרענקל בברלין הנפטר פה ה׳ שבט ת״ר, ועליו ועל אשתו ממשפחת ריז דברתי בארוכה במצבות הנספחות לספרי בקור חולים, מעבר יבק וס׳ החיים (ברלין תרכ״ז) צד 39 נומר 63—64. וחתנו של ר׳ מיכל היה כבוד ידידי הרופא בהצר המלך מהור״ר נתן ווייגערסהיים כ״ץ נפטר פה בן פ״ט שנים ז׳ טבת תרמ״א, במהור״ר אהרן אב״ד בבידינגען במהור״ר משה ווייגערסהיים בעל ס׳ דרבני והב על מס׳ שקלים.

בתו של הגאון ר׳ דוד פרענקל עדל נפטרה פה כ״א אייר תקס״ד והיתה אשת הרב החריף מהור״ר איצק בר יאקב שפייאר מפ״פ דמיץ בעל הדפוס בברלין שנפטר פה בלי זרע קיימא י׳ שבט תקמ״ח.

ואלה שמות אחיו ואחיותיו של הגאון ר׳ דוד אשר בפרטות עוד נדבר עליהם במקומותם.

1) ר׳ אברהם פרענקל, אביו של ר׳ משה פרענקל בדעסויא בעל באר משה והאחרון היה אבי הדירעקטאר דוד פרענקל בדעסויא שהוציא ספרי השולמית לאור.

2) ר׳ אליה פרענקל בברלין, המפורסם לתהלה, זקנו של הפראפעסאר עדוארד (אליה) נאנז בברלין.

3) ר׳ בנימן פרענקל בפירטה ושם נקרא ר׳ בנימן ברלינר, ובתו היתה אמו של החכם ר׳ מאיר בר דניאל פירדא בדעסויא בעל פרפראות לחכמה ויראת שמים (ח״ב).

4) ר׳ יוסף פרענקל, חתנו של הגאון ר׳ גרשון בר יחיאל פרענקל אב״ד בספד״א וזקן אמה של מרת אדעלהייד אשת ר׳ יום טוב ליפמן המכונה דאקטאר צוניץ בברלין.

5) ר׳ משה פרענקל.

6) ר׳ שלמה פרענקל בהמבורג שהדפיס ספרי הרמב״ם ביעסניץ.

7) עלקא אשת ר׳ פייטל בר חיים בר אפרים מהמבורג הוא המדובר ממנו למעלה צד 37—40.

8) ריזל שהיתה אחרי מות בעלה הראשון ר׳ חיים יונה ממשפחת תאומים אשת הגאון ר׳ העשיל אב״ד ווילנא ונפטרה בברלין כ״ח אייר תקכ״ד.

הערות.

1) לגל 36. שנת תס"ד — 1704 היתה שנת מולדתו של הרב פרענקל כפי קבלתי מזקן אחד ממשפחתו. וזה נראה ממה שכתב הרב בהקדמתו לקרבן העדה שלח השיג אז עוד (לסיינו תק"ג — 1742) שנת הארבעים לימי חייו. ומנם ממה שכתבו עליו (למעלה לד 58) מצאתי פטירתו בשנת 1762 שנפטר בשנת כ"ה ממולדתו, וגולד אם כן בזמן מאוחר משנת תס"ד.

2) שם. שנפטר, טעות הדפוס הוא ל"ל שנפטרה והכוונה על ריזלה אשת כ' דוד.

3) שם. שנת תקל"ג, טעות הדפוס הוא וצ"ל תק"ב.

4) לגל 39. גילת כ' דוד פרענקל מלעסנוא לברלין אין שנת שהיתה לו קודם ילידת שנת תק"ג לו בכתב הסאסנוקה משנת תק"ל דסיינו קודם גמר שנת 1743 למספרם כפי עדות תלמידו ומנדעלסזאהן שכתב*) שאחרי נסיעת רבו בשנת 1743 מלעסנוא לברלין, כאותה שנה עלמה ילא גם הוא לאחריו מעיר מולדתו ברלינה. גם כי לילק לייכל בתולדות בן מנחם לד ח' כתב כמו כן שנת תק"ג. וטעות הוא בכך הסאסון מכתבי מנדעלסזאהן לד 8 שכתב נכדו שם שנת זקנו בשנת 1742 לעיר הבירה, וכן טעה הם' בודק בתולדות רמ"ל שכתב בכרך 28 לד IX בבילידתנק דער לייטסען נחטיחנחלליטע- לאטור שנת רמ"ל 1745 לברלין.

5) לגל 55, 56. כ' חיים חזן מפוזנא שדברתי עליו בהוכחה בספרי עמודי העבודה לד 308 — 309 שנפטר בשנת תכ"ד לימו כ' חיים בר לבי הירש מפוזנא שספרים נמצאים בשנת תכ"ג בעזרו שם חיים כי לא מכוחה שם בשער ובסכמות חזן, ומזן מזה מוחס בעל שם חיים הקדמתו חיים בלח"ת הב"ל לבי שלי"ט מק"ק פוזנא לפרט תבנה מוחות יכוסלים, ולפי זה הי עוד לחיי בשנת תכ"ג, ואיך יתכן לומר שב' לבי הירש הסייטן והליין מפוזנא שספרים בשנת תס"ט ס' לוח היבר יסיס נמו של כ' חיים בעל שם חיים ונקרא על שם זקנו מאד כ' לבי הירש שמי עוד תכ"ג? והנכון שספרי חיים שם מפוזנא.

ג) ר' אהרן מגזע צבי.

בשנת תקכ"ג בעשרים לחודש כסלו התאספו ראשי העדה והסכימו שבתוך ארבעה שבועות יבורר ראש בית דין לקהלתינו ולהעמידו בענין פרנסתו על מצב טוב הנאה לו ולתת לו מדי שבת בשבתו מקופת הקהל כל השכירות שהיתה קצובה עד הנה לאבות הבית דין דהיינו הגאונים מהור"ר מיכל ומהור"ר יושע ומהור"ר דוד פרענקל זצ"ל, אולם לענין חלוקת הכבוד התנו בפירוש שלא יהיה להראש בית דין אשר יבחרו חלק ונחלה בהכבוד הראוי לאב בית דין דהיינו שלא יקראו אותו בעלותו לס"ת בשם מורי מורינו ושלא יעמוד בבית הכנסת במקום המיוחד להאב בית דין. מהתנאים האלה הכתובים בהריא בפנקס הקהל (דף קמ"ז א') ונשנו עוד הפעם עם ענינים אחרים שם (דף קס"א ב'), נראה ברור כוונתם אז לקבל חוץ מהראש ב"ד גם חכם אחר לרב אב בית דין, אבן

*) נעזחממעלטע סריפטען מענדעלזאהן ב"ם כרך ה' לד 526.

כוונתם הרצויה לא עלתה בידם רק אחרי אשר עברו עוד כמעט עשר שנים, ובחורף תקכ"ג קבלו עליהם לראש בית דין את הרב ר' אהרן מגוע צבי הוטר מגוע היחש ישן וויקר הנודע בישראל כמה מאות שנים לשם ולתהלה (ראה למטה בהערה 1 צד 63). אביו של הרב הזה היה הרב הגדול מהור"ר משה בהרב הגאון מהור"ר אהרן מגוע צבי אב"ד בלונשיטץ וחתן הגאון הרב הש"ך. מקורות נעוריו של ר' אהרן בר משה לא נודע לנו רק שהיה חתנו של הרבני מהור"ר בנימן פרענקל הלוי בגלוגא והיה אב"ד בדעסויא ומשם נתקבל בשנת תקכ"ג לראש ב"ד לברלין. בשבתו פה מעט, זה ירחים אחדים, כרת פרידריך הגדול ברית השלום בהובערטסבורג עם אוסטריאה, ועל המאורע הזו נשמע במחנה העברים: „דרוש על השלום", הנדרש בבית הכנסת דק"ק ברלין יע"א ביום שבת קדש בחדש מרבין בשמחה הוא חדש אדר בכ"ד בו שנת תקכ"ג לפ"ק מהרב הגדול המפורסם החריף והבקי כמהור"ר אהרן בן כמהור"ר משה זצ"ל שהיה ראש בית דין דק"ק הנ"ל". — הדרוש הזה נדפס מיוחד בעת ההיא, אך לרוב יקרו ונועם מליצתו הדפיסוהו בעלי המאספים עוד הפעם במאסף תקמ"ט חדש תשרי מצד י"ד ואילך. ורבינו משה בר מנחם העתיק אותה ללשון אשכנזי ונדפסה על שם ר' אהרן בר משה ועל השער הדפים המעתיק: Aron Mosesohn's Friedenspredigt in der Synagoge zu Berlin A. 523 (1763) Berlin Nicolai. 8.

ודרשה זו נדפסה אחרי כן עברית ואשכנזית ביחד על ידי Hartog Leo, הוא ר' הירש בר אריה ליב הנזכר למעלה (צד 56—57). ובכתבי מענדעלסזאהן הנדפסים בלייפציג אצל בראקהויז כרך VI צד 106—107 נדפסה דרשה זו על השלום בשם Friedenspredigt עוד הפעם בלשון אשכנז לבד כפי אשר יצאה מעטו של בן מנחם. וע' בכתבי מענדעלסזאהן כרך V צד 223 הערה 15 לאגרת מענדעלסזאהן הנדפס שם בצד 173. ובאוצרות חיים צד 270 נומער 4459 נרשם: „שיר שלום ברלין תקכ"ג Q" ולא יותר ובידי היו ב' עקסעמפלארע משיר הזה וכוללים שירים לכבוד היום ההוא, 15 פעברואר 1763, שבו נכרת ברית השלום בטירת הובערטסבורג. ושירי קדש האלה נוסדו מהארשאג לעא (ר' הירש בר אריה ליב ליבשיטץ הנ"ל) כמפורש שם ונעתקים ללשון אשכנז, ואם גם לא פורש שהועתקו מבן מנחם אין ספק שגם העתקה זו מעשה ידיו להתפאר והעלים שמו כמו שעשה בשאר חבוריו הקטנים שכתב בשביל היהודים, וראוים היו העתקות הללו לספחם לכתבי מענדעלסזאהן, אולם המוציאים ספריו לאור בז' כרכים לא ידעו ממנם דבר. ובשביל הטרחות הרבות שהעמים בן מנחם על שכמו בכל פעם ששרו בבית הכנסת לכבוד פרידריך II שירים כאלו להעתיקן לאשכנזית נתרצו ראשי הערה להודות לו בשנת 1763 במכתביהם הנדפסים למטה. ע' למטה בהערה 2 צד 64.

בשנת תקכ"ז הדפיס ר' אהרן ספר הארוך משך ח"א על טור יו"ד לכבוד זקנו ר' שבתי כהן והוסיף עליו הערות מדיליה וקראן מנחת אהרן. ובהקדמתו אומר שהן: „מנחה קטנה אשר הבאתי ליודעי בינה, ולא אמרתי קבלו דעתי. וכמה דברים הוצעתי לפני לומדים מופלגים דקהלתינו ושאר לומדים העוברים ושבים, ות"ל ישרו ובעיניהם טובים. וגם בחורף העבר היה אתי במחיצתי אבי הרב המופלג הישיש מה"ו משה נר"ו והקרבתי אליו מנחתי וישמע משה וייטב בעיניו. עוד זאת

אודיע שאכפו עלי טרדות רבות מלאכת עבודת הקדש הן מחמת תלמידים המבקשים תפקידם, בשיעורים כסדרן תמידים ולהיות עומד על הפקודים, לנהל צאן קדשים, קהל עדת ישרון, עיר מלאה הכמים וסופרים ואבירים כבירים, קהלה המפוארה, ברלין המעטירה, אך לכבוד אבי זקני הגאון המחבר למען יפוצו הוצה מעינותיו, ורבים ילכו לאורו . . . מכל עסקי פניתי ויגיעה רבה יגעתי, אני ובני הנחמדים המופלאים, המה התמידו לעמוד על הפקודים. ולילה כיום יאיר להם להגות באמרי שפר ולהעתיק מלין מעל ספר ה"ה הרבני המופלא מה"ו אליעזר נר"ו, ובני הבחור המופלג השנון יניק וחכים הר"ר מאיר יצ"ו. ואולם אחיהם הגדול מהם התורני השנון מהור"ר ליב נר"ו . . . . לא היה עמי במחיצתי. ואמנם ספר הלז כמום היה באוצרותי זה עשר שנים, ובשבתי על כס הוראה בק"ק דעסויא לא הייתי מן הזריזין ומקדימין, להיות ששנים היו שלא כסדרן מחמת רעש תרועת מלחמה כנודע".

הספר הזה שנשלם בדפוס של ר' איצק שפייאר בברלין בהדש סיון תקכ"ז מצא חן בעיני חכמי דורו הרבנים ר' שלמה דוב בער אב"ד גלוגא (בהסכמתו כ' אדר ב' תקכ"ז) שמכנהו שאר בשרו, ור' יוסף שטיינהרט אב"ד בפיורדא (בהסכמתו י"ב ניסן תקכ"ז) שמכנהו „הרב הגאון המוסמך", ור' שאול אב"ד אמסטרדם בהסכמתו מכ"ו אדר ב' תקכ"ז שכתב לו: „מאז ידעתיו בשם בהמצאו עמי בבית אחי הגאון נר"ו בק"ק גלוגא רבתי (הכונה על ר' צבי הירש שהיה אחר ר' אהרן אב"ד בברלין) מדי עברי דרך שם ונדברנו יחד בכמה הלכתא גבורתא ומילי מעליותא וראיתי את תקפו ואילו של אהרן בגבורה של תורה כי רב הוא". — ובשו"ת ר' חיים כהן ראפאפורט (לעמבערג 1861) אב"ד לבוב בחלק אבן העזר ס' ל"ב תשובה בענין עגונה שהשיב ר' חיים בשנת תקכ"ג לשאלת רב אחר שכתב עליה המוציא לאור ספר הזה שאינו יודע מי הוא השואל. ולדעתי השואל היה ר' אהרן בר משה מגזע צבי שלפנינו כי מתוך כותלי התשובה ניכר שאירע המעשה סמוך לברלין בשנת תקכ"ב בשעת מלחמת פרידריך השני.

כתשעה שנים ישב ר' אהרן מגזע צבי על כסא רבנותו בברלין בתואר ראש בית דין ושמו גדול בישראל ויקבלוהו בק"ק שוואבאך לרב אב"ד שם ועל מדינת אנשבאך. וקודם נסיעתו מברלין חתם שמו בצירוף פרנסי קהלתינו ביום א' דחו"ה פסח תקל"א על ביטול תקנות דמתא לשובת רבינו משה מדעסויא (ע' למטה בהערה 2 צד 64. ונמצא לו הסכמה בס' דרבוני זהב והתימתו שם: „הכותב פה שוואבאך לסדר ולפרט את והב בסופה לפ"ק. הקטן אהרן בהרבני מהור"ר משה זצ"ל חופ"ק שוואבאך ומדינת אנשבאך יע"א". — ולפי זה היה עוד בחיים בשנת תק"מ. ובשנת תקל"ט הסכים ר' אהרן בהדפסת ס' כל בו שנגמר הדפסתו בפיורדא תקמ"ב, והמדפיסים כתבו על הסכמתו: „הסכמת הגאון מהור"ר אהרן זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק שוואבאך ומדינת אנשבאך". ולפי זה נפטר הרב בין שנת תק"מ—לתקמ"ב. וכפי המובא מההכם הענלע בקורות היהודים בדוכסית אנשבאך צד 125 נפטר ר' אהרן בשנת תק"מ, ומלא אהריו ר' ליב לעמבערג (לבוב) משנת תק"מ—תקנ"ב.

הערות.

1) לל 61. בסס צבי המתמצו גו קמוניטו בסתי פניס: 1) הוא כנוי לחיים מסיר ונאמן לאלוהיו והוא רחמי תיבות של צדיק בחמונתו יחיה (מנקוק ג', ל') ומנהג זה נהוג יותר מפסף מאות פניס. יעויין לוכן לור בעטיכעט חוכך ליטערלטור לל 363 ולל 364, ובפערה d, המזכיר 1861 לל 125 נוממער 3. 2) הוא ליין למספקה ועל הרוב מחובר עם „חיים" (חיים לבי) או „מספקה" (ממספקת לבי) או עם „גזע (מגזע לבי). וכי לחכן שלפניהו מתם עלמו מגזע לבי, דהייהו ממספקת כ' נפתלי היכץ טריווש בר שליעזר סניס ס"ץ וחב"ד בפ"פ למיין ונפטר שם בין של"ת — שכ"ו (1581 — 1506) והוא המחבר פירוש ע"פ הקבלה על התפלות מכל השנה הנלפס בעיסנגן ס"ך (1560). וכ' היכץ טריווש הוא לחי המספרות טריבש, טרעפעש, לרייפוש נפתכנו ולפעת והוא גם לחבי מספרת לבי, כי לחל מצינו בתיבד בפולין ועוד שם טריווש שהוא זר בחדינה זו וכנה שם מספרתו צבי שהוא העתקת שם הירש הנרלף לשם היכץ לזכרון שם לחביו כ' היכץ טריווש. וכ' יעקב קפפל הלוי לחמ על עלמו בשער סדרו מעשתי מגדלי יעקב (לונ"ל תע"ג) שהוא מגזע צבי שהמה מבני בניהם של הגאון הגדול המפורסם מהור"ר היכץ טריבש שהיה לב"ל בק"ק פ"פ למיין, כמובא בילהרביכער פיר ליא יידישע גשיכטע I לל 87 — 122 ובפרט לל 117, 121 בחמר הרב החכם בריבל על מספרת כ' היכץ טריווש. ולחי לחוא לחסיו זאב ולחלא לח דבריו ולהרים פה החכמים הידועים לי ממספרת ומגזע צבי ולחה שם: גם, חג פפח על קדושו של פפח (שלח חלק ממנו בידי מלף ל' — ט"ז) מר' יעקב בר יוסף קלינגן מפטרים שהרפים פרנו בקהלתו על ידי כ' יצחק בר לחרן מפרוימעריץ בשנת שכ"ז, נמלאת הסכמה כתובה כ"ז ניסן שכ"ז (1590) בפוזנא מר' מרדכי יפה ובית דינו: כ' בניתן בר אליעזר צבי מלובסיטץ וכ' שמואל בר יוסף צבי; ובשנת תי"ב לפק נת"ך ס' נחלת יעקב בהסכמת כ' חייס בר שמואל לית צבי בר בקרעמניץ בשנת ת"ח (1648) ובהסכמת כ' יעקב בר שמואל לית צבי בר בפוזנא, וכנראה שם שני לחים ובני כ' שמואל בר יוסף צבי הנזכר. ומר' חייס לית צבי הנ"ל מתוחה גם הסכמה בעוד שו"ע יו"ד הנדפס בפולא תנ"ך (1694) שנתנה מעיקרא למדפיס הראשון שבר הזה ומחדפיס הטוס"ע בשנת תנ"ך בפולא העתיק לותה משם לדפוס החדש. — בשנת תל"ך היה תב"ך בהולאת הרב המפרים יוס ל' טבת שנה הנ"ל על ס' מגדול דוד (לונ"ל ת"ת) ומותם שמו שם: „משה בהקדום החסיד מו"ה לברהם זלמל"ה הי"ד מגזע צבי. ור' משה הזה היה חתן כ' בניתן מיילם מבדלין לשר השיא בחמה לו לחשה והיה לפי זה דודו של כ' פרענקל הב"ד בבדלין בי היכץ בר בניתן מיילם-נייטרק-פרענקל. ובשנת תקל"ו נדפס מ' משה שלפניהו בבדלין שבר תפלות למשה, ומטותתו ומטותת לשתו בחמה בהולאת ומלבותיהם בלי פרטי עת פטירתם בעיר גבורים (ווילנא תר"מ) לל 43. — ובשנת תס"ח נדפס בפפל"ח התמחות f. ועוד שם בשנת תס"ג שלימות לר' נפתלי הכהן בר יעקב בהולאות כ' יוסף יוזל מגזע צבי וגיסו כ' מענדל מטפרת קראכמאל. — ובשנת תקי"ז נדפס פה בדלין ס' תק יעקב והמוליא לאור תחת שמו שם: „יהושע שפיכל מטיקטין בר לבי היכם נכך להגאון מהור"ר נפתלי היכץ מגזע צבי. — ובשנת תקמ"ג ט"ו לייר הסכים הח"ד דק"ק זלחטבוד על ס' תמ לבי מליהו רבה וזוטח לפום זלקוביל מטנת תקכ"ה לו תקכ"ח (ומלאת הסכמה זו בקוף מ"ב דף ל"ח ח') וחתימתו שם: „יסכר דוב מגזע צבי סופר בק"ק זלחטבוד". ולין קבר סהוא עלמו ר' ישראל בער מגזע צבי בק"ק זלחטבוד.

התכנים עם רבנים מחנים נפגת תקנ"ז על ס' הסרסים סל כ' לילק סטעמב. ומולי טעות הוא ונ"ל יישבר בער בתקום יסרמל בער. והרב הזה נקע למען יסרמל בכתוב ממעל הסכמתו לתשת דבי מליהו ונפטר נפגת (קבת יהוסלים קף י', ג. ט"ו, ח') והוא נעל קפר בת עיני על גפ"ת ום' מנפר לדק על התוכה. — ונודע עוד: כי למען מנה מנרמל מנזע צבי סהלך למהרי סגת תקנ"ו ליהוסלים (סערי יהוסלים קף כ' מר' מנה ליפר לנוב 1869). — ונמייס נר' מנה כייכמען מנזע צבי מנ"ד נעמוויטמיץ נעל ס' מרץ ממנה על נרכת סנהנין הנדפס נלנוב תרכ"ח.

גס נקהלתינו נרלין יצא סוטר מנזע לנבי והוא ר' סלמה צבי נר למנרנס למנרל נייומרק, סנת בין מנורסי לייזענסטע נמוננמרן לנרלין ונפטר פה ו' כסלו תנ"ח ומסתו מרת ליפם בת ר' יידל מלייזנסטע נפטרה פה נפגת ת"ס. ור' סלמה היה זקנו מסנניד ר' יעקב לנבי נר מנה המכונה Jacob Moses, פרנס ומנהיג נקהלתינו והמדינה, לים נדול לישולים, סנעל נהסתלותו גזרות ומסנדות רעות סל סונאי ישרמל. נולד נברלין י"נ סנט תפ"ד ונלותו יום עלמו נפגת תקנ"ג הלך לעולמו. ומבני בניו הם הנבירים Jacob Bamberger ולחיו Louis Bamberger.

הנניד הזה הוא המסופר ממנו נעליות מליהו לד 60 מדפוס סטעטין סהתחיל הנסון ר' מליה מוולפ נזיהו (הייליגע נייטסטרחסנט No. 44), ומס מחת נקפור הזה, על כל פנים נתעוב זו דנר שקר, דהיינו שנת מכס לחר מחכמי הסוניפערזיטעט נברלין לנקרו, כי הסוניפערזיטעט סל ברלין נוסדה ליזה שנים לחרי מות ר' יעקב נבי.

2) נלך 61. שני מכתבים מלחתי נפנקס הקהל לעוכת ר' מנה מדעסויא, וזה לשון הרלסון נפנקס הקהל קף קמ"ס, ע':

„בהתאסף ראשי עם, באמרם חזו מפעלות תמים דעים, המושיע תשועת עולמים; אשר הרם כבוד הוד מלכינו, ושם שלום בארצנו, מרוע אנחנו מהשים, לכו נרננה ברכבות הלולים, ככדו את ה' באורים, בשירים ונונגים. ועתה כי הקיפו ימי המעשה, מכל אשר לכבודו נעשה, ובאו ימי השילום והגמול, לשלם איש מעשהו בו עמל, הן היום הקריבו חשבונות רבו כמו רבו, שרים כחוללים חורשים ובונים, הפורטים עלי נבל, ורקמות אשר למלך הובל, וימצא כתוב דברי בעלי השיר, המאסף במאמרים כשמחת בקציר, נותן פריו בעטו אמרי נועם, וכי תאוה הוא לעינים, כולו מחמדים, ארוגה בחרוזים. ולאיש אשר אלה לו, מה נעשה יקר לעמלו? הוא אסף בחפניו הדרשות והשירים, כמו עתה כמו לפנים, להעתיקם אל עם כלשונו. את שאהבה נפשנו מצאנו, ה"ה

הרבני השלם חכם הכולל בכל דרכיו משכיל מ"ו משה דעסא

ובדין שיטול שכרו שכר שמחה, נאה נאה דורש לעמו עם ועם כלשונו לשון מדברת גדולות, ולהתרפס ברצי כסף לא הכסף, בכן עלתה בהסכמת אלופי פו"ם קהלתינו זאת תהיה למשה למנה, יתר שאת מכל יושבי קהלתינו, נקי יהיה לביתו, חפשי מכל הנתינות והמסים כל ימי שבתו פה קהלתינו, הלא מצער היא ותחי נפשו.

דברי הבאים על החתום. ברלין ז"ך ניסן תקכ"ג לפ"ק.

הק' פייטל ברלין. — דניאל בערלין. — משה סג"ל בומברג. — יוסא האלענדר. — יודא וויצנהויזן מבערלין. — מאיר המבורגר דשערי. — בער פאל סג"ל. — זלמן הילדסהיים. — אפרים בר"מ. — יוסף בר"ם.

מכתב הסגי כתוב בפנקס הקהל דף קע"ח, מ':

באסיפת ה"ה האלופים קציני פו"מ בצירוף אלופי ט"ו אנשים יצ"ו ובראשם כבוד הרב המאה"ג המפורסם ראב"ד דקהלתינו נר"ו נמנו וגמרו והתירו את ה"ה

הרבני החכם השלם מו"ה משה דעסא נר"ו

מקהלתינו למנותו לפרנס או לטובי ועקור אם יבהרו אותו לכך אלופי כשרי הקהל, אע"פ שזה נגד תקנות הקהלה, מ"מ נגד גברא רבא דכוותיה נתבטלו התקנות, ודברים האלה יכתבו בספר הקהל לזכרון עולם. — — — — — — —

בערלין יום א' דחו"ה של פסח תקל"א לפ"ק.

הק' אהרן ראב"ד פה ק"ק ברלין יע"א.

הק' פייטל ברלין. — דניאל ברלין. — נפתלי הירש בר דוד ז"ל. — אברהם במו"ה חיים זצ"ל מנויאן. — הק' יעקב צבי. — הק' נתן במ"ז ז"ל. — דוד ברוק. — זאב וואלף ברמה"ש ז"ל. — משה בר"ש נעבר. — יוסף בר"פ. — אייזק דעסויא. — משה רינטל. — הק' יואל נויאן. — הק' בנימין פרענקל. — הק' ראובן בר"מ צילץ. —

נמלא הסגי וכתבי וענטעלקזאהן לד 398—400 נדפס סיר בלזון תזכנז לנד סתכונס: לתנקליעד דער יודענסאפט וכו'. ונחמר עליו שהפלקוף סזה מצרו. ונקוזות ניהודים בברלין II לד 130 תומר עליו גייגער וזה לסומו:

»Auch das »Danklied der Judenschaft bei Entbindung der Prinzessin von Preussen« a. a. O. S. 398 – 400 zum 9. Mai 1767, ein Responsorium zwischen Vorsänger und Gemeinde, erhebt sich über das Niveau gewöhnlicher Gelegenheitsgedichte. Dem Thronerben ruft der Dichter zu: »Tritt in Friedrichs Spuren! Sei weise, so wie er! Liebe so sein Volk! Beschütze so die Unschuld, Und weide mein verlorenes Schaf, Mein Jsrael, mit dem Stab gelinde!« Es ist mir übrigens nicht bekannt, ob diese Fassung Original oder Uebersetzung aus dem Hebräischen ist.«

ולי סכיתב לין סצק כלל שסציך לתכנז סזה לינו תריגינלל כי תס סצתקק ווינצנדעלפ-זאהן כתאר סירי קדם שהעתיק מעברית לאשכנזית, כי נדפס סציך סזה בזנז 1767 בלסון עברית ביחד עם לסון תזכנז על פאלינתענין, וכל התאמר תזר סצתיק ג'ייגער נתלא גם בציך העברי כתאר ירתס הקודת לעטס. וכתבי וענדעלקזאהן בתלק הסגי לד 398—400 נדפס הציך סזה בתסרון רתבו וסיפו. וזה סכתוב בהסגר בעברית ותזכנזית כלסונו וככתבו:

Danklied

der Judenschaft zu Berlin wegen Ihrer Königl. Hoheit glücklicher Entbindung von einer Prinzessin, gefeyert 10. Ijar 527 (den 9. May 1767).

Nach dem verrichteten gewöhnlichen Gottesdienst, hielt der Oberrabbiner eine Anrede an die Gemeinde, von der Pflicht der Unterthanen an dem Schicksale der Landesherrschaft theilzunehmen und dem Allerheiligsten für

שיר מזמור לתודה לקהל ברלין יע"א, על דבר הגבירה הנישאה הפרינצעסין מן פרייסין שהצליחה וילדה פרינצעסין, הושר ביום ש"ק יו"ד לחודש אייר תקכ"ז.

ויהי ככלות להתפלל ולעבוד עבודת ה' ככתוב עמד אדמ"ו וקרא באזני העם ודבר אל כל העדה את משפט המלך ואת משפט העם ההוסים בצלו, לכנוע לבבם אליו ולחשוב מחשבות על כל הנעשה עמו

ולהודות לה' בשמחה על כל החסדים והטובות שנמל למושל הארץ.

ככלותו לדבר כדברים האלה הושר השיר הזה והתפללו התפלה הזאת, ואחר הרנה והתפלה שרו מזמורים וממחרת הלכו ראשי העדה וקבלו מיד איש ואיש את נדבת לבו לתת הלק לעניי ואביוני העם.

וכמצוה עלינו מאדמיר"ה תהיה לנו לחוק מן היום הזה והלאה לחנן את התפלה הזאת בכל ש"ק לפני התפלה הנותן וכו'.

die Wohlthaten, die er dem Regenten erzeugt mit Inbrunst zu danken. Sodann wurde folgendes Danklied abgesungen und nach dem darauf folgenden Gebethe mit Ablesung einiger Psalmen der Beschluss gemacht. Tages darauf wurden von den Vorstehern der Synagoge zum Besten der Armuth der hiesigen Stadt, freiwillige Beysteuer gesammelt. Nach Allergnädigsten Befehl soll das Gebeth alle Sonnabend nach der gewöhnlichen Vorbitte: „Der Du Hülfe giebst den Königen u. s. w." abgesungen werden.

מאמורי הסער הנעתק פה בשלימותו נלפע הסיב הזה בלסון הקדש ובשותו הלך עלמו נלפע ממולו לאסכתו בגיפן שלהן. ובהיות שכתבי מענדעלזאהן מנויין לרוב, מסכנו יהיו להדפיס פה גם הענתק מענדעלזאהן הנמלאת כאמור למעלה נכתביו לפוס לייפציג לד 398—400 הכרך 6. וזה לשון הסיב בענגרית:

קהל:
עבדו את י"י בשמחה בואו לפניו ברננה,
דעו כי י"י הוא האלהים הודו לו ברכו שמו,
כי טוב י"י כי לעולם הסדו,
ועד דור ודור אמונתו.

מזן:
כמוצא השמש ותקופתו בשמים,
כדמעת יראים, כשפוך לבם כמים,
כשמן הטוב יורד על ציץ מצח אהרן,
כאגלי טל יורדים על הר חרמון,
כן תפארה עטרת מלוכה,
בראש מושל בצדק ממלכה.
ימיו ספרת, אתה י"י מעולם,
ולבלם כנפך ספיר ויהלום,
צמדת מעשה הצדקה עמו,
לעשות משפט דבר יום ביומו,
צדק ומשפט עוטרים כסאו,
אמת ואמונה חוסות בצלו.

קהל:
כל היום ליי"י הודו,
כי טוב הוא,
כי לעולם הסדו,
ועד דור ודור אמונתו.

מזן:
גם את יורש מלכנו הנך וקדש אל,
להיות מושל ואב לארצות האל.
בני אשר בחרתי, דבר אלהים אליו,
כעת נשמת שדי ממעל הופחה באפיו,
האתה רודה המפלה?
אשר לשם ולתהלה,
פרידריך הגדול סלל וכר עולמים,
ואליך קורא להתהלך בה תמים.
לך התהלך בעקבותיו,
הכם בני כאשר אהבו,
אהוב עמך כאשר אהבו,
היה לתמימים מחסה ומגן,
ורעה בטובך שארית העם,
צאן נדחה במקל נועם.

קהל.
הודו לאלהים ברוכי י"י,
כי לעולם הסדו ועד דור ודור אמונתו.

מזן:
כשושנה נוולת נופת בשמיה,
ותחתיה נצה מעין מור בחנויה,
כתום ונקיון בחיק תושיה,
כן הילדה ידידה בחיק תחוללה,

צוחקת בנעימה והאם מתפללה,
אלי, אלי מושיעי מחילים וצירים,
חנני והבא לי זרע גברים,
ראויים לשבת על כס פרידריך.
וכטל בקר על דודאי השדה,
כן דמעת הגבירה משבחה ומודה,
תטופנה על להיי ילדה ידידה.

קהל:
שישו ברוכי י״י דעו כי י״י הוא האלהים,
כי לעולם הסדו ועד דור ודור אמונתו.

מזן:
הושו עופי על כנפי רוח התנשאו אבר,

תפלה.

י״י אלהי אבותינו. נכרעה נברכה לפני כסא כבודך ונודה לך בלב שלם ובנפש הפצה על ההסד אשר אתה עושה עם אבי ארצנו ובית ממלכתו. עדית עליו עדי החכמה נתת לו שם תפארת בגבורים, עולם לא ישמד ולא יכרת וראשו עטרת בשלום. היהו, אשרהו אשר הפציך ישלים. עושה טוב לבריותיך עוד שנים רבות בקרב הארץ ובימיך תסעיד את היורש עצר היקר אשר לו לבדו נאה לעשות כמעשהו להיות רועה עמך אהריו. ברך נא אהובתו החסידה צפירת הממלכה וקח בכורה אשר נעמה מאוד בסתרך, עמך מקור חיים, היה שומרה, היה צלה, יומם השמש לא יככה וירח בלילה. נטה כנהר שלומך על כל בית הממלכה ותכון טובתך עליהם, השביעם מטוב ביתך ושפעת עדניך השקימו. צדיקים ירשו ארץ לעולם ישכנו בה. אלהים צבאות שמע תפלתינו, ושארית ישראל (עד עת בוא דברך) יהללו את שם קדשך, הבינם ויצרו תורתך בצל כסא הממלכה בשלום, אמן.

ופה המקום להזכיר גם שיר אחר הנדפס בלשון עבר ומועתק לאשכנזית ובשער חסר מקום וזמן הדפוס (שהוא לדעתי ברלין תקל״ט) וכולל ח׳ דפין אקטאף,

בשרו לשבט עשה היל הגידו על שפת אקר
המליטה וילדה, המליטה וילדה,
הפרינצעסטין אולריקה אהובה ידידה,
ילדה חמדת המלכים כתבניתה.
ולתקופת הימים עת הזמיר יגיע,
ונעימת קול התור בארצינו ישמע,
תוליד פלא המלכים כתבניתו.

קהל:
עבדו את י״י בשמחה בואו לפניו ברננה,
דעו כי י״י הוא אלהים הודו לו ברכו שמו,
כי טוב י״י כי לעולם הסדו,
ועד דור ודור אמונתו.

Gebeth.

Wir knien vor deinem Throne Jehova! Gott unser Väter! und danken Dir mit inbrünstiger Seele für die Gnade, die Du unserm Landesherrn und seinem Königlichen Hause erzeugst. Du hast ihm mit Weisheit ausgeschmückt, Du hast ihm Heldenruhm verliehen, und mit Frieden sein Haupt gekrönt. O, lass ihm noch lange Jahre dein Ebenbild auf Erden, ein Wohlthäter Deiner Geschöpfe sein. Erhalte den theueren Erben des Königs, der allein würdig ist, ihm nachzuahmen, nach ihm ein Hirte Deines Volkes zu seyn. Segne seine Liebe, die fromme Gebärerin, die Hoffnung des Reichs und nim (m) ihre holdselige Frucht in deinen Schutz. Bey Dir ist die Quelle des Lebens; sey ihr Hüter, ihr Schatten, dass ihr am Tage die Sonne nicht schade noch der kühle Mond bey der Nacht. Verleihe deinen Frieden dem gesammten Königl. Hause, breite deine Güte über sie und gib ihnen von den reichen Gütern deines Hauses die Fülle. Lass die Gerechten das Land erben und ewiglich darin wohnen. Herr Zeaboth! erhöre unser Flehen, lass den Ueberrest von Jsrael in dem Schatten des Thrones im Frieden deinen heiligen Namen preisen, **Amen.**

ורושמי הספרים לא ידעו ממנו דבר ולא נרשם מציאותו גם באוצר הספרים מבן יעקב. בצד הראשון מדף א' נדפס שער השיר בעברית ואשכנזית וזה תארו:

„שיר השלום, שרו עדת ישראל בעיר ברלין יע"א בחג השבועות שנת תקל"ט לפ"ק".

»Friedenslied der Judengemeine zu Berlin, gesungen am ersten Tage des Wochenfestes im Jahre 5539 (am Pfingstfeste 1779)«.

לא בראש השיר ולא בסופו מוזכר המאורע אשר עליו נוסד, ואין ספק שנוסד על השלום הנעשה בטעשען ב"י להודש מיא 1779 והוכרזה הבשורה הזאת בפומבי בברלין בשבת ב' דשבועות תקל"ט—22 מיא 1779. והיהודים קדמו להגיד הג ברית השלום הזה בערב שבת א' דשבועות—כ"א מיא 1779. וההשערה קרובה ששיר העברי הוא מעשי ידי ר' נפתלי הירץ ווייזל שהתגורר אז בברלין וההעתקה האשכנזית הנדפסה בגופן שלהן העומדת למול העברי, אפשר שהיא מהפלוסוף מענדעלסזאהן כי רוח מליצתם מרחפת על פני השיר בשתי לשונותיו.

4) לגל 61. נעניו סם נגי כתבתי למעלה בסם סמ' בריגל בסערה 1 לל 63—64 סמס צבי נרלף לסם הירץ, והדין עמו ומצאתי לו סיוע בסו"ת גאונים בתכת' סי' י"ט, כ"ה, בתשובת בן הכ"ם שמחם עלמו: „שמואל צבי המכונה הירץ." וכנו של ר' הירץ הזה הגאון ר' מרדכי יהודה ליב מ"ד בריסק וקרלסקי קרא לת בנו בשם מגיו: „שמואל הירץ" וכנו ר' נחמן מ"ד נזשמסע גם הוא שמחם עלמו בהסכמתם על ספר ברית שלום מר' פנחם בר פילטע (ספד"ח תע"ח): נחמן בהגאון מו"ה שמואל צבי הירץ נר"ו. ולפי זה שם נגי כשם נפתלי שהוא כנוי לסירם וגם לסירץ. — ולהמתנים ממני למעלה בלל 63—64 למשפחת נגי תוסיף עוד: כ' יצחק מייזק בר יסראל מגזע נגי ומרגליות בעל מנחה מלשה (מלעקניץ תקל"ד), וכ' מרכן משה מגזע נגי שנדפס ממנו לוחות בטטערנהויז תרי"ח (תולה הספרים מבן יעקב לל 339 ולל 507). וקשים מסניים הוא כ' מלעזר בר יוסף זלל"ה לים נגי החתום בגדיות עדות לפני ב"ד בבעלזא ביום ח' ט"ז מסון שע"ב (1611) בתשובת הכ"ם קימן ס"ו ותולי הוא מחי כ' שמואל בר יוסף נגי הנזכר למעלה.

5) לגל 62. שני נגי כ' מרכן הנזכרים, שמחד כ' מציר הוא בעל ספר תשובת שמם (ברלין תקמ"ז f.) וקברו בגלוגא ומשם נשלח לי העתק מצבתו וזה לשונו: „ו' טבת תקס"ט ל' נפטר המאור הגדול מו"ה מציר זלמ"ה נב"ק עמדן בהגאון מו"ה מרכן זלמ"ה נין וכלל של שפתי כהן, מחבר ספר תשובת שמם, מחותנו לח משם, על זוה הסמם תנצב"ה. המצבה הזאת הוקמה שנית ע"י הגבאים למברה מלבים עדותים בשנת תקנ"ג". — ומכ' מלישזר נגו הסגי של כ' מרכן, שנגנו הלפים מחיו בספרו תשובת שמם קף ס' ג' שטם ח', וכתוב עליהם: „ומלה דבדי כבוד מר מה' החכם הסלם הרב המופלג המריף והבקי מס"ו מלישזר נכ"ו אב"ד דקלויז בק"ק שוואבאך" עכ"ל. —

6) לגל 62. עוד בתשובת תקל"ח היה כ' מרכן בברלין והסכים עם בית דינו ו' גו בהספת ס' פרי מגדים ליו"ד בברלין והדפוס החל בשנת זאת ונגמר בשלוש תקנ"ג ולכן כתבו המדפיסים על ההסכמה: „תב"ד בק"ק מנסנלך והמדינה". — וע' זכר לדיק לר' מלישזר קלנשילנבויגין (מלטוגא תקמ"ה) לף י'. — והסכמה הרחשונה הנודעת לי ממנו מתחנלך כתובה שם „יום ג' כ"ו מדר ב' תקל"ב" על ספר תפקלרית המחירה (זיטרלא תקל"ו). וע' בסו"ת נודע ביהודה חלק חו"מ סי' כ"ג שנדפסה שם תשובת הרב לחזרוה על שחלת כ' חסרן בברלין.

י״א) ר׳ צבי הירש בר אריה ליב

המכונה Hirschel Levin, גם Hirschel Löbel היה הרב האחרון ששמש בברלין והמדינה בתואר אב בית דין והוא נצר ממשפחת מהרי״ו, מהר״ם פדואה, מהרש״ל ורמ״א שמהם יצאו רבנים גדולים שהאירו במאור תורתם עיני הגולה. אחר מזקינו היה ר׳ אפרים נפתלי הירש רב בבריסק דליטא ואחריו נהג שם נשיאותו בנו ר׳ יעקב שנתקבל משם לאב״ד לובלין והוא היה תלמיד מהרש״ל (בכורים II צד 13). ובעודו רב בבריסק בקש ר׳ יעקב מקהל עדתו שיכבדו את הגאון בעל תוספת יו״ט שהתגורר סוף שנת שצ״א בבריסק לדרוש על מקומו בשבת שובה שנת שצ״ב וכן נעשה (מגלת איבה דפוס ווילנא תר״מ צד 22). על ספר הזכרון שחובר בשנת ת״ג מר׳ יצחק בר נח כ״ץ שפירא חתום הוא בהסכמה: יעקב בר אפרים נפתלי ז״ל הנקרא ר׳ הירש אב״ד דבריסק (רשימת ספרי ראזענטהאל I צד 438, העורבים מכרמולי צד 30 ומשניהם לא נראה זמן התימת ההסכמה). ובלובלין הסכים על ס׳ קול יהודא (פראג ת״א) מר׳ יהודא ליב דרשן בר יוסף ננטוויא רופא וחתום: יעקב במה״ו אפרים נפתלי הירש אב״ד לובלין (שם ברשימה I צד 624, II צד 344, העורבים מכרמולי צד 30, ונם פה לא רשמו זמן ההסכמה). – מלובלין השיב גם „הגאון ר׳ יעקב במה״ו אפרים נפתלי״ על ענין עגונה שעליו השיב ג״כ הב״ח מקראקא מתחלת אב שצ״ה (תשו׳ גאוני בתראי סי׳ כ״ז דפוס טורקא תקכ״ד). וע׳ בתשובות הב״ח סי׳ ק״ה (פפד״מ תנ״ו) על אותו הענין עגונה מאב שצ״ה ושם כתב עליו הב״ח: „ולא כמו שכתב הרב מהור״ר יעקב שיחיה אב״ד ור״מ דק״ק לובלין״. — וכן בישו״ת שאגת אריה (נייאוו״ט תצ״ו) הובאו כם דברי הב״ח שכתב בשם „הרב המופלג מהור״ר יעקב אב״ד דק״ק לובלין״. — ובגאון צבי (פראג תצ״ז) מר׳ צבי הירש בר יהושע משה אהרן הורוויץ הלוי מובא בדף נ׳ שאלת הגאון ר׳ חיים הייקא הלוי הורוויץ דודו של המחבר ששאל להגאון ר׳ יעקב ותשובתו שם בלי יום ושנה התומה: „יעקב בן לא״א מהור״ר אפרים נפתלי זלה״ה נקרא ר׳ הירש״. — והדרשן ר׳ אהרן תאומים במטה אהרן בפסקא דארבעה בנים, ור׳ דוד לידא במגדול דוד לפרשת וארא הביאו מה ששמעו בשם „הרב הגדול מהור״ר יעקב מלובלין ז״ל.״ ור׳ אהרן שמואל קאידנובר בתשארת שמואל דף ק״ג וקכ״ג הביא מה ששמע מרבו ר׳ יעקב לובלין, והוא הרב שלפנינו, שידענו ממנו על פי עדות הסכמה אחת לש״ך שנזכיר עוד למטה שהיה בשנת ת״ו כבר בין הנפטרים ואין ספק שהוא ר׳ יעקב אב״ד בלובלין שנפטר יום ו׳ ט״ז כסלו ת״ד המוזכר בהמגיד 1870 נומ׳ 50 צד 397.

בנו של ר׳ יעקב לובלין היה הגאון ר׳ יושע העשיל ובשנת בשאנ״ן (ת״נ) נדפס בלובלין הילקוט שמעוני עם הנהות מר׳ מאיר בר פתחיה „וכל דבר הקישה הביא הרב הזה לפני הגאון מה״ו העשיל וצ״ל ש ה יה כעת אב״ד (?) ור״מ דק״ק לובלין״ (הקדמת המגיה הילקוט שמעוני דפוס פפד״א משנת תס״ט, הוא ר׳ אברהם ישראל הלוי מירלש-העליר). — ובס׳ אמרות טהורות לר׳ בנימן וואלף בר יצחק סנ״ל לייטמעריץ הנדפס בלובלין ת״ה (8) הסכים ר׳ העשיל בהסכמה ואז

היה הוא שם כבר ראש ישיבה בזמן „שאביו ר' יעקב עודנו חי עלי האריץ" (כרמולי העורבים צד 32). ולי אין ספק שנפטר ר' יעקב כמובא למעלה בשנת ת"ד כי בשנת ת"ו נדפס הש"ך ליו"ד בקראקא ונמצאת בו הסכמה כתוב עליה: „הסכמת הגאון מהר"ר העשל ר"מ דק"ק לובלין יע"א וחתומה: „יושע העשל בן לא"א מהור"ר יעקב זצלל"ה". ומהסכמתו נראה שדבר עם הש"ך פנים אל פנים ומספר בשבחו לא מפי השמועה כי אם כמכירו בעצמו ואומר „ראה ראיתי (את המחבר) ופה אל פה עמו דברתי באשר היה פה (בלובלין) עמי במחיצתי ובקנקנו תהיתי, קנקן חדש מלא ישן". — שם בלובלין הורה ודן עוד בשנת ת"י לפי עדות הטו"ז בתשובה ז' בשו"ת גאוני בתראי וזה לשונו שם: „בחדש כסלו ת"י לפ"ק הייתי בלובלין ואני בתוך הגולה בעו"ה מחמת המציק מכת המרינה . . . נשאלה שאלה בעסק עגונה אחת . . . והיו שם הרבה בעלי תריסין גאונים מלבד מרא דאתרא אביר הרועים הרב מה"ו העשיל שיחי"ה עכ"ל. — ועוד בשו"ת הנזכר ס' ה', ו' שאלה מהגאון מהר"ם, הוא ר' משה ווילנא בעל חלקת מחוקק אל ר' העשיל ותשובתו שם חתומה בלי זמן: „הק' יהושע העשיל בלא"א מהור"ר יעקב זצ"ל." ובחלקת מחוקק סימן י"ז סעיף ד' מובא הרב בזה הלשון: „וכבר נשאלתי מן הגאון הרב דלובלין מהר"ר העשיל נר"ו . . . והשבתי לו בארוכה". — וראה שם גם סוף דבריו לסעיף ל"ט.

מלובלין נתקבל ר' העשיל לאב"ד לבריסק דליטא כרמוכח מס' חדושי הלכות ב"ק ב"מ וב"ב שנדפסו מר' אהרן כאשר שמע אותם מפי רבו ר' העשיל עם חדושי מכות לאביו ר' יעקב לובלין (לובלין תמ"ב, פפד"מ תפ"ה) ובשער שם כתוב בהדיא שהיה בלובלין, בריסק דליטא וקראקא (עיר הצדק צד 114 ובהגהות הלברשטאם בסופו צד 74). שם מלא את מקום הגאון ר' שלמה זלמן במהור"ר ירמיה יעקב שהיה לפניו אב"ד ור"מ בבריסק והסכים שם גם כן בהדפסת הש"ך ליו"ד בהסכמתו בלי זמן נתינתה הנדפסת שם בדפוס קראקא ת"ו. וכפי הנראה ישב בבריסק עד שנת תט"ז ומאיזה סבה לא נודעת לנו הוכרח לצאת משם ויסע לניקלשפורג ושם התוכח עם הגאון ר' מענדעל קראכמאל בט"ז מנחם תט"ז בענין איסור והיתר ובענין עגונה שנתעגנה בהריגת לובלין בראשון לסוכת תט"ז (שו"ת צמח צדק דפוס אמ"ד תל"ה סימן ק"נ, ק"ז וק"ח). ויתכן שמניקלשפורג הלך לווין אולם לא ברצון נפשו כי אם על פי ההכרה ואנוס היה כי הוא מציין ישיבתו שם כיושב בגולה (עיר הצדק בהערות צד 46). ואולי נתקבל משם לאב"ד ור"מ לקראקא במקום הגאון בעל תוספת יו"ט שנפטר כ"ו אלול תי"ד (עמודי העבודה צד 83, עיר הצדק צד 178). אולם שם לא ארכו לו הימים כי ביום א' כ' תשרי תכ"ד נאסף אל עמיו כעדות מצבתו בעיר הצדק צד 179.

בנו של ר' העשיל היה הגאון ר' שאול אשר היה בנעוריו אב"ד דק"ק לאקטש (הקדמת בנין אריאל לנכדו ששמו כשמו ר' שאול בר אריה ליב) ואח"כ נתעלה לאב"ד בבריסק ובאפטא והגליל ובקראקא והגליל על פי עדות הרבה הסכמותיו. ובסוף שו"ת הרמ"א (אמ"ד תע"א דף ע"ב ב') תשובת ר' שאול בר העשיל בלי יום החתומה: „הנדחה מפני השעה ויושב בגולה ומצפה לישועה ה"ק שאול הרובץ בק"ק קראקא והגליל יצ"ו חותם פה ברעסל"ה" עכ"ל. ובהקדמת נכדו בבנין אריאל כתוב שזקנו ר' שאול נתקבל בסוף ימיו לאב"ד באמשטרדם, ור' גבריאל

פאלק בכרמל שנה א' צד 313 כתב שנתקבל לשם בשנת תס"ז ומת בנסיעתו לאמשטרדם. והח' כרמולי בהעורבים צד 34 הוסיף לאמר שנתקבל לאמשטרדם בשנה תס"ז ויקם שאול וילך אל המקום ההוא ויבוא לעיר ברעסלא ויואל לכתוב שם הסכמה על ס' עיר בנימן חלק שני והוא זקן בא בימים חלוש וחולה מטרה נסיעתו לאמשטרדם וימת בדרך בטרם הגיע אל מחוז חפצו בארץ הולנד" עכ"ל.— ואם כונת החכם הזה לאמר שנפטר בהולנד, שגגה היא, כי מנוחה היזכור הנדפס בעיר הצדק צד 159 מפנקס הח"ק בקראקא נראה בבירור שמת בדרך ויקבר בעיר גלוגא יום ה' י"ז אייר תס"ו. ובידי נוסח יזכור מפנקס בית הכנסת של גלוגא רבתי והראשון הנרשם שם בהזכרה ההיא הוא: „מורנו ורבנו הרב רבי שאול בן מורינו ורבינו הרב רבי יהושע" והוא הרב שעליו אנו דנין, ונתנו לו מקום בהזכרה זו הגם שלא שמש בגלוגא ברבנות מפני שנקבר שם. —

בנו של ר' שאול, הוא הגאון ר' אריה ליב, היה בתחלה אב"ד ברישא בפולין (שארית ישראל לר' מנחם מן הלוי, פיורדא תקכ"ז דף צ"ו ב'), ושם הסכים בשנת תפ"ד על ס' תולדות יעקב מר' יעקב איילענבורג ובשנת תפ"ז על החומש עם ג' תרגומים דפוס דיהרנפורט (העורבים צד 35, עיר הצדק צד 158). ובתולדות יעב"ץ להחכם וואנגה (אמ"ד 1868) צד 21 מובא בנומר 4 אגרת ר' משה האניז שנכתבה באלטונא עש"ק כ"ו השון תפ"ו להגאון ר' אריה ליב בעוד שהיה אב"ד ברישא, וע' שם גם כן בנומר 3. גם בעיר גלוגא רבתי שמש איזה שנים בכתר הרבנות ומצאתי לו הסכמה על הדפסת הש"ס של פראנקפורט־ברלין הנדפסת בראש מס' שבת וכתובה שם עש"ק י"ז סיון תצ"ד. והכרוז שהכריזו רבני ווניציאה ו' חשון תצ"ה בכל בתי כנסיות נגד ר' מ"ש ה חיים לוצאטו ושלחוהו לכל רבני הארצות נשלח באותה השנה גם „להגאון ר' אריה ליב אב"ד ק"ק גלאגויא מק"ק לבוב". (כרם חמד ג' הערה 94 צד 156—157 השייכה לצד 120). ובהסכמה משנת תצ"ד הנזכרת והנדפסת במסכתשבת הנ"ל, הותם את שמו בהוספת: „ומצודתו פרוסה לק"ק לבוב" וכן בהסכמתו להשתערות מלך הנגב הכתובה בגלוגא ר"ח סיון תצ"ה, שמשמע מזה או שהיה קודם לזה רב אב"ד שם או שנקרא בעת ישיבתו בגלאגויא לשבת על כסא הרבנות בלבוב. ואם מובן האחרון עיקר, חתימתו הנזכרת אינה אלא ציון בעלמא לקריאה של חבה שכברוהו בה יושבי לבוב לישב שם בראש העדה מה שלא עלתה בידם באמת, כי בר"ח תמוז ת"ק לפ"ק נבחר ר' אריה ליב לאב"ד לאמשטרדם וביום ד' פרשת עקב של אותה השנה בא בכבוד גדול למכון שבתו אמשטרדמה (שארית ישראל שם). וטרם יציאתו מגלוגא, בכ"ד תמוז ת"ק, כתב בעיר ההיא העזובה ממנו הסכמתו הראשונה הנדפסת בעין יעקב (קהלת שלמה) דפוס אמ"ד ת"ק – תק"א, ושניה לה כתובה ממנו בעיר הדפוס בר"ח סיון תק"א (רשימת ספרי ראזענטהאל צד 1109). ודוגמא לזה הוא מה שכתב גיסו יעב"ץ בשפת אמת ולשון זהורית דף כ"ב ב' על מכתב ר' אריה ליב מסוף ניסן תק"א לר' שמואל הילמן במיץ ושם מכנהו: כמהור"ר אריה ליב נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק אמשטרדם ומצודתו פרוסה לק"ק פראג, — וכן שם בתשובת ר' שמואל הילמן מט"ו אייר תקי"א, ולא ידענו ולא שמענו מעולם שהיה ר' אריה ליב אב"ד בפראג, ושהיתה שם דירתו קבוע, הגם כי נודע כי נתנו בו אנשי פראג עיניהם

למנותו לראש עריהם ועל המדינה בשכר הטובות שגמל עמהם ממרחקים בסבות הגירוש בשנת תק״ד (ע׳ בהערות בסוף תולדה זו למטה). ואין ספק שמיום ישיבתו בגלוגא עד צאתו לאמשטרדם לא ישב בלבוב ברבנות, „והתואר ומצודתו פרוסה לק״ק לבוב״ אינו אלא תואר בעלמא או שהכונה על היותו קודם לזה רב בלבוב מה שלא מצאתי עוד כתוב מפורש בזכרונות הרבנים.

באמשטרדם מתה עליו אשתו הרבנית מרים בת הגאון חכם צבי ואחות הגאון יעב״ץ ביו״ז תמוז תקי״ג (קול בת גלים צד 5—6).— ובן ס״ד או ס״ה שנים היה במותו בליל ז׳ דפסח תקט״ו ויספדו אותו כל ישראל (מצבות מולדר צד 11—12) וע׳ למטה בהערות לתולדה זו. ובנוסח האל מלא רחמים שבקונטרס בית הכנסת גלוגא שזכרנו למעלה נמצא גם זכרון שמו „מורינו ורבינו הרב ר׳ אריה בן מורינו הרב ר׳ שאול״: — בנו ר׳ שאול הנולד בשנת תע״ז והיה בתחלה אב״ד בלאקטש ובשנת תק״ד אב״ד בדובנא נתקבל ממקום האחרון לישב על כסא אביו באמשטרדם, אולם בנו השני של ר׳ אריה ליב הנולד לו כפי הנראה בעודו אב״ד ברישא בשנת תפ״א הוא הגאון ר׳ צבי הירש היה בתחלה אב״ד בלונדון, ואחר זה בהלברשטט, ובמנהיים ובסוף ימיו לצבי ותפארת ברלין אב״ד בעדתנו. בנעוריו שמש לפני אביו בעודו אב״ד בגלוגא ונתישב שם, ור׳ שאול אחיו בעברו דרך עיר גלוגא מצא בבית אחיו ר׳ הירש שם את הגאון ר׳ אהרן מגוע צבי ופלפל עמו בדבר תורה כמובא למעלה צד 62. ואולי היתה אכסנתו שם בהלכו אחרי מות אביו למחוז חפצו אמשטרדמה. וכבר בזמן ההוא היה ר׳ הירש נודע לתהלה כאחד מרבני הדור שהריצו מכתבים ושאלות ותשובות לידו לגלוגא, כדמוכח מאגרת ר׳ הירש שנכתבה לר׳ יצחק בר אהרן הורוויץ הלוי בברלין בשנת תקל״ד (נדפסה במקום הסכמה בחובת הלבבות עם פירוש ר׳ יצחק הנזכר ופירוש אחיו ר׳ חייקא הורוויץ בספד״א תקל״ד) וזה לשון ר׳ הירש שם: „הרב אחיו ז״ל נודע בשערים ומכירו הייתי לשעבר הן בהיותי עודני יושב אהלי בק״ק גלוגא יצ״ו דשדר לן מר ממילי מעליותא ומחוי לן חורפא וישבחא עכ״ל. וכאשר פרץ הריב הנודע בין הודו אחי אמו הגאון יעב״ץ וסיעתו: ר׳ אריה ליב גיסו ור׳ שמואל הילמן במיץ והפני יהושע בפ״פ דמיץ אודות הקמיעות הידועות של ר׳ יונתן אייבשיטץ אב״ד אה״ו, היה ר׳ הירש כעומד בתוך בשדה המערכה ודרך קסתו קסת הסופר לכבוד בית אביו ודודו יעב״ץ לרבני אשכנז ופולין והעירם משנתם בכתביו מגלוגא לבוא במלחמה נגד ר׳ יונתן והנוטים אחריו. ולא לחנם יגע כי דבריו דברי צחות ובהשכל ודעת נאמרו ועשו רושם בלב קוראיהם. ואלה דברי האגרת אשר כתב ר׳ הירש מגלוגא בשנת תק״א לאחיו ר׳ שאול הגאון אב״ד בדובנא:

אחרי דרך מצות השלום יוסף ה׳ עם שלום למך ולתוכחו ולכל הנלוים ומסתופפים בצל קורתו. עד עתה בחתי להודיע לת תסר כבר כתבתי בקילור תמיכים לדודי הכב ומהו׳ תפציס נכ״ו. להגיד למעלתך ולכל משפחות בית תבי ותמי סי׳ על דבר תומן הקמיעות מן המורה רעה בק״ק המנוכג. וכתבתי תליכם כי דבר שלת ביעקב בשוע בשון להחכיס כל עמוי תכן. ותז לת הי׳ הדבר בהור בידי רק כי כן לויתי להודיע לתכם מן הקמיעות תשר כתב התים ההוא. למכם עתה שמעתי ותרבז בעני כי תמת הדבר נעשתה המושבה הזאת בישראל לתכלי לת גאון יעקב והעם היושבים בשלם קהלתי. כעוריס המשמשין בתזילה כעת דחזלין בתר בעיל מניכת, כן עמת חזלין בתר רב עוירל שמיע עיעל דיין לבל יהלה בגאוה ה׳. הוי על הכועה הוי על הלמן תוזדום מבלי דעת. פרתה הנגע בעור בשרם זרתה במלתם הלבעת. שותים ממיס הבעיס מבתר ליה

וכבירה ממקור העומלה שופעת. ויצו מקור מים חיים מי השילוח ההולכים לחץ תמר מיימיו מן המקדש העליון המה היולדים נחר תפוחה שניים מקור מים זכים עסוקים נובעת. שניים חור לחתך חומיים לחמה נמחתה ס"ית שוקעת. מקורותם מלא רחיטו חור גדול לחתך כמו חובל מובעת. כתנו יעקב למעיקה ובתנו לבן שחור שבעיקה, המחמלת ומדמעת. נתנו להם רחם רחם ולעגה. ו׳בקשו להם עלת שוחטה. חק ומוסר שוכעת. לגוות על נניחים לחתר לך תנבחו הם כי לך להכיר בשם ה׳ כי הכבדתני חזני כשתן מכם חיכני שומעת. הנה הטעל תמר נחכת נו תחכיו תלכה חני׳ חומר על שתחל שהות יומן חף כי עומחתו בשוליו העתל הכשם הנוגעת. כי כן תהבו להעות חכמות לחלהי תם ולעקור כל עץ נחמד תמר פריו מתכל ועליהו לתכוסה ויבחתו להם עץ מסוכן תמרה תלל מחבח ה׳ לעצת. ולא ידעו כי ים דרך יבר לבני חים ותחכיחה דככי מות עד שער שחול מנעת. הן לזחת תניל כל תחן שומעת. תחת שלם כנזה תרן תמר תיתה לפניס כעדן על כסף כשר מנעת תיכה ה׳׳ת תמר נהמכה כקשה רמיה המיכה כבודה לנלי יועיל וקנון מכבוד שוכעת. ותחם היות׳ נקרחת עיר הלדק ולעתה עם קדוש יקרא מאז כחמר נפני יודעת, הן עתה גלתה עמותה כי החזיקה ידי עוסי רשעה והדעת נוטה ומוכיעת, עיר חדמים תקרא העדה המכעסת. החומיס לכע עוד ולעוד רע מולין עממים נחני חנות העממה עוסים על עהבת הקדש ולחים עהור יחמר לו קורו עמת קרחו למו נקוס למכעסת חלהיס הלח שחתו חומס יבעת. כי נחש ה׳ נפשע והיה בית יעקב חש ואכלו כקש יבש כל המחיס המסוכסס חצ"ר נר"ן. לכן לל תחנו דמי לכם עד יקבלו עליכם כל תנשי חיל הקהונים והכחוקים תמר נגע יכחת ה׳ נלבנם מיומתם לח ימורו ולח ישקטו חף כי כשר הקדימו חכמים דשעקבת מניחת קר מנע משחולל והחמת נעלדת. ויכלי חעת יחמתו כמו מים יהפלכו ויד נעלי זרוע נוגבת. החמנס זכח לח זכח כי עומחה יפיהה היל לנעת ממחכת. ומח החל הנקף הזה נעם קמי עליהם רועים נפיהי חדם חנשי חיל הנגוניס תמר נחכת קרן המה ומו משמת למשמת. ולחעתים החלה בשפוחם רומו ולח יכלו קום נפלו כל פועלי חון חכוע רשעים נשבתה. והנשחיים תמר מחחיהם עמד הנהנת נקון מוכ כולהם כלנים חלמים לח יוכלו לנחוע יממו כי יחמוקו והיה עלוב נעלמותיהם כחם נוגעת. ונעת דשליע ההוח חויל ניסח נעלמת מין הילוע ונעת לחקעתה בני נשיל מחוכם קשוע למיזל תבחריה דרך כוכב מיעקב נחון לבני עקבת תפלחת. ויחמר זכח הכשעה ויפלך חומה ויך על פיו חת חבן העופרת. ונעתה לחכי תמר משכם נחש ילח לבע בלי סמך והנה זה דודי חם בעי נחון יעקב קנלי בן קנלי רוצה להחזיק ליוסנה העטרת. יקומו נת המועים רועי עדת לחן קדשים ויוסיעוהו יחפפו חליו כל בני לוי הנלוים חל ה׳. לנרך נשמו ולעמוד לשרת, ויחנכו חיש הכהן על יכבו וילחו ליד שעיים לבי קבת הלח תכלו הלח תבינו כי חמונה רעה זכח הכיס גדולים עוקבת. ותם יחמרו מה נגו לנחת למלחמה חולי הנבר דרכו נפחתת. הלח נזכח יחומו החפשים יכתבו חת החיש עביהי עד יבבת דבריו נחומן תמר יוכשר מן הקלה חל הקלה נחוברת. ולח כחמר עתה עת לומה תניל נחמר כרע שם נאל ותם יהיה נדרש לפניו ולחחריו כל עין יכחה כי בלעני שפה והלשון תחכת, זכח חומרת. שמקור תמר מקורו עמת משם נגזרת. ומעקבת נור חין מים נו לך רחם שחניס משם ממוקבת. יחמחי קמיע ויחמחי נגבול הכוחבה הנשם תמר עונה בה הכבת תכבת. ויבדל מקהל הגולה כחמר כשר עבדו שחתים ונעשתו ולח יהיה עוד לניח ישכחל למוכחת קבוחת עון המזכרת. כי יחמרו לדרוש נעד החיים לל המתים הנשם בלחי מעוכרת. ומוצחתי בגחוני חלן עם כחמי מדינת פולין ווחלין ולישת לל יחנו כתף סוכרת. לנוח לעזרת ה׳ בנבורים ושב נחון יעקב הנחון יכחכל והיה לנבן לדבת. חוב ולבוזה מקוטרת. חולי נזכות יפיע ה׳ לקבץ נחון תמר מן הקלה חל הקלה מפוזרת. יבקוד על הנשחה המתכבדה ויסיבה מנבדת. ועקבת הנית לחיתנה הכחתון תהיה מוזכת. ועתה חתה שלוס יעשה לך כשם חחיך דומם שלומך ומלטה תשובתך הנשחבת. וה׳ יחזיק בידך ומעורך הק׳ כני היכם בהנחון כבוד מוהכ״ך חריה ליב נכ״ו תפ״ך דק״ק תמשכדם יכוכה עליון ה׳ יממע ליון קול זמבכות.

אגרת הזאת נדפסה משובשת מאוד בשפת אמת ולשון זהורית דף כ"ב א' ונשלחה אם מר' הירש הכותב או מאחיו ר' שאול מדובנא אל אביהם ר' אריה ליב לאמשטרדם, והרב האחרון כתב מכתב אחר י"ב לסיוון תק"א לר' שמואל הילמן אב"ד דמין (וגם זה נדפס שם דף כ"א ב) והסניר בתוכו מכתב הנ"ל של ר' הירש בנו לאחיו ר' שאול. ויהי בקראו את המכתב הזה היה לו לנחת רוח, ור' שמואל הילמן השיב ממין לר' אריה ליב לאמשטרדם ואומר: "ההעתקה ממכתב בנו הרבני המופלג מהור"ר הירש נר"ו מעשה ידי אומן איש מלא ידיו לתת חרב נוקמת נקם ברית ולעורר חנית לקראת רודפי דתינו, מה מאוד מצאתי מזנו נחת ריח ניחוח באמריו" (שם דף כ"ג א'). גם הגאון יעב"ץ הציג לכן אחותו ר' הירש יד וישם ומזכירו לשבח על שהכניס את עצמו בינו ובין "בעל דינו (ר' יונתן) קשה, אשר מצחו נחושה, אף אם מכתו אנושה, לא ידע בושה". ובעדות ביעקב דף נ"ט אומר עוד: "גיסי הגאון אב"ד דאמשטרדם והרב דבייאלי (הכונה על הרב ר' יצחק בנו של הגאון בעל פנים מאירות) וכן אחותי הרבני כמהור"ר צבי הירש נר"ו מגלונא המה עשו את שלהם לכתוב לכל מקום אשר דבר המלך ה' צבאות מגיע במדינות הללו, נתנו ידם ואצבעם להעיר לבבות נדרמים ולהעיר בעם, להקהיל ולעמוד על נפשם ועל זרעם, ולגדור גדר על בית ישראל הנאמנים לה' בל יזלו ברשת זו טמנו להם התועים אחר צבי מודח, המה קבצו הסכמות לרוב ואלה הנקובים בשמותם יזכרו לטובה לדורות עולם יעמוד זכרם עב"ל יעב"ץ שם.

והמלחמה בין הבת אוהבי ר' יונתן אייבשיטץ ובין כת שהלכו בעצת יעב"ץ היתה הולכת וגוברת ותתפשט באשכנז ופולין ובאיטליא ובכל ערי הגולה פרחה צרעת הקטטות והמריבות. אכן בין שתי כתות האלו שהיו מתגרות זו בזו עמדה כת שלישית שהיתה חוששת להלול השם אשר נתפשט בישראל ובגויים בעקבות המחלוקות הנמרצות האלה ואנשיה התאמצו בכל לבם לעשות שלום ולהשקיט הריבות. בראש כלם יזכר לטוב הגאון ר' יחזקאל לאנדויא בעל נודע ביהודה שהיה אז אב"ד ביאמפלי והוא הודיע להאב"ד בגלוגא בימים ההם, הגאון ר' אשר לעמיל הלוי, שברצון ר' יונתן לעשות שלום עם איש ריבו יעב"ץ ולישבע שבועה המורה שלא יכתוב עוד שום קמיע מבאן ולהבא וישיגוף אותן שכתבן לשעבר. את כל אלה הודיע הרב דגלוגא לכן עירו ר' הירש ובקש ממנו לכתוב לאביו ר' אריה ליב לאמשטרדם, שיתחיל במצוה רבה הזו ולתווך השלום. ויעש ר' הירש כאשר חפץ הרב מגלוגא ויכתוב לאביו מכתב הזה הנדפס בעדות ביעקב דף נ"ט ב' וזה לשונו:

אשנה פיק השלום כי כן פקד עלי כבוד מהו' הגאון מצ"ד קהלתינו אחר אשר חלפו ימים שלשן שהם נחת. האם המתלקחת כו'. לזודוע העניין מה"ש כי בחלק עם ה' לבחי' מחנות והגם שכבר נודע בשעירים אם כל יושב לבו האחרי' על המלחמה ה' ואשר אתו כבוד הגאונים ה' אשר בתו לעזרה ה' מ"מ רצו למעלה לשם העומדים מנגד ולא יסגו פניהם מפני כל שניב כשעים יתהלכון וכידודי שם מציהם יהלוכון שם זרה הנשה מן ההדיוטות ולא ישגיחו על כל נזקת הרבנים ומה לעשות עוד לכבם ה' לבלום. והנה נזכרת המלך ד"מ נודעת ועדיין לא נחה שקטה התעברה והנה עד עתה לא לקח כבוד הגאון דקהלתנו להכניס ת"ש בדבר בלחומו פני הדוב כפני כלב כו'. לממם כעת אשר נודע לכבוד הגאצ"ד נכ"ו שהילוע קולא לבלום ולבוזו לבוא בבריח שלום על חיה לחום יושם עליו מפי כבוד הגאצ"ד ומלבוזו ליפצע שבועה המורה שלא לכתוב עוד שום קמיע ושלא יעסוק עוד בנסתרות והקמיעות אשר כתב עד הנה בתם יספרו ושלא יחלע עוד מקלה על ידו לכבוד דודי הגאון מהור"ר יעקב נכ"ו (כפי הנשמע מלו שדבריס הוסתרו עליו מפי ס"ג הכל הכ"ל ר' יחזקאל מצ"ד דק"ק יאמפלי) והנה בחתם עיניהו הכוחות כמה ממון נסתקצ בעניו זה ועדיין הולך ופוער

וכבוד התורה מחולקת וחכמת סופרים תסכת חלה מצה וחלה מצה לחם לדרכו שנו וכנו עגדים המתגללים, גלגלים גלים, ותת ה' המה מגללים, וכתו"ל בונה לעלמו בעה חלומה קמה גם גלגה בקומה זקופה וזשנוע תשופה ויקח מן הבת בידו מחזני מכתה ושקל בשלם הכיס זה יספיל הה יהים ותשילו חשב"ר מן המכיעין והמעיתין לזה מקבלין ולזה דוחין ולחומים כיך יהנו לחמר זה היום תסר קו ויחוגו. הנה עם ה' שלה תסר מחללו יעלו עם תחד וח"ל שלא לב תחד לחשיבם שבשמים. עתה חלק לבם ויחשמו. חוי לדור שכך עלתה בימיו ועתה זאת העלה היעולה מכבוד מהו' הגחון חב"ד דקהלתנו בחסר נודע לו מהות תחמ"ו הגחון כי זה דכרו מחז חוהב שלום ורודף שלום שכבוד תחמ"ו הגחון יפתח מחלה בדבר מלוה כבה כזו ויכתוב לכבוד הגחונים תסר תסם ובשבת הגחון היפיש כבוד מהור"ב יועץ ולבלות בחיה חוזן היותר נחוח קו לחוזך השלום כי חולי הידוע בכתובו כי חזלה יד "יפיב ח"ה בכל לבו ולף כי שוכת הדין נוחן בדבר של ח"ה שלריך לשוב בשבהפיל. מ"מ כבר התביכו התחנונים בחשובותיהם שחין כח בידינו להעמיד הכל על שורת הדין ומה יעשו גדולי הדור שחין דוכן דומה יפה ולריכין להתלם לתשם המחק הוח הכשה. ונחמת לבי דעתי הקלושה הדבר נלה ומתקבל על לב התלייה לעשות שלום בעולם. וה' יזבר שלום תל עמו ותל תסידיו ותל יפוזו לכסלה ולף שלבי דעתי יש עוד לחיה תנחים להחשות בדבר מ"מ מי כהחכם היודע עסק דבר והוא יכתוב לכבוד הגחון נכ"ו שכתן של דבריה והתנחים הנחים בחופן תסר יוכל גם הוא לכתוב בבית תסם. ולא תרחוקים יותר מדתי. מי יודע מה ילד יום ובמעותת מכיה תמ"ו נכ"ו בל ייבע בעיניו תסר תנים עוות מלבי. כי לת מלבי זולת מבי כבוד הגחון יקבת תלי ונם תהובנו ה"ה מוהב"ב יחקב שהיה חב"ד בק"ק גרידן תסר יהוו שהוח שלם בחהבתנו דבר עתי ג"כ בעין הזה כי עיניהו הרואות תת עני עתנו ותת כל תסר נעשה מהני כלבין דהיינין יען מלתו מקום לחלות עלתן בשעת קדישת יהבלו לבוש לבוש עד תין תקר ומובחבי בבבוד תתנ"ו יבבתו דבריהו בחזניו לת יעבוד בחשר הוח עוד ובזה ידעו כל עם גודל תבחבתם בשלת הוד קדושת גחוטם ויקבלו לפם כהניה משובדים לבות סובדים גומלים לחייבים תקדיש עוזים הק' לבי היבם כ'.

גם הרב ר' יאקב שהיה קורם לזה אב"ד בגרידץ (ע' למטה בהערות) והתגורר בעת הזאת בגלונא יעץ לר' אריה ליב להשקיט הריב והדון ולמהר ולחחיש מעשה השלום ולא לרחות את השעה ויעשה כחפץ בנו ר' הירש הפותח בשלום (שם דף נ"ט א'). והאגרת הזאת ששלחו ר' אריה ליב מאמשטרדם לגיסו יעב"ץ לאלטונא העירה חמת יעב"ץ על כותבה בן אחותו ר' הירש וזאת התשובה אשר השיב לו (שם דף נ"ט ב'): כ"ה אדר תק"ב אלטונא.

שלום לך חיש ממודות מבכיל שיר ידידות. ה"ה ג"ש הבבני המופלא קפתח רבה ומבין מידות. כמוהב"ר לבי היבם נר"ו. תכבו הימים ותבד כל מזון ממך ומב"ת תסר עשיתיך שליח מלוה ותמלעי בינינו למדינת פולין הקדושה תליך כדי לזכותך בשלוה רבה. כי לחיתיך מאז כחיים תיל עדוך מלחמה חלון חוסים לנוחם בלבת. תמכתי דין רבם מדבית תבת. לעשות לטון קונו רץ בלבי. גבור כחבי ולבית. וכמדומני כתבתלו ידיך מעסוק עוד במלוה זו. לשבם תסר ע"ז. שכדתי לקבל הגחולה. והבה כה הרחני ח"נ לשיך הגחב"ד דתמשכרם מ"ם תליו להשתדל בשלום ובשבה. ע"מ להניח העבודה זבה ולחקן ע"מ לקלקל בחבוה"ם מחבר נחמים ועקבניים והיה במחשך מעשיהם חבוה"ת שם"ע המוכן בעת חבוה"ם חבוחה שליחה תחבת ומכת בלחי קבה. השממתני מאוד על המכלה ע"ז יהוו כל הדוים עלי לבי דוי עיני נגבה. חוי לעיני שבך רתו. לת כך קויתי ממך שתבינים לחזיק דבריך בעליס. מי זה מחשיך עלה במלין בלי דעת. ולף תם לת מלבך עניה תמן מעופה. כ"ת בע"כ היועץ לפי דבכו בדבריס חופך כפה. מ"מ לת במלעה מן התבעותת בחמת. הלת חים חיל תתה ונפן לך תלהים לב לדעת. ולהבדיל בין תמת לשקר ומבתה ועבנה מועבת. תמבתי עליך חזית חים מיהיר במלחבתו לפני מלכים יחליב בל יחיליב לפני תשוכים. ועתה הלוך והלבת תת הולכים תפכים ההופכים ללענה משפט. להפוך קבעת כופף על פיה הפך ומתה. לעשות מפ"ה ק"ה ומק"ה ח"ה. ולהחליף כבוד שמים בכבוד ב"ו להמיר עוד בבע. שלילה חולין הוא לך שתין זו תלת עלת הילר התכם להבע. המפית ומדיח להבתתו ולמועלתו. הדבריס ההם דוקא דמים תוחם זכר. דס בעבר. ומעשה חלף עבותתו בכריה לעבד עבדיס מכר. לשבת עץ ותבן מקיר חזעק לעשות בע התמכר וחכפה לחיים כמוך לעשל בבך. לת תוכל להבין מה רחית על ככה. שלת בשמעת מחבב תבני תכמית חלילה מלהניח עליך קללה לת בבכה. עתה בבוך ה' תישלך הכתק בשמחני קסה כמיה מבנוע ומחזי כחוכת. ותפקדת לקמייתת למיזל בפר תיבבת. כחילו דבר

הנוגע לכבודי הוא לתצוגה עלמוני. ולמחול לו על כל התועצות והגלוליים אשר עשה ואיים האות שניים רצוף. בגלוי ובסתר שניים ישים לקעקע בידו ישראל ולעקוד דם משה ויהודית. וכאשר העיד בנו של הצדיק שלך. ואיך עמו עיניו מלאות כל זה. מלבד מה שהוסיף על מעשהו פעם מעשה קסם מכי. ע"י תלמידו המומר להפקיעך עלמו בפומבי לחרף מערכות ישראל לדבר על ה' קרה ולילך עמו בקרי. מלבד אשר עדיין בכל יום מכעיל הדברים בהולחת בשעת בשגם ומחיכל נפלה ועבדה בזכות חשופה. ובהנה רצוף ודבריו אשר לה כן על ה' חפה. העל זאת לא תחבל הלכן העל זאת לא תתנקם נפש היפה. הילקח היימלע העושה הלה הים לו תרופה. וכבר נבדקה קלתו נגע של הדורים מצורעו. ולא תוכל הלכן שאתו עור. כמלת מועל כמוהו נשכר ולעובה נזכר. ח"ו שם ע"ל מתייקר. לכן הוכרחתי להלטיע ולהיצלים דבריך הסם גל יודעו לחיים ולא יבלו החולה. תע"ם שאינן מעלין ולא מוכידין שאין לך שוחע לעלה. רק שלא לפנות שמך העוד שקניות מחחלה בעסק זה ה' מעזיך כלה. ומעתה יש לחוש שלא לומר עליך ילדות עשתה זאת שבשלה בדעת מחליקי לשון כמיה אשר אין עימם כ"ל על בשעם ובשם על העומק והמיולה. לעשות בכבף ובזהב לעשוק לחבו הסיוהך יכלו לך תבני שלומך העצעו בצו"ז בגליך לא עמדו במיעוד. וידיך לא שלחת בביעו"כ. לא מצחת ידיך ובגליך נסוגו תחוך ליל אחר עלת זקן אשר לא ידע להזהר ועשם זקנים יקר מקח בע לעלמו לא בפני עשמת. והיא שנעמה ולא בדרכיך עלה. מה לך ולשלום קריע"ת. שעוכלתו רוח קמיע"ת. ורוח עושים למשוך עון בהבל"י הסוח וכעבות הענלה חעלה רעם אחר רעם. לא בפקה זאמתו והיה רק זועה. אין שלום אמר ה' לוי לרשע רע מעיר מעים יחלקו. הוי כי בת יומו עת פקודתו הגיעה. ולא לשלוח יש חכמי מיד אחן לו מתקוממה. לעשות גו נקמה. ואשר פחוך ותבת לומר הלנעל החלבל אחבל. ודלי לנעל ולבלע נלמים אחב היח לה' לא תשקוע עד אחלבל עכף ורומה מדם כוכבים ועובדי"ם נזרון אח פני האדון לוך משקועי וה' לוה לה אחב עובי על רועי ועל נבר עוניתי. מלאומה לה' מדוב דוב. ולף החויב תמו חבבות לנעלם. הנה על תרום החדום הלז אחד יועץ בליעל על אשר אחב עד ה' רעה לך משאתו יעלו להדיח לפחות פה בדעת. לעשות עולם הפקר למכות פני עליון בעזות מלח. ואם ח"ו גם בשעם הזאת יבלל בלצ"י מיד ולא יודע בקלח. לף לז מחזיקין ידיהן של אלו שלומים תדעו שהן תלוהות שהרי הן לא בעלו. ובכל הרעות שעשו כל יניעיו לא ימלאו לו עון אשר אחת ואחרו נגללו. אלילה אלילה לא יבלח משעה ש"ע בשעם הזאת לי וב"י שלא יאחרו קשה ירחאם. ורעה זאת מכל הרעה אשר יבוא מהכת האחורה עד הנה. ולא נמלא ש"ם מאחבלו אחול עולם ונורא לא אחת הזאת בישראל. ח"ו לא אחת אקומה למלבת שואלי ישראל מצני העוכר הרשע הוי"ן הרע הזה לוכר היהודים המחזיק ידי ע"ש הלזו. והלילה לא עמודי עו"ש על אלהי בז"ב. ואם נדולי הזמן בדור הקודם לא עשו כהוגן בזה שויתנו לחועב הלזה. שלא זכו לו הניחו מקום לבצב ע"ל. לו שלא נמלמלה שלחו אז. מחמת זה לא נוחב אלחנו ג"כ על מעשי חעתועיו הרבים אחר שעלה בחנו ואעל לחנחו כי הנדיל לעשות. האחבנו עלו על לוחנו הבשיל כחו סך הלו. וה' לחנו על חילחו אח ע"ה רבו יהיהם ולחני המחזיקים בידו אנו אליו עורף הזליחו כי רחו ערוחו. על כן נכנע לבבים בהלחו חזלה יד בלחה אליו הרעה אשר אחבניו אלבבים. ועחה אשר אחב אשר אחיו אלה נוכלו לשחזל מזלזל בעיני עחביו. ויבד לדיועל החחנוה בהלחם כל מה שעשה אינו אלל אחנולות רשע ומרמה. אח ה' הוא מנחף בין רמה ע"י אלמיהו המומר ואינה לאלהות הרבה בהם דבק לאחבה ונעשה כומר. הוא הוליח נמו של ק"ב מן הכלל חו היה מכבודתו אחת עבודתו. זכ מעשהו ככריה עבודתו. ועכשיו הוא מאבד ומקלל לחומו וכן רבים מן האנשים הזדים המוכדים הקבשים שהיו בכאן שמכרו בשעם עליו ומלאו ידיו. כפל לבם נחכחכמו פניהם ונעשו כסולי קרקה. ורבים מחבוננים מחייהדים מכיריהם עונם פקחו עיניהם מחודים ומודים. ומחלוננים ומחלבלים על הדבר הרע הזה אשר נהיה בקהלם להכשיל הרבים בשעת בשעם וכמעט בקדום היו לולי ה' לבלות הוחיב למו שריר. לבקשם לח האנשים בכל חומיה יחגלע קלונו של הרוף אחר בחולת ישראל מחורצה קהלת יעקב. וניחן להלילה בנפשו של רועה הוא רוף קדים להדפו ולהדפו עד האחמה. ולא יחמלו האחבלנים בחלילים ידיהו למה. ח"ב מה עיבו של שלום קטיעת המקטע רגליהן דכשיעית. וכי בשביל דבר שבממון לו של כבוד המדומה היח האחלוקת הזאת. ליעץ על השלום להרחות חסידות. לנמול לחייבים חקדים עוזים כלשון אחריך המבוצעים מאוד בשעם הזאת (לך האחגלות נודעת) כלך לך מדעת מבוצעת הי"ם ילילהו. שהיל דעת החילוים מבקרי עוזות. ואם עלמו בשעים חדומות. ד"ח מעות קוזות (ועכ"ז חין גוחלין להם חקדים עוזים. רק לעלמן גוחלים חקר) והכלף יעבה חת הכל מציר לחקוחים ומייבה כל כיעור ונבזות לאשר המיהם הב"ל לוך כן חלק יעקב. חלק שניהם מי יהיר מלן קבין מלן רקיע. העם מוחעבו להסביע בוחני מדבריך הב"ל לוך מוקעת בחאחי פיך בזוד דבריהם נלחי מקוללים בפלם הבחיזה ומחזקי מבשע לה'. רק היית קוצף חת הכל כאשר שמו בפיך. ואין שליח לדבר עבירה בע"כ. כי אין ח"ה גדול עלום מזה.

למחול על כל חלה לכתם עריץ הלז. ובלח לנקום נקמת ה' ותורתו. החונבת שך ולוחתה מר. לעשות משפט למוד נחים דמים ומרמה הבליעל הלז עז פנים כנמר. היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו. ולשחתי חציה כחוב נחים דמים ומרמה הבליעל הלז עז פנים כנמר. ת"ל לא לחלון יפרחל מלכיהו. ולף אם קלח לחבי בבליעל נם מקליבי הזמן כבלבח טעמו הופנ וביחו נמר. ת"ל לא לחלון יפרחל מלכיהו. ולף אם קלח לחבי בבליעל נם מקליבי הזמן יד הסכיים היתה נמטל. בדוך שמסך עולמו לשוחנים. ואם עוחבי חורה יהללו רשע. שומרי חורה יתנבו נס. עַל כן יהוי כבני חניך לך חם חשב עם נבני. כי מי שלבו נוקבו ובוקף שלמונים הוא המוקף לשלוש בחובן זה בחלים המוחכיים בכחבך עם הנחת המכשול: שמעה ואחה דע לך שחשילו חם יסוד המעע חלילה בשכל בבני הדור יסכימו למחול לו. לין שומעין להם שלא חמכו בהלכה. ת"ו מוליים חותן לדיקים מעון. לא יועילו רק להמיר כשודם נקלון. ולא יהוימו כי חם לעג ובקלם מבזה להכיל חלילה חלילה. וכשוד ה' נמקומו יעמוד. לחנחו נחלן חוסים לבני ה' למלחמה. ולא נעזוב המלוה הבאה לידינו ושכר החחלנו בה בעלת ה' היא חקום. לא נתן שכח לעיניהו עד שנניעו מוחה לידי גמר כרחו. ומובטחים חנו בחבר עליון יהא עמנו לעזרנו על דבר כשוד שמו יחנבך. למען לא חבוז חורה. ולא נשקוע עד לחמח ילח משבע לחורה. וכחבר החל לשוח חריב ה' כן נשוב יפול הילל בן שחר (כי עחניו רחו כי לב לחם יד ה' היתה בם. ומן השמים נלחמו בהם. ונפקחו עיניהם. וידעו עתה כל מחבוחיו מלמוחיו והעשוחיו. החל בם עשחת מוניס. והכיהו החמח כי היה בעוכרם. על כן רחקו ממנו ועזבוהו. בם עוילים מחקו בו נפשם בחלבה בו. כדחבריה בלבנת נפשיה בשלמת נקיע) ולכן הוא מחחנן בעת. וקורא אל שלוח עם היות בלבי הפיני מבוקשו בכל חובן אחל לב שבורי מכח נפשו כי בח עד קלו ואין עוזר לו. וכל החכמים מבני העיר שהיו עומדים לימינו. סרו מאחריו ומשחוקקים כמוהו להכים מכשול מדרך עמו ודומקים הבעה יוחר ממנו. למהר לשלחו משה ולבשר הרע מקרבנו. בידעם עוכם למבצע שהבעו מלר. ומידם היחה זלח המהבכה לשחם לעניים החלה חשר היו בנן ה' מעע ה' להחפחר רחוים לבריכה. לין נהפכו קולי הנפן נכריח והנה לימה חשבה, נדולה נוללח עליהם ומוכים בעות וכעניים מחי יבושר המוען ומעול ולהוליחם מן המבוכה. בכן דע לח שמי שכולה להחנכות בריאה ייעץ ככה. ומוכ לחבחי וחבחי המחויבת לח יכולתי להמלט. מלמלח פי חוכחות (לף חם בעלם נקיח מעון. רק בחקבה ובשניחה כלחוך) עוכה חוכחת מנולה. שלח חכוה ת"ו בנחלח חמה מלר. ותזהיר לחחריים בשמעו (להודיעם כל פחשנן כחב הלז. לף שלח לחת העחק) שלח יבלו בדשם זו עמן להם החויב הלוכר. יודע ליד חיש שדם. ומי זה עבד חל לבו לנשח לבבות חם חמיד שעל המזבח חוקד (לחכול חת העולה כפ"ם חמים ונכלה לו לכפר עליו) ותחת כבודו יקד יקוד וצוף צרוע לף קדוק בני שלון. עם כהן חון. לין זה כ"ח מכבה בשמן ובזבח: ומנבד לו קם ותבן ונבח. על שם:ח שלהבת עולה מחליה לכלות הבלום והעמופת

וכלל חומר לך יריד נבבי. לחמרו משמו. שכל החומר לעשות שלום עם חבדו של יבדעם הלזה (ונרוע ממנו נודלי) בדרך פשרה המכרת בבחבך. חינו חלח חחד מחבשבה בנים לח חמון נס. חם שכל נמוד שחין לו יריעה בעינן הפ"ץ יפפ"ו. לו רשע עסוס המציח עלה למכור בנבכי שמים להפחחו ולעוסחו מחבפש בכלי כסף נמלם. לו הוח שחי מחמין לכל דבר פוסה לל בני"ם ובעי כזב. ובנו יב"ח חכד ובפד כנפים. לו הוח מכח הלבועים החרוירים של שב"ץ שכ"י. לחמנח לילון רחמנח לעזבן מעולבנייהו ומכל חביוחיהו.

וחלולה ח"ו לחשוד חומך בשוס דבר מחלה קטנה חו נדולה. כי ידעתי בן חיל חחה. רק שלח יכולה לעמוד על רב לך. חבילו חומר על שחלל ימין. והעלמת עיבך ממ"ם בחקים שים ח"ה חין חולקין כבוד לבב. ואין ח"ה נדול מזה. ואין ק"ה נדול מכפעופין דין בכפעים רעים לשמים ולבריות כחלה. וכל נמוד שהבעים בעולם חכון לף בעולם. והדחנה חשב בידך לך העושן למפית. על בעלבו ולחבוד ממון. שנחקבע זמן שהבעים בעולם חכון לף בעולם. היל לחנה על עולם עומד. יותר מעל עולם עומד. ובמדומה לילו היה מניע ליועצים ההם בעפך בים הלז. היל לחנה על עולם עומד. יותר מעל עולם עומד. ובמדומה לילו היה מניע ליועצים ההם חחת מחלף ממה שהניעבו בדבר הזה. לקנחת ה' לבחות. נולדתי היו נוחנים יד לבוסעים לחזק ידי מרעים. הנקה דבר לנלך חלילה. ה' ילילך מנסיון. ובדוך ה' חשב נחן בח (עם כל חולשחנו המודעת) לעמוד בחלה. כי על לוחלבו נלבבנו בנוף בנפש בממון ובכוד. ובפלנו יקורים עלמו מפשר. לחבבח הי"ם לל יחרף לנבי חייתי. בדוך נותן ליעף כח. ואם הייתי כולה. הייתי יכול להחעשר ולחלק עמו נדולה ובכוד לנוב. (כחשר יש בידי לנבר ע"פ כחבי פשרכים חחת הלעד הנדול. ומלחתי בכל חועלח מדומה. ולל ויחבחי בכבוד שמים ומומה. והלבחי בנולה על חשב לל ידעתי חבלים הענין בחלחיחו. חעיתי כשה חובד וחין חים מחחזק עמדי בכל בחמי הדור בעת ההיל בעזבתי לח ביתי. ות"ל לל חבד קבני. והחזיקני בכבוד נדול לביתי. לחב היחוש ממש. כמה חורות חייבים חנו לבלם על זלח. ועפה לחב חשב ילל כנונה לדקי. ובניס חשב לחנו המחזיקים בעעת הדם. לחת עוז לחלהים לעשות משמרת ועין לחורה. לין יבוז לבנו. חם לזבעת לחבח. חלילה לי לם

חלדיק מחכם, בהומתי העתותי לא תרפה. כי מצען תכמה וחל תדם לא תכנה. לא נקוב תחוב לבי ותוכלת שפתי לא תמנה. לף תם עדיין תנו בעבר כל עוד שלא הוסר המכשול מדרך עמנו מ"מ בעותים תנו בה' קרוב לבוש עתה. וימיה לא ימשכו. גם זו לטובה. כי נתקיים הכתוב מעט מעט תנכשנו. תל יבשנו. ולא יועילו כל תליניו לו לנו. לף תם הם תוהניו בחמת ייעלוהו על המלוט התמתי לשוב תהר תשובה נמוכה לא בעקבה וכמיה. תז עוד לו ויכבה שלום תמת בעולם. ותם ככה יעשה בודתי תהת ימין מקבצה. תכן עכ"ז פקול הול להוקלה כל ימיו. שתשוב זוע על הדבר שניט רבות. ובשתכם בחטת ומשוקע בעיט היין עד לומלו. מי ימתר לקבל תחניותו עליהו. והמובא שתוה לנמול תסד למוטת שוטה זה. על כל פשעיו עודנו לא יפוג. יכניסהו ולביתו כבוד והדר יעטרהו. תם רוחה זכות לעמו בכך. יזכה בו לפ"ד וישמח בו. ולא יחוג לתחניט שלא תדשתם. חתם לא עלתה על דעתי תן היועצים ההם. תכתי עבדי. תקטייהו דלא זכו. לבקטייהו שלא זכו ותנו דלא זכו לבקטייהו לא זכו לתבכייהו. ולא רלו להיות מהבטפלים לדבר מצוה. תלא שכוליט לקייע ידי עוברי עבירה. שכל לתו מכייהו. תיהו בדידהו ותתן בדידן. קייעתא דשמיא לתוי בקעקן. כל זמן ועדן. והתענג על כוד שלום בפסך תתעדן. והיה זה שלום תן דוחך קעקוד יעקב יעב"ץ ס"ע.

אחר הדברים האלה ואלהים נשא את ראש ר' צבי הירש ונקרא לאב"ד ור"מ בקהל אשכנזים שבלונדון. וילך לשם דרך האללאנד ויתעכב בהאג ושם חתום בהסכמה על ס' מבין חידות ביום ב' כ' אלול תק"ז בזה הלשון: צבי הירש בהגאון מ"א"ל זצלל"ה מצודתו פרוסה לק"ק לונדון ההולך לדרכו נוכח ה' למכון שבתו בק"ק הנ"ל." בעיר המלוכה הזו ישב בהשקט ובמנוחה, כי בני עדתו הספיקו לו די צרכו ויותר בשכר הרבנות והכנסות שונות, ולא חסרו לו שם רק לומדים מופלגים בתורה ובית ועד לחכמים ותלמידים הגונים למלאות אותם בישיבתו רוח דעת, דעת התורה, ולהבינם בש"ס ופוסקים שמהם תצא ההוראה. על החסרון הזה מאנה נפשו להנחם. ולא ערבה לו המנוחה בלונדון ויאמר בלבו מי יתן לי מקום באחת הקהלות באשכנז ואשבנה שם ואקנה תורה בשמוש חכמים, בדקדוק חבירים ובפלפול התלמידים וטוב לי או מעתה. והשמועה באה לעיר הלברשטט שברצון ר' צבי הירש להמיר רבנותו בלונדון ברבנות אהרת ויבחרו אותו בני עדה המפוארה הזאת, שהיתה בימים ההם עיר מלאה חכמים וסופרים, לרב אב"ד בעיר והמדינה ויכתבו לו כתב רבנות י"ד מנחם תקכ"ג ויעש כרצונם ויבטיחם לבוא לשנה הבאה להלברשטט לישב על כסא הרבנות בתוכם.

ויקם הרב את דברו ויסע מלונדון ויבוא להלברשטט בר"ח סיון תקכ"ד (אויערבאך קורות היהודים בה"ש צד 91) ומשם הלך לבקר את משפחתו לאמשטרדם ושם חתום בהסכמה על ספר שנות חיים (אמ"ד תקכ"ה) כזה: "פה ק"ק אמשטרדם יע"א יום ו' עש"ק ז"ך תמוז תקכ"ד הקטן צבי הירש העומד עלי דרך ומצפה לק"ק הלברשטט והמדינה יע"א. (וע' למטה בהערות). בעיר הלברשטט ישב על כסא ההוראה עד תום שנת 1770 למספרם ונתקבל לק"ק מנהיים לאב"ד ור"מ, עיר ואם בישראל אשר בה ישבו מעולם רבנים גדולים על כסאות למשפט. אולם גם שם היתה ישיבתו רק זמן קצר, כי אחרי יציאת ר' אהרן מנוץ צבי מברלין לאנשבך בשנת תקל"א עיני עדת ברלין היו תלויות בו עד כי נגמר הדבר ויבחרו אותו לר"מ ואב"ד בברלין וישלחו לו כתב הרבנות הזה כפי אשר מצאתי בפנקס הקהל וזה לשונו:

בהתאסף ראשי עם, בעלי אסופות יחד, בצירוף אסיפה גדולה, מיחידי סגולה, חברים כאיש אחד, ויהי בהקהל העדה, ויריבו את חורי יהודה, באמרם החכמה מאין תמצא איפוא, מה אנחנו יושבים פה, כצאן אשר אין להם רועה, מדרך השכל וידוע תועה, למה נגרע מכל ערי ישראל, ובתוכם רב המשיב לשואל, קצין שוטר

ומושל, אשר מליו יקימון כושל, ובנו אין לנו מנהל, אשר אור תורתו עלינו יהל, וארצנו מבורכת בחלק אלוה ממעל, בתורה ובשם טוב מוכתרה, בעושר וכבוד מעוטרה, וכתר מלכות נעדרה. ועתה הבה ונתחכמה, לאיש מלא רוח חכמה, נקח לנו ראש הגולה, פאר הדור מבחר הסגולה, מי יעלה לנו בתחלה, המישר ארחותינו והמסקל המסילה, ונחה עליו רוח ה' כנאמר, וישם את דברו בפינו לאמר, צבי לצדיק יסוד עולם, מגלה עמוקות וכל נעלם, ויהי בישורון מלך, וקול שופר הולך, יחי אדונינו מורינו ורבינו, הרב הגאון, מרוה כל צמאון, המאור הגדול, עוז ומנדול, נודע ביהודה וכישראל מפורסם, הורתו כמ"ם לים מכסים, גבורתו מי ימלל, נבון וחכם הכולל, פ"ה נ"י ע"ה בקש"ת

כמהור"ר צבי הירש נר"ו בהגאון המפורסם מהר"ל

זכר צדיק לברכה, ישב על כסא המלוכה, קנה חכמה קנה בינה, לאב"ד ור"מ בקהלתינו והמדינה, ידין ויורה כדת וכתורה, במקרא בשכל ובסברא, ובתלמודא כולה, אפילו במסכתא כלה, חריף ובקי, משנתו קב ונקי, ברוחו פי שנים, יהיה לנו לעינים, ועתה אחרי הודיעו אלהים את כל זאת אוזנו, אין נכון וחכם כמותו, ישפוט בצדק כל ריב ומצה, ויפוצו מעיונותיו הוצה, ישקה כל העדרים, זקנים עם נערים, מנחל עדניו, ויאריך שניו, וישב על גפי מרומי קרת, פה ברלין בממלכת גברת, ובידו מטה עוז שבט למשול, להרים מדרך עמינו כל מכשול, ומצודתו פרוסה, למסתור ולמחסה, על כל הקהלות, ובני הגלילות, הסמוכים ונראים עמנו, הסרים למשמעתו של אב"ד דקהלתינו יצ"ו מלפנים, טימים ושנים.

א) ולא באנו לסתום אלא לפרש, אל ימנע את עצמו מבית המדרש, להחזיק עמוד התורה והעבודה, לתורה ולתעודה, בתלמידים הגונים ובחורי חמד הבאים בצלו, צל החכמה לחסות תחת כנפו, אבר הארך, כפי הזמן והצורך, ובפרט להבינם בינה יתירה, להאכילם חלב דטה ובישרא דתורא, בפלפולא חריפתא טוב ושמן, בכל התחלת הזמן.

ב) ויקבל שכר על הדרישה, בשמעתא ואגדתא, ביומא דכלא בשבתא, בשבת שובה, להורות תשובה, ובשבת הגדול, התורה להגדיל, ולדעת חכמה ומוסר, אשר לא תעשינה ואסור.

ג) את דבר המשפט דן ידין, בין איש ובין רעהו כל ריב ומדון, בדיני ממונות ובאיסורא והיתרא, ושומאה וטהרה, ולכל דין ומשפט יצרף עמו עוד שני דיינים אשר יתמנו, מאלופי הקהל יצ"ו.

ד) ויברך את העם, בקול הנעים, בכרכת השם, בתפלות טל, וגשם גם תפלת נעילה, לאל נורא עלילה.

ה) לקדוש ה' מכובד כפי התקנה הישנה, יעלה לתורה שלישי, בכל שבתות השנה.

ו) גם יהיה לכבוד אדמ"ו נר"ו מקום חשוב בכהנ"נ הקבועה לפי כבודו בכותל מזרחית ראשון בקודש, לצד הארון הקודש משמאלה, וכן להגבירה הרבנית מקום חשוב בע"נ הקבועה לה.

ז) אמנם יש שכר לעמלה של תורה, מה' ומאתנו בני קהלתינו יצ"ו שיותן לך לשכירות הקצוב מדי חדש בחדשו, סך חמשים זהובים ומלבד השכירות

מבני המדינה כידוע, ומעות תנאים וחובה וחבר ומורינו, ושבר פסקי דינים בקהלתינו ובמדינה, ושאר הכנסות לגמולו, ורוח והצלה אשר יעמוד לו, המה בכתובים בכתב יושר בפנקסאות, ולא יגרע כחו, מבוחי הרבנים הגאונים, שקדמוהו בכל הגאות.

ח) גם יהיה לו בית תלמוד ובית ועד לחכמים שמשם תצא הוראה, ומיוחד לפי כבודו דירה נאה.

ט) כל הא דלעיל נעשה ונגמר בכי טוב באסיפת ראשי עם קודש ח"מ, וקבלנו עלינו לאשר ולקיים, בכל חומר ותוקף מעשה קהל ושובי עיר שא"צ חיזוק וקבלנוהו לרב ומורה בנילה ורינה, בקהלתינו ובמדינה, משך שלש שנים רצופים מזמן ביאת אדמ"ו למהנינו, לתקוע אהלי אוהל מועד בתוכינו. למען שלא תהא האמת נעדרת, לאות אמת למשמרת, לצבי לכבוד ולתפארת, באנו על החתום כל האסיפה המאושרת, בשני בשבת ר"ח זיו לאבות, לפרט

אז יצליח וישכיל (תקל"ב)

פה ק"ק בערלין יע"א.

הק' פייטל בערלין. — הק' איצק ריז סג"ל. — הק' וואולף רינטל. — מאיר מינדן. — זאב וואלף ברמה"ש. — בער פאל סג"ל. — יוסף בר"פ. — אייזק דעסויא. — הק' יהודא ליב ברוינשוויג. — משה ריז מבערלין. — משה סג"ל באמבערג. — דוב בער לוי. — הק' יואל נויאן. — הק' נתן בר"ל מה"ש. — הק' ראובן בר"מ צילץ. — הק' יוסף בר"ל עלקש. — מאזוס רינטל. — פייבל ריז סגל. — הק' משה פרענקל. — מאיר פרענקל. — משה רינטל. — יהודה לוי. — נפתלי הירץ רינטל. — וואלף מינשטר. — מרדכי גומפל מינדן. — מרדכי פריזאק. — הק' יעקב צבי. — הק' יוזפא מינדן. — יוסף בר"ש בר"א. — הק' זאב וואלף עלקוש כ"ץ ראספורט. — משה אשכנז. — אברהם בר"ו קראטשין. — דוד כהן. — אברהם ברא"ק. — נתן כהן. — הק' זלמן רינטל. — הק' יואל במהור"ר זנוויל ה"ש ז"ל מברלין. — הק' צבי הירש בר"ן. — פתחיה ב"כ צבי סג"ל. — הק' דוד מק"ב. — הק' חיים בר"ש ז"ל מלאנצ-בורג. — הק' אהרן ב"כ וואלף מינשטר. — הק' שמעון האלי. — הק' יוסף בר"ה בר"י. — ברוך דעסוי. — הק' ליב האלענדר סג"ל. — הק' איצק סג"ל מה"ב. — הק' מאיר בלא"א המנוח מה"ו בונם אינר זצ"ל. — הק' פייבש (פייבל ?) מפפד"א. — הק' יוסקי מהמבורג. — הק' אברהם בר"י ברא"ח. — הק' משה העלפט. — הק' ברוך בר"י עשווא. — הק' אורי פייבש בר"ה שליט"א. — הק' נפתלי הירש בהרבני מה"ו יוסף פרענקל. — הק' יוסף בהמנוח מהור"ר מורי בישיץ זצ"ל מפראג. — הק' זכריה ב"כ פייטל יצ"ו. — הק' אברהם שטראס-בורג. — הירץ בינג. — הק' משה מינדן. —

האופן ששמשו בו אלופי הקהל בהתמנות ר' צבי הירש הוא זה: אחר הסכמתם למנות אב"ד ור"מ נמנו וגמרו ביום א' ט"ו טבת תקל"ב להתאסף מהיום תוך ארבעה עשר יום אלופי ל"ב אנשים יצ"ו דקהלתנו ובאותו האסיפה יבחרו מחכמי גאוני הזמן הראוים לאב"ד ור"מ בקהלתינו, ולאחר שנברר הראוי לכך יתאספו תוך חודש ימים אסיפה מאושרת מבני קהלתנו למנות ולקבל מאותן הראוים

גאון אחר לאב"ד ור"מ בקהלתנו, והותנה בפירוש שיוכתבו דעותיהם על פתקאות בהסתר ויניחו בקלפי, והיה מי שיעלה לגדולה על פי רוב הדיעות שבקלפי הוא יהיה הקדוש לאדונינו מורינו ורבינו אב"ד ור"מ בקהלתינו עכ"ל בפנקס הקהל (דף קפ"ב ב'). שוב התאספו בכ"ה טבת תקל"ב ונמנו "ונמרו "על פי רוב הדיעות שאותו הרב הגאון אשר יתמנה לאב"ד ור"מ בקהלתינו יקבל משכורו מקופת הקהל מדי חדש בחדשו סך חמישים זהובים אין קוראנט ובפירוש הותנה שלא ינתן לו כפל שכירות ברגלים" (שם שם). — וביום א' כ"ד אדר שני תקל"ב התאספו הפרנסים וט"ו אנשים ועמהם ל"ב אנשים בעלי התמניות ובצרוף עוד אסיפה מאושרת עד ס"ג אנשים ועד בכלל ויבחרו את הגאון מו"ה צבי הירש נר"ו שהיה "כעת אב"ד ור"מ בק"ק מנהיי"ם" לאב"ד ור"מ בקהלתינו (שם דף קפ"ג א').

בימים ההם בחורף תקל"א התגורר בברלין הרב הגאון ר' רפאל בר יקותיאל זיסקינד שהיה אז אב"ד בק"ק פינסק ובא משם לעירנו להדפיס ספרו תורת יקותיאל על ש"ע יו"ד עם קצת שו"ת בסופו ונגמר פה בדפוס בשנת תקל"ב. שמע חכמתו הלך לפניו וכבואו הנה כל גדולי העיר חכמיה ורבניה הקדימו את פניו, וביום ער"ח ניסן שהיה אז יום מועד לחברת גמילות חסדים בכל שנה ושנה הפצירו בו לדרוש בקהל עם דרשת מוסר כנהוג מימים ימימה וימצאו דבריו חן באזני אצילי העדה (אשר מקצתם היו בני משפחת יפה וכמוהו היו מגזע הגאון רבינו מרדכי יפה בעל הלבושים) וזאת היתה נסבה ששרחו הרבה להושיב את הרב ר' רפאל הכהן על כסא הרבנות בברלין. (זכר צדיק לר' ליזר קצנאלנבויגען דפוס ווילנא תרל"ש צד 52—53) ולא עלתה בידם כי גורל ר' צבי הירש עלה בתהלה והיתה לו עדת ברלין לנחלה.

במשך שבתו פה ברלין היתה תורתו אומנתו, הורה ודן דין אמת לאמתו ובישיבתו הגדולה לימד דעת את תלמידיו הרבים אשר שתו בצמא את דבריו. ויותר שהיה מתאמץ להגדיל תורה ולהאדירה כן הוסיף דעת בחכמת הלמודיות, קרא בספרי פילסופיאה, הנדסה, חכמת הטבע, דקדוק ובקורות ישראל, בעדות ספריו ומכתביו שנזכיר למטה אשר מיעוטא דמיעוטא נתפרסם בדפוס זה מקרוב. גם את רבינו משה מדעסא אהב ויכבדהו מאוד, והוא הראשון בין רבני זמנו שהכיר מעלת העתקת התורה לאשכנזית שהעתיקה בן מנחם וביום ו' י"ב אלול תקל"ח כתב הסכמה הנאה להכותב והנאה למקבלה הוא החכם בן מנחם, ונדפסת בראש החומש נתיבות השלום (ברלין 1783). בהסכמה הצחה הזאת מקונן הרב הגאון הזה כי נישכח מעמינו מקור לשון הקודש ויסודו, ושפת הארץ אשר יגורו בה בני ישראל זרה להם ואין בפיהם נכונה. וכבר צוח על זה מרה הרב החכם הרופא ר' מרדכי גומפל שנאבר המכונה פראסעסאר לעוויאתן שהיה גם הוא מילדי ברלין ומתלמידי ר' דוד פרענקל בעל קרבן העדה (ראה ספרו מאמר התורה והחכמה לונדון תקכ"א דף ח' א'). ואלה דברי הגאון ר' הירש שם בקיצור: "הן רבים עתה עמי הארצות למשפחותם לגוייהם אשר נתן ה' בלבם להאמין בתורת משה וכנביאים הקדושים ויבינו במקרא נשא את לבם לקרבה אל המלאכה להעתיק המקרא איש כלשון עמו ויעשו להם מטעמים כאשר אהבו. ואנחנו עם בני ישראל וביותר יושבי הארצות האלו אשר כולם אשכנזים בשם יקראו . . . בלעגי שפה נדבר כי ערב זר ואין אתנו מבין ויודע אשורית לאשורו לפרש שיחו ללועזות בלע"ז לבד שטו העם ולקטו מספרי האומות העתיקו מהם מלין

ויהי ערוב כבד מאוד. ועיני ראו הביבליאה הנדפסת באמשטרדם ברשיון גאוני עולם ד"ד ארצות פולין ז"ל בשנת תל"ט, גם זה כמו עשרים שנה נעתק באמשטרדם, וכל אלו אינם מספיקים כלל בפרט בחבור הכתובים לישב דבר דבור על אפניו. הן הנה היו לבני ישראל החפצים להבין הדברים למען יכונו על שפתותיהם ולשונם בפיהם ימתיקו, הן לא בידם טובם ויביאו עצות מרחוק ובילדי נכרים ישפיקו, והיו לצור מכשול לנערי בני ישראל כי ימוצו דעות זרות נכריות אשר לא מבני ישראל המה. הן כל יקר ראתה עיני אשר קם ונתעודד גבר חכם בעוז הרבני המופלא החכם המושלם כמהור"ר משה דעסא נר"ו נודע בישערים אשר לו יד וישם בחכמות תוריות ותלמודיות וטבעיות וברקדוק לשון הקודש וביחוד בלשון אשכנז פי שנים ברוה שפתיו. על כן עמים יהודוהו יתנו עדיהן ויצדקו כי לא נמצא כמוהו אחד מני אלף מהם ומהמונם, איש יודע דבר ומליץ לחכר בפה צח בכתכם ולשונם, ונשאו לבו בחכמה לעשות כוונים למלאכת השטים לפרש כל חמשה חומשי התורה בלשון צח. ולהיות ידעתי את האיש החכם השלם מהר"ר משה הנ"ל ומובטחני שלא יצא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו, ועיני לנוכח יביטו התועלת ה'וצא מזה לכל הבא בשם ה' לדעת צחות לשון המקרא ופשריה יהחוה ולא יעופו עוד הנערים, לשתות מי באר חפרוה זרים, אחרי אשר ימצאון מים קרים, מים חיים נוזלים מן הרי ישראל אשר לא יכזבו ולא יטו מני דרך מסלת ישרים, לכן יצאתי מנדרי ואף ידי תכון וזרועי תאמץ להסכים להדפים חמשה חומשי תורה באופן הנ"ל. . . הק' צבי הירש

בימים ההם יצאה פקודה מאת המלך פרידריך הגדול להעריך לפניו בלשון אשכנז היסודות אשר עליהן נוסדו כל דינא ממונות שבשלחן ערוך חושן משפט ואשר על פיהם יפסקו רבני מדינותיו כל דברי ריבות בישראל. ויבקש הרב ר' הירש את החכם ר' משה מדעסא להעמים על שכמו עול מלאכה הגדולה הזו ויאות הפלסוף לרבו ר' הירש כאשר חפץ, והרב בחן את דבריו והסכים על ידו, ונדפס הספר הזה בשם ריטואלגעזעטצע דער יודען עם הקדמה כתובה בראשון לחודש פעברואר 1783 ונמצא גם בכתבי החכם מענדעלסזאהן חלק ששי צד 3 עד צד 118 שנדפסו בשנת 1845 בלייפציג בדפוס בראקהויז — והחכם הישיש ר' בערל גאלדבע"ג בהמגיד תרל"ט צד 54 העיד ואמר: "בעיני ראיתי ספר השמים והעולם לאריסטו מתורגם בלשון עברי בכתב יד נשלח לו (לר' משה מדעסויא) משלוח מנות בפורים מהגאון ר' צבי הירש אב"ד דברלין בכבוד גדול ועודנו בכתובים בבית המדרש של אשכנזים בעיר לאנדאן" עכ"ל. —

אהבת נפש הרב הגאון הזה להפלסוף בן מנחם היתה נטועה בלבו מזמן רבנותו בהלברשטט כי שם שקד על ספרי הפלוסוף הזה והרוה נפשו הצמאה למדעים ממעין טהור זך ובהיר אשר כרה משה בן מנחם בעוצם ידו כנראה ממכתב הנדפס בספר: Briefe von Herrn Boysen an Herrn Gleim Frankfurt u. Leipzig 1772 II S. 261. ומשם ביידישע צייטשריפט מגיינער חלק " 1872 צד 232 והלאה. כותב המכתב הוא Fr. Eb. Boysen שהיה כומר בקווערדלינבורג נולד בהלברשטט 7 אפריל 1720 ונפטר בקווערדלינבורג 4 יוני 1800 וידיו רב לו בחכמת לשון עבר ובמקרא קודש וחבר ספרים על זה הענין. והאיש אשר אליו

העריך מכתב הזה הוא המשורר המפורסם גליים בהלברשטט וזה לשון המכתב היקר הזה הנכתב בחודש אויגוסט 1770:

»Wenn Herr Hirschel Löbel den Talmud aus der Synagoge schafft, und dafür Moses Mendelssohns philosophischen Phädon einführt, dann wollen Sie sein Freund werden, und selbst die Christen ermahnen, sich oft in der Synagoge zu versammeln! Nein, das wird Herr Hirschel Löbel zuverlässig nicht thun und das kann er nicht thun, weil er zu sehr Rabbine ist. Er verehrt aber mit uns den berlinischen Sokrates und er ist stolz darauf, dass dieser Kopf aus seiner Nation aufgestanden ist. Den Phädon wird Löbel zu Hause lesen, und den Klugen in seinem Volke wird ers rathen, die grossen Lehren dieses Weltweisen ins Herz zu prägen; die gewöhnlichen Vorlesungen in der Synagoge aber wird er, ohne sich an Herr Gleimen zu kehren, fortsetzen, und bei dem Schlusse jedes Abschnitts, der vorgelesen worden ist, wird er, Gleimen zum Verdruss, den Wunsch ausrufen lassen, den die Talmudisten dem Schlusse eines jeden Kapitels aus der Gemara anzuhängen pflegen: Möchten wir doch diese Lektion wieder lesen! Und auf das Studium des Talmuds, welches unter den halberstädtischen Juden beinahe ganz aufhört, wird er dringen mit einem noch feurigern Eifer, als mit dem Gleim darauf dringt, dass nur Schriften, die erleuchten und bessern, gelesen werden sollen. Der Herr Oberrabbi hat mich in diesen Tagen besucht. Er war so voll von Ihrem Charakter, und so tief gerührt von der Ehre, die Sie ihm erwiesen haben, dass ich diesmal von seiner talmudischen Gelehrsamkeit nur wenig habe profitiren können. Die Einsichten dieses Mannes in die jüdischen Wissenschaften sind, glauben Sie mir, gründlich, ausgearbeitet, lebhaft; und sein Herz ist nicht tückisch, nicht falsch, nicht menschenfeindlich, vielmehr, so viel ich es kenne, natürlich ehrlich, natürlich gütig. Herr Löbel wünscht, mein Freund, dass Ihnen die grossen Verdienste der alten Lehrer seines Volkes um die Literatur eben so bekannt werden möchten, als Ihnen Mendelssohns Verdienste um die gereinigte Philosophie bekannt sind, und er hat mir aufgegeben, Ihnen zu sagen, dass er das wünscht. Wenn Sie die talmudischen Schriften, mit welchen Löbels zahlreiche Bibliothek angefüllt ist, in ihrem Dialekte lesen könnten, so würde Ihre Seele zwar nicht zu derjenigen Verehrung der jüdischen Philosophie emporgehoben werden, von der die Seele unsres Rabbinen durchdrungen wird. Sie würden aber doch, und das lässt mich Ihr Geschmack und Ihre Billigkeit hoffen, die Bemühungen der neueren jüdischen Gelehrten, das Reich der Wahrheit zu erweitern, nicht mit Verachtung belegen.«

חיבת רבינו הגאון לחכמות הלימודיות שנשתבח בה במכתב הזה מאיש חכם שאינו בן ברית נודעת לנו גם מהקדמותיו ומהסכמותיו הנדפסות בראש ספרים ישנים מחכמי דורות שעברו שחזרו ונדפסו מחדש בימיו או שנתחברו מרבני זמנו. ואלה דבריו בקיצור מעט בהסכמתו כתובה בברלין יום ב׳ כ״ז טבת תקל״ז בראש ס׳ עמודי שמים לר׳ ברוך בר יעקב משקלאוו (ברלין תקל״ז 8): הלום ראיתי מקרוב הביא לנו איש מארץ מרחק הרבני המופלא החכם המושלם מהור״ר ברוך נר״ו בהרב המאור הגדול מה״ו יעקב ז״ל מק״ק שקלאוו, כולל חכמות רמות, חכמת הנתוח וחכמת המדידה והתכונה, ומעט מהם אשר ליהודים ככתבם וכלשונם, עד שכמעט נשכח זכרם ואבד הונם, ועם היות כי עצמות התורה היא לברה ממלכת גברת וכל החכמות לה כשפחות ועלמות, מ״מ אין מן הראוי להיותן טמנו נעלמות, גם שכבר היו לעולמים יחדיו יכונו על שפתי החכמים, רבותינו הקדושים ז״ל אשר בארץ המה, ולא באלו לבד אלא בכל חכמת הטבע ידם רמה, כי באמת כולם צריכין לכמה דיני התורה ומשפטיהן, יען מידיעת צמחי האדמה ושרשיהן, ושיעור יניקותן והתפשטותן

ומזגי הדברים וטבען ינלגל יכולת הבלן וליחותן, יצאו כמה דברים בדיני נטע רבעי וערלה, ולהפריש בין החיה והבהמה והעוף למינהו וכל שרץ השורץ, וצריך להבירם כי כל אחד לבדו משפטו הנה נחרץ. ואיך יכול להבחין בין דם לדם, אם לא ידעו מזגי בעלי החיים ויסודם? והגבילו להעביר על הכתם סממנין שבע, להבין בין דם לצבע, וכל זה מידיעות פליאות חכמת הטבע. וכמה פעמים עינינו הרואות יש אשר יאמרו ראה זה חדש הוא, חדשים מקרוב באו, והמה בכתובים כלולים ובלועים בדברי רבותינו ז"ל ושם נמצאו, ורובם ככולם היו אצלם מקובלים ורמוזים בזאת התורה אשר שם משה. מ"מ לא נמנעו מלחקור ולעמוד על שרשם וביותר אלו החכמות אשר כמה נופי התורה בהן תלויין, ועליהם בנויין. כי מי אשר יקשה לו דבר בפתחי נדה, בחכמת הניתוח תשובתו בצדה. וחז"ל עמדו על מנין האיברים ועל משקל הבשר עד שנמרו לאמור, כי ישוה בשר אדם לשל המור, וחקרו בשערות האדם אם מתחתיהם יצמחו, או בראשם ימתחו, ודרך גדילתם בכמה ימים לשעורים מגיעים, וכל אלו הלכות קבועות דברי חכמים בדרבונות וכמסמרות נטועים . . . ובדיני סוכה וערובין מי יבין חידות, אם לא חכמי לב אנשי מדות, וכמה מאנשי השם אשר בשם נקראו, גדולים הקרי לב גבוהים מכל עם יראו, ובכואם אל מס' כלאים בכתיהם ההבאו, יען אור חכמת המדידה לא ננה עליהם ועדיו לא באו. ואצל חכמת התכונה, אשר היא עולה על כולנה, עיקרה ושרשה נתנה, למשה מורשה ומסדר מתנה, לישראל למנה. חדשים לקדש שנים לעבר, שנות שני המאורות הגדולים יחדיו לחבר. ואם באמת לדעתי דרכו בדרכי בטלמיוס וישבילם, ויש לי ראיה בזה אלא שאין כאן מקומו, מ"מ אחרי שגם בזה יצא חשבונם מכוון לא נוכל להתעלם, מן הידיעה עד מקום שיד שכלנו מגעת לעמוד על חישבונם, לעשות רצון קונם, והמתעלם ממנו עליו עם נביאים נבאו, את פועל ה' לא יביטו ומעשי ידיו לא ראו. וחכמת המדידה עמה נקשרת ומחוברת כשני רעים, כי היא בנויה במועצות ודעת על שלשים ורבעים עכ"ל. — ולרוות נפשות צמאות לשתות מי החכמות הלמודיות מסר הגאון ר' צבי הירש לרי ברוך משקלאוו הנזכר גם ספר יסוד עולם לרי יצחק הישראלי תלמיד הרא"ש שהיה בכתב יד אצלו כמום באוצרות ספריו והסכים ביום א' ח"י שבט תקל"ז להדפיסו בברלין, ויצא שם לאור בשנה ההיא (ובתוספות רבות מהחכם מהור"ר דוד קאסטל ור' דוב בער גאלדבערג ברלין תר"ה — תר"ן) — ובראש עמודי שמים הביא ר' ברוך משקלאוו ביאור פלוגתא דב"ש וב"ה בברכות בענין מאורי האש או מאור האש ששמע מר' צבי הירש על פי חכמת הטבע וכמו כן שאר דברים בגמרא ותנ"ך מבוארים מהגאון ע"פ הטבע והמושכל ואמר עליו: ברוך שחלק מחכמתו ליריאיו!

ודי בזה לראות ולהכיר ערך הגאון הזה משאר גאוני זמנו, ובאמת לא קם רב כמוהו בעדת ישראל בברלין מיום הוסדה בשנת תל"א עד יום בואו הנה לאב"ד ור"מ בקהלתינו והמדינה. גם אנשי גאליציא חשבו מחשבות לקבלו מברלין להרב המדינה (כוכבי יצחק מחברת 18 ווין 1853 צד 56) אולם בעצת הכומרים נכחר רב אחר. ובראי כרעא דאכוה, הוא הגאון ר' שאול אב"ד בשנת תקל"ז בפ"פ דאדר וגם הוא יצא לעזרת ר' ברוך משקלאוו בחתימתו על ספר יסוד עולם. וכן נמצא ממנו מכתב בראש החומש עם העתקת ר' משה מדעסא שכתב כנראה ביום האחרון משנת תקל"ח להקצין התורני ר' ירמיה בר בענדיט בר ירמיה פערשט (נפטר פה ח"י טבת תק"ן)

וכאביו הגאון ר׳ הירש מקונן גם הוא על התרשלות בני דורו בלמוד לשון עברית ועל כי בלולה שפתם בלשון המדינה ולשונם לישון עלגים. אף הוא חוזר ושונה דברי הגאון אביו בהסכמתו לכבוד המעתיק רמ״ד והוסיף עליו לשבחו ולפארו כשיר וכו אומר עליו:

בעומק פירוש הפליא עצה, ובחלקת הלשון עליו רוח אל רחופה.
על זאת יתפלל כל חכם, להלוק כבוד אל משה, מנה אחת אפים
יאריך אל ימיו יבהיר אורו כשחק, ויחשוב קמיו כשחק מאונים
הוי כל צמא בואו, דרשו ספר וקראו, טעמו וראו נפת נטופה.

גם רבני בית דין ברלין בימים ההם: ר׳ שמואל זנוויל מבראנדבורג אב״ד שטרעליטין, ר׳ יהודה ליב פארינבאך, ר׳ שמעיה בר חיים לאנדסבערג ור׳ אהרן הלוי הורוויץ אב״ד שקוד והאוינפוט כלם שמחו לקראת העתקה זו ושפכו בוז ולצון על ההעתקות הקורמות לה ובפרט על העתקת הביבליאה האשכנזית דפוס אמסטרדם משנת תל״ט הנדפסת ברשיון גאוני ד׳ ארצות: „וגם היא מבלי דעת מלין יחביר . . . והיא שעמדה למכשול ולפוקה בניגוני ובהורי ישראל הכריע״ (שם בהסכמתם מיום ה׳ ה׳ השון תקל״ט) — וברשימת הפרענומעראנטען על החומשים הללו הנדפסת שם בראש חלק בראשית נרשמו גם רבנים בפולין וליטא: הרב ר׳ אליעזר אב״ד דנעשוויז, ר׳ זלמן בר״א מווילנא הרב מפאקראעי, מו״ה משה אב״ד דקלעצק והרב ר׳ משה אב״ד מזאליבאקע. — אולם הרבה מרבני זמנו ובפרט ר׳ רפאל הכהן אב״ד א׳ה׳ו׳ לא כמחשבות הרב דברלין ובנו הרב דספד״א מחשבותם והמה הבאישו את ריח המעתיק וההעתקה בעיני העם וירדפו ויחרימו הקורא בספר התורה שהועתקה ע״י בן מנחם ודנו אותה לשרפה ולמאכולת אש (ע׳ למטה בהערות).

וישב הגאון ר׳ צבי הירש בברלין בצל התורה בהשקט ובמנוחה וינהג עדתו בצדק ואין מהריד אותו מסביב. אולם פתאום רוח רעה החל לפעמו בסבת המכתב דברי שלום ואמת שהדפיס ר׳ הירץ וויזל בשנת תקמ״ב בברלין להשקיט החרדה הגדולה שנפלה על רבני אוסטריאה על דבר הפקודה של קיסר יאוזעפה השני בענין סדר והנהגת הלימוד של ילדי בני ישראל בכל מדינות ממשלתו. במכתב הזה שיצא ללמד זכות על הפקודה הזאת מצאו רבני פולין רשת טמון להעביר הלילה בהורי ישראל מנימוסי הדת, והיה לזרא בעיניהם בכלל על שהרבה בשבח חכמות הלמודיות ובפרט על מה שהביא שם מאמרם בויקרא רבה סוף פרשה א׳ כל תלמיד חכם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו. — בראש הרבנים האלה שחרפו וגדפו את ר׳ הירץ וויזל עמד הגאון אב״ד דליסא ר׳ טעבלי הארחוב מבראד שדרש כנגדו בשבת הגדול תקמ״ב בבית הכנסת דרשתו הנמצאת בידי בכתיבת יד והעיר עליו כל חמתו והוא ובית דינו דנו את המכתב הנזכר לשרפה ויכתבו עם חבל רבנים אחרים מפולין להגאון ר׳ צבי הירש לברלין שיחיש וימהר להוציא פקודה מפרנסי ומנהיגי ברלין שבל ידים עור ר׳ הירץ וויזל את ידו לכתוב ולדפוס עוד דבר בענין הזה.

דברי הרבנים המסיתים הללו עשו רושם בלב הגאון ר׳ צבי הירש והטו את לבבו אחרי שונאי נפש ר׳ הירץ וויזל וכמעט כלתה אליו הרעה לולי משה בן מנחם יצא לעזרתו במכתבו לר׳ דוד פריעדלענדער (י״ז אפריל 1782) ויבקש ממנו שידבר על לב חמיו ר׳ דניאל יפה וגיסו של ר׳ דניאל הנגיד ר׳ אייזק דעסויא (בר שמחה

בונם בר וואלף נכד הרמ"א) שהיו אז ראשי קהל ברלין שלא ישמעו הפעם לקול הרב ר' צבי הירש ולא ימלאו בזה רצונו, כי מצד השכל והסברא וכן מצד פקודת המלך הרשות נתונה לכל איש בין שהוא בן ברית בין שאינו בן ברית להוות דעתו כפי חכמתו ובינתו כרצונו בסיועת הדפוס ואין מי שימחה בידו. ואם רצון הרב להצדיק עצמו בעיני רבני פולין ישתק אותם ויגלה את אזנם שלפי חוקי מדינותינו אי אפשר למחות ביד איש לכתוב דבריו ומחשבותיו על ספר ולהפיצם בין ההמון על ידי הדפוס; ובסוף מכתבו לריעו פריעדלענדער הוסיף בן מנחם לאמור שלדעתו טוב הוא שישתקו גם את הרב ר' הירש וישימנעו אותו בעצתם מלדרוש ברבים נגד ר' הירץ וויזל ושכבר היה בחפצו להתוכח בעצמו עם הרב אודות ענין המדובר בו לולא ירא לירד עמו בעומקא של הדבר שאין הזמן גרמא לכך (ראה למטה בהערות.)

ממכתב הזה נראה ברור שגם הרב ר' הירש היה מתנגדי המליץ ר' הירץ וויזל ותלונות הרבנים עליו הכו שורש בלבו. ואין לתמוה על זה, כי כבר היה טינא בלבו על אנשים חכמים וידועים בברלין שהקדיחו תבשילם שנכנסו לפרדס החכמה ויצאו ממנו מסובלים לדעתו בזרע ענבים כחות שטרחו לזרוע על תלמי התורה. וכראות הרב אשר יראתו היתה קודמת לחכמתו כי נטו האנשים האלה מדרך שציינו הקדמונים על פי התורה והקבלה ונתקו מוסרות הרבנים וישליכו ממנם עבותות האיסורין ומכעיסין אותו במעשיהם ובטענותיהם, חשד גם את ר' הירץ וויזל שגם הוא בא בסודם והיה כאחד מהם וביותר אחרי אשר נגשו לפניו רבני פולין באגרותיהם הנזכרות. ויקנא לכבוד התורה ולומדיה ויתחבר עם הרב דליסא לפגוע בכבוד ר' הירץ וויזל אשר באמת היה משלומי אמוני ישראל ועולה לא נמצא בשפתיו ואף כי במעשיו. -- וזה הוא מה שנוכל לטעון להתנצלות הרב ר' הירש שהיה תמים במעלליו ואיש מלא רוח בינה ודעת עצה ותושיה. וכנראה העולה השתדלות בן מנחם במכתבו הנזכר בתחלה לשכך הכעס והחימה מלב הגאון מרא דאתרא וכאשר באו דברי ר' הירץ וויזל בשלשה מכתבים האחרונים (שנדפסו בברלין מתקמ"ב—תקמ"ד) והצדיקו אותו לעיני הקהל וראו כל העם כי בלא משפט דנו את המחבר ס' דברי שלום ואמת לחובה כאלו בהפקירא ניחא ליה, אז שבת הרעש לגמרי ולא נותר אף שמץ רוגז ושנאה בלב הגאון, כי לא נראה ולא נשמע מאז והלאה שרדף אותו עוד הן בדברים והן במעשה. ובאמת היה הרועה הנאמן הזה עומד על המשמר ובכל עת ובכל מקום שזו אחד מרבני זמנו מן ההלכה שקייסו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם לא נח ולא שקט עד אשר הוכיחו על פניו. וצא ולמד מה שכתב הגאון ר' הירש נגד הגאון ר' יחזקאל לאנדא האב"ד דפראג שהראה פנים להתיר תגלחת בחול המועד על ידי פועל עני שאין לו מה יאכל בכתוב בנודע יהודה קמא (פראג תקל"ו) בחלק או"ח סי' י"ג. ועל זה תפשיהו כמה רבנים מובהקים: הזקן ר' לעמיל אב"ד באייגנשטט והגאון ר' שאול אב"ד באמשטרדם (נודע ביהודה תנינא חלק או"ח ס' צ"ט, ק' ק"א ובבנין אריאל II דף ל' ע"א). ובספר האחרון שנדפס באמשטרדם בשנת תקל"ח הדפיס (בדף ל') המחבר תשובה שהשיב אחיו הגאון ר' הירש לחד מן חברייא על דברי הגאון דפראג וזה לשונו: „אשר שאלתני אם יש לסמוך על מה שמצאת בספר א' נדפס מחדש לאחר מן המיוחדים שבגדולי דורנו להתיר הגלוח בח"ה ע"י פועל עני שאין לו מה יאכל? תשובה: דע לך כי קרוב לנו

האיש מגואלינו הוא וחביב עלי כגופאי אמנם אי אפשר לשאת פנים בתורה דכתיב ביה אמת וכל שכן במקום דיש חלול השם דלא אזלינין בתר רב וקרוב. והאמת אהוב מכל. ומובטחני בחכמת הרב נר"ו שאם יודע לו שרבים חולקים עליו יתן תודה שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם וזהו שבחן של חכמי ישראל לבלתי אחוז בקירות סברתו ולחוקה במסמרות חסרות ומאן דכרע בהודאה זקוף בשם טוב העולה על גביהן. ומי שחותמו אמת אל יציל מפי דבר אמת, כי הוא יתעלה יודע מחשבתי לכבוד ה' יתעלה ותורתו לבד לא זולת. עכ"ל. בתחלת התשובה הארוכה שאין ענינה לכאן ובסופה אומר הרב הדברים האלה: ותו דלדבריו נתן מקום להתיר ע"י נכרי בנקל ונמצא תקנת חכמים בטלה מכל וכל. ומה שהתיר למי שהולכים בין האומות שלא יהיה ללעג וקלס, היה לו לשקול בפלס, שהאידנא כמעט כלם הולכין בין האומות והשרים ואין חלול השם גדול מזה באמרם נתחדשה הלכה זו תורה חדשה, ונתבטלה מורשה. ואם יראו אגודות אגודות בשנוי מראה פניהם, ושיטה של שער מפסקת ביניהם, שער זקנם שהתחיל להפריח, זה עוקר וזה מניח, יאמרו הן עם אחד ודברים אחדים היו כאחד ממנו ללכת איש בשרירות לבו, ואם שאול ישאלו מה זה ועל מה זה וישיבו פועל עני מצא, הנה תורת ה' פרוע לשמצה, ולחמה של תורה לחם אבירים, נעשה לחם שעונין עליו דברים הרבה. סוף דבר אין להתיר דבר שאבותינו ואבות אבותינו נהגו בו איסור וקיימו וקבלו עליהם ועל זרעם באין פוצה פה ומצפצף, והרי חכמי ספרד וחכמי אשכנז שהדבר קשה עליהם כחזרא גדרו גדר והחמירו מאד מאד כמביאר בס' לקט הקמח הל' יין נסך וכן בספר פחד יצחק הנדפס מחדש. ואין פתאום יעלה עליהם הכורת, ודברים שפשט איסור בכל ישראל בדמיונות וסברות וקל והומר בהלכות מועד שהן עקורות. מעתה איש אל ירים את ידו לישוט תורת אמו, והפורץ גדר ייראנו נגשנו מזוהל אשר עפר לחמו. וה' יסיר חרפת עמו, ויתקדש שמו בעולמו, כה עתירת מצפה לתשועת ה' משמי מרומו, נבוה והדל אנשים מכיר את מקומו, ונפשו עליו תשתוחח כגמול עלי אמו, על כרחו לריב יתיצב לבל יהרס גדר כרמו, בוטח בה' עוד ישיבהו על מי מנוחות והיה ה' עמו. ואתה בני חזק והתחזק להסיר מכשול וקורא לך גודר פרץ משובב נתיבות, ונוכה לראות מלאך שלוח להשיב לב בנים על אבות, כנפש הטרוד הק' צבי הירש.

בדבריו האחרונים הנעתקים למעלה וביותר בהסכמות רבות שנכתבו ממנו בזמן ההוא והלאה מתאונן הרב על צרות נפשו כי עוו ועל פגעי העתים אשר יסובבוהו מכל צד ואין כהו לעמוד בהם. הן אמנם מקרים רבים לא טובים הרדיפוהו ממנותחו זה ימים רבים אבן על כלם לא הצטער אותו הצדיק כל כך כעל מעשה בית דין של שלש קהלות א"ה"ו אשר ששה דיינים מומחים משם רדפו את המחבר ס' "מצפה יקתאל" וענשו אותו לכבוד רבם האב"ד ר' רפאל הכהן. הרב הזה שכבר מדובר בו למעלה צד 81 הדפים בברלין בשנת תקל"ב ספרו "תורת יקותיאל" ועל ידו נתגדל שמו במהנות ישראל ונתקבל לאב"ד בשלש קהלות אלטונא המבורג וואנדסבעק. במשך הזמן הארוך הזה משנת תקל"ב עד שנת תקמ"ט, לא נראה ולא נשמע מעדער בדברי ספר תורת יקותיאל ולא קם איש אשר הוכיח את מחברו כי שגה או הויד להתיר את האסור ולטהר את הטמא. והנה פתאום קמו ב' אנשים

בברלין ר' איצק בר דניאל יפה וגיסו ר' דוד פריעדלענדער והדפיסו בדפוס שהקימו בהוצאותם לטובת הנוך נערים ספר „מצפה יקתאל" השנות על המהגר ספר תורת יקותיאל. בהשגותיו הללו הוכיח בעל המצפה יקתאל את איש ריבו שהשחית את הנייר בדברי הלומות ורק להרבות דברים נתכון להתעקש נגד הקודמין ואמר על הן לאו ועל לאו הן, ומראה עזות גדול וקלות ראש באיסורי נבילה וישראוי ספרו לגנוז שכל ספרו לא בא אלא להגדיל ולעשות היבור עב בענינים של דקדוקים קלים (דף ד' ב—ג', א ב'. ד' א'. ו' ב'). ועל דברי הרא"ש בפ"ק דהולין שאמר הלכה כרבי ר' נחמן חלק עליו ר' רפאל הכהן ודוחק דברי ר' נחמן מהלכה, ועל זה כתב המשיג (ישם' ב): „אפשר שאמת הוא מה ששמעתי שבני עירו אומרים שאינו מעביר על המדה כלל ועברתו שמורה נצח. ואולי בגלגול ראשון עשה לו ר' נחמן דבר ורצה להתנקם במימרא זו". — ובדף כ"ו א' מתרעם המשיג עליו ואומר: „כי שלח אצבע ודבר און ויורה זיקים להתיר לקיחת שוחד בשינוי שם, על זה אי אפשר לשתוק ונבהלתי מאוד והו שאומרים עליו שפקה הוא? מה ראה לישטות זה לכתוב דברים כאלה על ספר? אפס מקרא מלא דבר הכתוב כי השוחד יעור פקחים". — ובדרך הזה סובב הולך המשיג מענין לענין ונותן פגם ותהלה בכל דברי ר' רפאל הכהן ומסיים בדף ל"ה ואומר עליו: העבודה! שראוי להכמי הדור לעשות עמו נבלה על כל מה שעשה פה. לבד שלשה עבירות עבר, אחז את העינים גם גנב ונתלבש בטלית שאינו שלו ומבקש להאכיל טריפות" עכ"ל המשיג. — ובהקדמת המחבר למצפה יקתאל מכנה את עצמו: עובדיה ברבי ברוך איש פולניא המתגורר כעת במדינת עלזאס ומתנצל נפשו על כי הרחיב את פיו לדבר קשות על ספר תורת יקותיאל ובפרט אחר שכבר עברו יותר משש עשרה שנה מעת הדפסתו, מפני שאצלו היה בפרוזטנמא הדשה ושכל כונתו בהשגותיו היא: א) שלא ישעו ויפסקו אחרי המחבר בקולותיו ובחומרותיו; ב) למגור הדלת בעד המחברים המרובים הבאים מדי יום ביום איש ככל הישר בעיניו יעשה לו מדברי תורה קורדום וכלי למבקשו. והיה כהגיע מחברת הזאת לעיני כל ויראה כי לא נשא המשיג פנים לאיש גדול בישראל כר' רפאל הכהן וישפך עליו כעסו וחמתו אז יראו מגשת עוד ולהדפים דברי חלומות והבלים לבל ישרפו מהבל פיו. ומסיים הקדמתו באלה הדברים: ועתה אני מתנפל לפני גדולי ישראל אל תראוני שאני אוהב את המחלוקת או באתי להתחרות בישבי על מדין . . . . . ולהבזותם נגד המתפרצים בעם כי אתם תשפטו את הספר אשר עליו יצאתי להלחם ואם תראוני שאני שגיתי הנני לקבל דינכם . . . ואם ימצא לתרץ דבריו ולפרשם כפי מה שהם כתובים הנני מוכן לבוא עדיו ולהתחנן לפני רגליו לבקש ממנו מחילה ומטו בפומבי. ומה אוכל עוד ואעשה" עכ"ל בהקדמתו.

הספר הזה יצא לאור בדפוס חברת הנוך נערים בברלין ובהוצאות הנגידים ר' איצק בר דניאל יפה וגיסו ר' דוד פריעדלענדער תלמידיו ורעיו של רבנו משה מדעסא שהיו מאוהבי המחבר והכירו אותו כי הוא איש גבור כארי בגמרא ופוסקים כאחד הרבנים הגדולים ועם זה איש מדות טובות ואוהב את החכמה ומודע לבינה יקרא ועל כן אהבוהו והשתעשעו אתו לעתים והתעלסו בחברתו כמבואר בהקדמתם לספר הזה. ולעומת הקוראים התנצלו לאמר שבתחלה היו נכוכים למלאות רצון

מחבר השגות האלה על רב גדול אחד מראשי ישראל ויחשבו לעמוד מנגד מלהחזיק בידי ר' עובדיה הנזכר. אולם מגודל הפצרתו ולתועלת הרבים להרים מכשול מדרך האמת והצדק המתיקו עצה ומצאו פשר דבר בענין הזה, וגמרו להדפיס זה הספר ואחר גמירת הדפסתו יושלחו „מקצת ספרים אל הראשים והגדולים היושבים על כסא הוראה והם ידונו בדבר ויכריעו האמת עם מי . . אם לחנם הרעיש הרב ר' עובדיה את העולם . . . או אם אמת הדבר נמצאו השגיאות וההוראות המקולקלות האלה בספר תורת יקותיאל כלם או רובן". —

הספר הזה כמעט שנגמר הדפסתו בירח אדר תקמ"ט נשלח מהמדפיסים הנזכרים ליד הגאון ר' צבי הירש אב"ד ברלין ולבנו הגאון ר' שאול ולהגאונים דק"ק פראג, אמשטרדם, פ"פ דמיין, הנובר, ברעסלויא, גלוגא, ליסא, פוזנא, מיינץ, הייצפעלד, פראנקפורט דאדר ולהגאון ר' אליהו מווילנא ולבעל הריב עצמו ר' רפאל הכהן. ויקראו דיינא דמתא אלטונא המבורג וואנדסבעק את דברי הספר וינדל הקצף ורבה המשטמה והדיינים ראו חובה לעצמם לנקום נקמת רבם. אולם לא בנחת ושובה השבו להצדיקו בעיני העם בהראותם שכל דבריו בספר תורת יקותיאל באמת וצדק נאמרים ומסכימים עם חוקי ומשפטי התורה — לא באלה חפצו עוזריו ומיודעיו כי אם ביד רמה יצאו לקראת משנאו עם חרב פיפיות שבידם וירדפו אותו עד חרמה. וזה יצא ראשונה מאתם ומעטם:

א) פסק מב"ד צדק

על דבר המיבוד מלם שילא עבעו סרע בעולם ובחפבו בחמתם העברים מובד מבר בקבלי שמו מנפש יקחאל. ובכאה לעין כל שכל כוונת המיבוד והליחוד הזה שלא לפחם ומום לו שלא נכבל. כי כל כוונתו לבזות התורה ולומדיה והוא ספר כיביות וכרת הזלזו"ליט בחוחבות ובוטה כחדקדות חבר פיפיות בידו יד הרחם לעגות בו קרס ולהוליך לעז ושחץ דופי ולפטיל חוס בקלסים בדברים חשר לא כן ובדברי חקופים וגלופים והחבר המנפח הוא לוחם ומביע והביע מחמוכי בפחל ס"ה חלוניגו מוריגו וכביגו בפיה חלהים חחוכגו בהב הגאון המפורסם כבוד מהור"ר בפחל הכהן מב"ד ור"מ בל"ו. וכלי בזיון וקלס. לזאת הסחפפו כסיום יחד דייני לדק דשני קהלות חלטונא וואחזיבצק והוסבם עפ"י דין ודת תורתינו שחבדין לכבוד תורתינו הקדוסה והטהורה ולכבוד הרב וחלוי לעגום ולהחרים ולנדות בבה"כ הגדולה בחלטונא למחר ביום הכניסה חחר קריחת ס"ת קודם הכנסת ס"ת למקום הקודם בחקהילות חפלח בית וחקיימו חת המחבר הנ"ל ואת המנפח חבר חמר מי הוא הלים חבר מלאו לעגות כן כי שמו לא נודע והוא פלחי. גם יחבב המיבוד הנ"ל כחכתב פלחתר ומהחבים עמל ולכיכין להסוג בו מנהג בזיון גדול ולריך בישוב כחברי המינים כהגיע יחברו ומהרה יכהתו ותחנתו בחם ס' חלהינו הסבחתו יחד ותחתתו

היום יום ד' ד"ז אדר שנת תקמט"ת לפ"ק פה המבורג.

נאם הקטן יוסף האן דיינא דק"ק אלטונא והמבורג יצ"ו. — נאם הקטן מנחם מענדל בן כהר"ר יעקב ז"ל דיינא דק"ק אלטונא והמבורג. — הק' מרדכי גומפא בן לא"א הריר יוזבל פרידבורג דיינא דק"ק אלטונא והמבורג. — הק' אליעזר ליפמן בן לא"א המנוח כהר"ר זלמן בייט דיינא דק"ק אלטונא והמבורג. — הק' יוסף יכונה

יוסף בן דניאל דיינא דק"ק וואנזיבעק. — הקטן אלעזר לאזי בהרר"י יצ"ו דיינא דק"ק וואנזיבעק והמבורג יצ"ו.

ב) כרוז שהוכרז בבית הכנסת הגדולה באלטונא.

הקבצו ושמעו בני יעקב החזיקו דבר ה' זכר קדם לעוניים בני מאמיניס היר מיט מיז מן מכריז ומודיע בפס האלופים פ"ת דבני קהלות י"ו בלירוף לייני לדק דב' קהלות י"ו דעם כאך ומקוב מהברסם בדפום גוומרדאן מכתב עתל ואון מכוסה בפס מלפה יקתאל ווא פון דער מחבר תגענעדין לגבר אשר דכרו בפתרה בפס עובדים בר בדוך יהי דכרו מבך ומלאך ה' לוחה. הן כל אלה יפעל לאיש מעל בה' ובתורתו הקדושה. הגה בדומו הקצה. ולשונו כתער מלוטשה בחרופים מפופים ונחלות נתרלית קולו כמתק ילך ופה חלק יעשה מדמה. דיקק להדיח ולהכזם מומת התוכה וכבוד שמים וכבוד ת"ת להבזות ולמחק כסומה. לוגל דם זעלבי כפי שכראה לעין כל ליזע כוד חבור עלבים לחרות ולעניד את כוח קדוש עליון הוא ניהו מאורינו ותפלתנו נפיל אלהים בחוכינו הרב הגאון המפורסם כבוד מהור"ר רפאל הכהן נר"ו עד דור דורים נוגה תורתו עליגו תופיע ומשם לדקתו תהיה זכותה. לוסף רשע כגובה אבו להטיל מוס בקדשים ולחת בו לופי וגדופים. לך ילא לחרף ולגדף ולכלף לבני לדיקים נדבני קטנורים וגזונות ושפתים דולקים. כהגלות נגלות אחד הדיקים. בעוח על תוכו ודבר שוא ותבל. כוגנו חיליו על יתר ליהות בתו לופל. בזדון לבבו יפשר ואת פיהו יפער לבלי חוק לחוק חקקי לון ומכתב פלפתר. ועל דבר אחת כופה פסכתר, למען הכות בשוע לבון בהחבא ושם בשתר. כמציד וכופתר. יציע ימיק בבע יבבר עתק בגאוה ובוז ובעת זעוחה. אלה פיהו מלא מרמות ותוך ולשון כמיס עולה תהגה וכלשוני יפרי"ם בשיחה בעלה שלו כאשר יפרם הסוחה. כאשר בפניו יעשה עזות לבבר סרה בזקן ממרא ולגלות פניס שלא כהלכה. וכל מגמתו לאחל כבוד שמים והתוכה ולוחלים ולהכזות לעג ובוז ימים המיסוד לעקוד יעול נכוחה. וויא זולכם סוין מפורסם וגודע ליזע בין הלוחלים בקהלתינו יע"א כי שקר נסכו לון בדבריו ממם אך הבל יהמה יגבור כבור אחריו מכים לאחוד לו באלות כתבים לספר יראה ולגבע שיחה:

אתם בית יקראל ואין יהודה נוסלי לת שם מוכשה. זכרו זאת והתאוששו בניעו וכלו והתמהו תמהו. התבוננו מאוד וכלו בן היתה בזאת. מיום שעמד בבקשה על הבכחה. לאחך אלהים מי ואת כל המעבכה. הן בחילול הסם ובזיון כבוד התוכה והוגיה. לכו נא ונוכחה. הבשע כמוהו מימי קדם. כי יקום בקבבו גבר יהיר לא יוסי. לון הלר סוס. מפיו לפידים כבקיים יהולו להתלוקן בת"ת שגדול כבודו והוסוס לכבוד המקום ב"ה אשר ידו יבדה ארץ ויומיגו שמים טפחה. ובפרט בגדול הדור בתוכה וביראת הטא כמותו יבבה ביקראל בניגו הגדול בר"ו המקום יהיה בעזרו. וזה כמה בנים שלקחו בכל הארץ מועצת ואוד תורתו מופעת בקהלות קדושות וגדולות לאלהים אשר יצ בפס ומשל על כסא הממלכה וכבוד ה' עליו נחה. הליגו הם ליום שכך עלה ביקראל יום סוחה ומשוחה יום משך ותבלה מגולחה. כי יעלה הכורת לכרות בריח ללא אלהי חמת ולבבר תועה כמתעתע להכזיב ולהלעיג בתורת ה' ובקדושיו יהיה תהלה. לץ מעה הזדון וכשעה כרחם פרכה. על זה דום לבנו אל הסמועה כי נאה כחם בוערת עזיר בעלמותיגו ובאפיגו כיקוד קלחה. על לא וולאי כל חיש חיים מניח יקראל יחבר ויולפת ונפשו מתוגה לולפת וכוח אלהים מרחפת ועיגו כסיר מגולה יבחגו כחמה. כל גבר יריו

על מלכיו כיולדה ימילון וכמכרון מתנים ימנח מנחה. כי מי כל בשר אשר נו כוח דעת לא יחמזו פלגות ובעתה בשמעו את כל דברי המלכה הזאת. והכפם אשר לא תעוזה נעצם היום הזה יום לרה נחלה ותוכחה. ומי החים אשר נטע נו ס' מלכים מהכתו וירחתו על פניו תכי' בזכור זאת תויב מרף ס' וכבל ינחץ בזעם אפו אך בתוכה וכמן. קמה עוד כוח נו. ולא ימם את לבב אחיו כלבבו. בזעקה ובומה. על גודל הסבר אשר בהיתה בחילול כבוד הסמ"ת עלום וכב. וכבוד התורה והוגיה. לארץ סניעה ולעפר שמה. אי לזאת אחתו אלה אלופי מו"מ דסכי קהלות י"ו קמנו ונתעודד והתאספנו יחד בניכוף לייכי לדק דכ"ק ס"ב לעמות לה' ולקלות לכבוד תורתו הקדושה הנאמנה היקרה והכדה ולכבוד תלונינו מוכינו וכבינו הרב הגאון מב"ד דסלום קהילתינו יע"א ולכבוד כל הסובנה בתורה שלינה שלנו וכות המקום יימנו נומה. ויגלו מאת אלופים לייכי לדק דכ"ק ס"ב עפ"י דין ודת תורתינו הקדושה להסכיס ולנהות את המחבר המכתב הנ"ל והמנאה אשר אתנו. בפומבי בבה"כ בים היום הכניסה קודש הכנסת ס"ת לאה"ק. על אשר שלח ידו ולשונו בכבוד שמים וכבוד התורה. ויהיה נידון כאפיקורס גמור ומין. ומבורו כמכתב שלפתר ושבי קומתין ושוא לך מול דבי כרגן מתלמין. לא שביבין ולא קיימין. כי אם יהיה לנעד. בכלי אין בו מפץ ניבו נבזה נפוץ וכמוץ מגורן יסער. וירמסוהו הנם בשער. לבן שמעו שמוע כל עדת ישראל הנועדים בניח ס' למגדול ועד קטן בגזירת עירין ומאמר קדישין ליזע המחבר פון דען מכתב עמל ופלסתר דם לא מכוסה ליזע בשם מלפה יקחאל מוסרם ומטורה ומופרם ומוגדל מכל קדושות ישראל לגמרי. עד שיזכור את אשר עשוי. והסיר את המקום. לעשות תשובה על מעשתו כהוגן. והאל החנון המרחם לסלוח חזי גם בעדו יסך ויגן. והס"י בחוב רחמיו יקיים לנו הבטחתו מ"ם ומתי מקום לנעמי ליזראל ונטיעתיו ובכן תתחיו ולא יכנו ע"ד ולא יוסיפו בני עולה לענותו וגו'. ויקויים בנו מ"ם וכל בניך למודי ס' וכב שלום בניך. ויענו כל העם אמן אמן:

שפת אמת תכון לנצח שמני מ"מ הכרחתי הכתוב הכ"ל בב"ה הגדולה בחלטינא י"ו בחקבלות עם ניום ס' כ"ם אלר תקמ"ט לפ"ק ולעדות ולבתים תחתי בחתיית בחי הקטן איצק בי"ה המנוח כהר"ר צבי הירש ברש ז"ל שמש ונאמן דק"ק אלטונא והמבורג יע"א.

והנה בפסק בית דין הנזכר לא נקב שם המחבר כלל ובברור שאחריו מבונה שמו כמו בשער ובהקדמת ס' מצפה יקתאל עובדיה בר ברוך. ובאמת שם מושאל הוא מהמחבר שהסתיר פניו תחת מסוה זו. וכל העם בשמעם החירופים והגידופים שפלטן קסת הסופר בספר הזה חם לבם בקרבם ועשן עלה באפם ויאמרו לרגום אותו באבנים. גם הגאון ר' הירש בברלין רעד וחלחלה אחזתהו בקראו את הזלזולים הנמרצים על הגדול שבגדולי ישראל בימים ההם הזקן ונשוא פנים ר' רפאל הכהן ויחשוב להעניש בחרם נדוי ושמתא את המחבר שלא נודע אז מי הוא ושמו האמיתי לא הוגד לו עד עתה. אכן כאשר ראה הרב כי חבירו הראש ב"ד הגאון ר' מאיר בר שמחה ווייל מקיל בכבוד בנו ר' שאול ומתרחק ממנו בכל האפשר — כי חשש לחרם רבני אלטונא ונהג עמו כדין מוחרם ומנודה — הבין בלבו כי עלתה טינא בלב חבירו הרב על בנו וישאל לו מה זה ועל מה זה? ויענהו ר' מאיר במקרא שכתוב (מלכים ב' ה' ה') וברמיזה: אהה אדוני והוא שאול! — וירע הדבר מאוד בעיני אביו הרב ר' הירש ויצעק במרת נפשו: בני בני מה עכרתני! וכמעט שקט רוחו וישב אפו ממנו וינחם הרב על הרעה אשר דבר לעשות להמחבר

ספר מצפה יקתאל להכות אותו בשבט הנדוי ושמתא ויימאן ללכוד אותו בחרמו. וחלילה הוא לחשוד את רבינו הגדול כי רוח אחרת היתה עמו וכרחם אב על בניו כן רחם על יוצא מחלציו; וכל האומר שהפיר מחשבתו בעבור שנודע לו בעת שבנו עשה הנבלה הואת ולטובתו רצה למחול לו עלבונו של תורת יקותיאל אינו אלא טועה כי רק בעבור זה היה כמחריש על כי ידע כי מסך ה' רוח עועים בקרב בנו והתעה אותו בכל מעשיו ובמחלת נפשו זו היה ימים רבים מנהגו כמנהג יהוא בן נמשי כי בשגעון ינהג. —

ויהי ריב גדול במהנה ישראל ובפרט בערי א'ה'ו' ובברלין: הללו מזכאין והללו מחייבין את המחבר, הללו מטהרין והללו מטמאין את ס' מצפה יקתאל. גם על שני ראשי חברת חנוך נערים ר' איצק יפה ור' דוד פרידלענדר שפכו כוס חמתם ויררפו אותם באף על שהדפיסו בהוצאותם את ספר הזה. ולמען הכעיסם ולגרום להם נזק הוציאו במרמה ובשקר בשם הגאון ר' הירש קול לעז עליהם ועל כל הספרים שנדפסו עד הנה בברלין בדפוסם לאסור קריאתם כספרי פסולים. וזה תוכף המודעה אשר הדפיסו הנגידים הנזכרים נגד המערערים עליהם וישלחו אותה בכל הערים והמדינות הסמוכות ונמצאת גם כן במאסף תקמ"ט צד רכ"ג:

ג) מודעה.

זה כמאלים שבועות, וקול עובר בין לאמינו בני יקראל כי נאו לגבות שוטות וכלוף בתוכם כרוז מברלין, לק"ק פ"ם דאדר פראג המבורג ברעסלויא ואמשטרדאם, ועוד מקומות לאחרים, בלתי תאומים בשמות הכותבים, לאמור: כי יגיע הקנף מלפני כבוד לחוננו מ"ו הגאון המפורסם ודגיל דינו הגדק, להאריכם את ספר מצפה יקתאל אשר יגיע מעתה בדפוס תוך נעריס, ולא עליו לבד יגיע להאריכו, כי אם גם על שאר ספריס אשר בדפוסו ואשר יגיעו לאור בדפוס הנ"ל, ואנחנו רבינו הוסיפו לאמור שאותם הספרות יגיעו ואנו מעניין טיבור מניח מאמ"ו הגאון נר"ו. אמנם אם הקול הולך ולא יסף מנחנו לא האמינו לקול השמועה, כי ידענו שמעולם לא יגיע מספרו כזה מניח דין גדול כם ומפורסם לנני ולתפלחת, ואף כי מפי מאמ"ו גבר הוקם עד. כי בשלמה הרעה הזאת לנו? הלא על פתח שער הספר הלבנו ועדכנו דבריו נגד גדולי הדור נ"י, ולמספרו מאנינו, לבלתי הדפיס ספר כזה לאיים בך את מאד הרבנים יושבי כסא הסולאה, עד שקבל המחבר עליו שלמחנו מ"מ נקריב את מספרו לבני כל יודעי דת ודין, ובקריים את כל מולא פיסס, אם מחכי העיון בספר יורו המורים שטעה, וילריקו את הרב הרשתון, ויאמרו שרוי עבור זה לנדותו ולענשו, וכן עשה המחבר, ומה שמחנו מ"כ בדבר הזה? ואף אם יאמר המוחר שלא עלינו עלה מחכי הזה, כי אם על הספר ועל מחברו, הלא גם זה לא יאומן מתוך דבריו אלה, כי מחכי שקבל עליו בעל הספר את הדין אם יורכו שלא נדקו דבריו, לאיכה יספרוהו, וכ"ם מספרו מכוון כזה, בעבור שחכם את טענותיו ועל מנן:

אפס כדי להוציא מלבן של כת הנגועים וכת המנפיס, ולסכור פי דוברי שקר, קמנו ועליכו לכוס הרבת מאמ"ו הרב הגאון נ"נ, ושאלנו את פיו מוהות הדבר. ושמחנו לשמוע מהרבת כבודו שלא עשיכו במאבותיכו, כי כבוד מאמ"ו אמר לנו בפה מלא:

"כי לא ממנו ולא מניח דינו הרבנים המוסקים נגד סום כרוז וכתב חרם, כן על ספר "הנ"ל וכן על מחברו, כן על הספרים הנדפסים, וכן שאר עתידים להדפס ושכל הכתבים

„אשר ימלאון בכל מקומות ישראל אשר ימאן בתוכם בזאת, כן יהיו מתומים כן בלתי „מתומים בשם שכותב בלשם מכתבי עתה, מעשה למשים אשר במקום מעשיהם „ליהות כמו לופל ליפרי לב: "

ומעתה ינאנו ידי מוצותינו להודיע את כל זאת בכניס ולהסקיט לבב הקונים המתאוים לקנות ספרים אשר נדפסו מלכינו לחות למתוכם, ולהגדיל תורה ולהאדירה:

ברלין ר"ח ניסן תקמ"ט. איצק בר"ד מברלין. דוד פרידלענדר.

ואחד מבני אה"ו יצא גם הוא בימים ההם ללחום עם ר' שאול וספרו מצפה יקתאל במחברת אחת קטנה מאוד הנדפסת כנראה באלטונא בלי שער (ובלי סימני עשרה דפיו הנדפסים משני עבריהם) תחלתה: שלום רב לכל אהבי תורתך ואין למו מכשול. הדור אתם ראו רעה וגו' וסופה בדף י', ב', באלה הדברים: אל תרבו לחקור לתור ולדעת שמי כי מה לכם ולשמי אם אהיה קטן שבקטנים או אחד מגדולי הדור, לא באתי להתהדר בזה וגם לא להתהדר הדברים בשמי. יבחנו הדברים כאשר המה ושפטו אמת. וה' אלקים אמת ישפות שלום ואמת לכל הבוטחים בשמו באמת היום יום ג' ד' ניסן". — ור' שאול בראותו כי אין אחד מרבני דורו עומד לישינו להצדיק דינו ולטעון נגד החרם ולבטלו לגמרי אז אזר כגבור חלציו ויצא ללחום בעד נפשו וכבודו עם רבני אלטונא וואנדסבעק ועם נושא כליהם הוא המחבר המחברת הנזכרת ויתעסק בקבורת טענותיהם ותלונותיהם במחברת מיוחדת שערך כנגדם (הכוללת ח' דפים 8) וזה הכתוב בשערה: „תשובת הרב הגאון הגדול מוהר"ר שאול נ"י להרב מהור"ר משה י"ץ ונלוה אליה תשובת אביו הרב הגאון הגדול המפורסם מהור"ר צבי הירש נ"י אב"ד ור"מ דק"ק ברלין יע"א לאחד מתלמידיו על דבר חרם ספר מצפה יקתאל הנעשה באלטונא. לברין בדפוס חברת חנוך נערים, התקמ"ט. — ר' משה הזה שאליו ערוכה תשובה הראשונה לא ידענו מי הוא ואפשר שלא היה ולא נברא ושמו בדוי כמו שם עובדיה בר ברוך שבדה ר' שאול לעצמו והעמידו בראש ספרו מצפה יקתאל. ותוכן התשובה היא שאין לחשוב שיש נדנוד חרם ודרא דנדוי כאן, כי „מימי חכמי התלמוד ועד עתה נתפעלו והוציאו מפיהם או מפי כתבם מלים ודברי בזיונות וקנטורים בשעת מריבה על הדין ועל האמת ולא נזדקק אדם לנדות על זה, וסכלות גמורה היא לחשוב החרם למאומה ונהפוך הוא, כי חרמם על חיקם תשוב, ואם בעלי נפש הם יכריזו בכתי כנסיות שמתחרטים על החרם ועל הכרוז הזר והמר אשר הדפיסו ומבקשים מחילה מכבוד המחבר מצפה יקתאל כי בחמתם מהרו לעשות ואהבת כבוד רבם וכבודם היה להם לפוקה" (שם צד י"ב). והכותב העמיד דבריו על איזה ראיות שהביא מהתלמוד והמדרש ומספרי הרבנים האחרונים (צד י"ג) וחותם תשובתו זו: ברלין י"ג סיון תקמ"ט. הק' שאול. — והמעריך תשובה זו עם „ויכוח שני ריעים זרח ופרץ" הנדפס במאסף להורש סיון תקמ"ט מצד רס"א — רע"ג ימצא שיוו רעיונות בשני המכתבים הללו ואולי אב אחד — ר' שאול — הולידם בזמן ובמקום אחד. ובצד י"ד וט"ו ממחברת ר' שאול הדפיס תשובת אביו ר' הירש לאחד מתלמידיו רב מובהק שלא זכינו לשמו וזה לשונה מראשיתה עד אחריתה:

שלום וכו'.

על דבר שאלתך ידידי בדבר החרם אשר הוכרז בק"ק אלטונא על הספר מצפה

יקתאל ועל המחברו נר״ו, ידידי! הנה ידוע לך מה עמדי ונפשי בחלה בדברי קנטורים אף לראשונים וכ״ש וכו׳, אם אמנם אותן שנים ושלשה גרגרים שראיתי בם׳ תורת יקותיאל שהשיג המשיג לקנטרו עליהם אפשר שהיה מתפעל מהם גם הנפש היפה האוהבת בדרך ענוים עד התכלית. — עכ״פ בדבר החרם תמיהני עליך וכי בכך אתה חושדני? שאם היה לפי דעתי חשש חרם על פי הדין לא הייתי חושש? תהלה לאל יודע שער עמי דבכל מידי הנוגע לכבוד ה׳ ותורתו אקיים בנפשאי את אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע. האמנם האמת הכרור על הדין ועל האמת שאין כאן נדוי וחרם ושלא כדין עשו בזה. ולולא שאני מונע המחלוקת מישראל בכל מאי דאפשר הייתי כותב מרורות, בפרט כי הרעו מאוד לתת מקום לאפיקורסים לרד ות ובהשוותם תורת האדם לכבוד המקום ב״ה, באופן שנראה באמת שלא נעשה ברצון חכמים כי אם בהיותם כרועים ההולכים לתמס. והחרם הזה גרוע מחרמו של ים העשוי להעלות דגים, וזה מעלה חרם לחתות איש ולהנדיל מדורה, ונתן מקום לבעלי חצים אשר רשתם חגם מזורה, גיל ישישו כי ימצאו משגה על אנשים בעלי צורה, למען גלות איבתם אשר תחת אהבה בלבם נטורה, ואני אשקוטה ואביטה במכוני ולא אתן באיש דופי אם לא יכריחוני, המתקדשים והמטהרים אל הגנות לצאת מן השורה. וה׳ יתעלה ישים שלום בפמליא של מטה, ונחה עלינו רוח דעת ויראת ה׳ חכמה ובינה עצה וגבורה, כנפש אוהב נאמן עפר ואפר תחת כפות רגלי האנשים אשר יראת ה׳ בלבם קשורה. הק׳ צבי הירש.

המכתבים האלה החשיאו את מטרת כותביהם להשקיט הריב ולשכך חמת ההמון; והאב ובנו בראותם כי לא הועילו כלום בתשובותיהם ויפנו כה וכה לבקש עזר מגאוני הדור היושבים על כסאות למשפט באשכנז ופולין. ואלה תשובות הרבנים אשר השיגו ונדפסו בלי שער עם תשובה שנייה מהגאון ר׳ הירש על חצי בויגין Q שלא כסדר זמנם כנראה גם כן מתוכן ענייניהם:

ד) תורף אגרת מאחד מיוחד, מגדולי הדור בארץ אשכנז.

אל רמי הקומה, המעניקים מת המתה, בעלי קרני קרן תמה, הסוגים בתוכת ס׳ תמימה מימים ימימה, ס״ס ס״ד וילידי נפשי הוף ניסו, הכד הגמון המפורסם מופת הדור, פרי עץ הדר, יגדיל תורה ויאדיר, כ״י ע״ס פ״ס כבוד מוהר״ר צבי הירש נר״ו יהל ויזרח, ובוקיעף עב, מכבעיס דמבוי, הכד הגמון המופלג בתורה ובמעמה ובמידות, לו יעמד יהות, פרח סוסן סידות, כבוד מוהר״ר שאול נר״ו.

מה מאוד נמלצו לחכי דברי שפתותיכם, מערכת לבונה זכה שתים המערכת גלילי זהב ממולאים בתרשיש כו׳ חכם ממתקים וכולו מחמדים, ותהי לי למשיב נפשי, כי מעודי ערבו עלי, ולמשמע אוזן תאבה נפשי, מאיתן שלומם ושלום תורתם כו׳, אמנם בהשתעשע באמרותיהם בחלה בי רוחי אשר לא אוכל למלאות ספק רצונם הטוב, כי מעולם ההשתי ונדרתי נדר בעדי כחומת נחושת וברזל, אשר לא אעבור בסלע המחלוקת ולהרחיק מלא עיני ממנו. שמעו נא ידידי נפשי הן בהיותו רך בשנים כו׳, כ״ש בימי חלדי כו׳, ואין דנין משאי אפשר, יסלחו רום מעכ״ת בדבר זה אשר הוא מבלתי יכולת אצלי, וה׳ הטוב אבי עד שר שלום,

ישפיע שלום וטובו על כל עמו ישראל, ויותר מהמה בין בחירי עמו, הכ"ד אוהב נאמן ואיש בריתם, דורש שלומם וטובתם כל הימים.

ה) תורף פסק דין משני גאונים מופלגים בארץ פולין.

דברי הגאון הראשון.

גבר מכס נעוז, מסך נקסם נפסו, למוות נעתי על מוזות סמכס סמכניזו לייני
מלטוגף על סמסדר ספר מצפה יקתאל מס לאוי לסום לדבריסס.

תשובה. אל תתמה כו', ובנוף הדבר, עם היות כי נפשי בחלה בכל הענין, אף שנראה בעליל ומבותליו (ומכותלי?) כתבו של המחבר ניכר כי הן האדם הוא כאחד מגדולי דורנו כו', מ"מ לא יפה עשה אשר עלה עשן באפו וחמתו נתכה כאש להטיח דברים כו', כי דברי חכמים בנחת נשמעים, אמנם משום הא לא נתחייב נידוי ח"ו דרשו מעל ספר וקראו בדברי התנאים ואמוראים שהרבו לדבר דברי קנטור לחבריהם כדאיתא בפר"ק דיבמות שאמר ר' יונתן בן הרכינס לר"ע עדיין לא הגעת, ורשב"ל קרי לר' חי בר זרונקי ולר"ש בן יהוצדק רועי בקר וקשר רשעים וכו', וכן מצינו בדברי האמוראים בש"ס בכמה דוכתי שדברו(ו) דברי קנטורים, והמעט ממנו הוכא בישו"ת חוות יאיר סי' קנ"ד, ואף שרוצה לתרץ דבריהם יע"ש, מ"מ אין הדבר יוצא מידי פשוטו שנתכוונו להקניט ופגעו בכבוד חבריהם, ולא מצינו שנידו על זה ולא הקפידו כלל. וכן מצינו בכל הספרים ובכל המחברים, צא ולמד מ"ש הראב"ד כו' באריכות ובפלפול מה שנוגע לכאן ומה שאינו נוגע עד (?), והכי נמי הוי להו לדייני אלטונא לחוש שמא המחבר הוא גדול מהם, וכאשר באמת נראה בעליל מספרו שיש לו יד ושם כאחד הגדולים אשר בארץ, וכר מן דין המחבר מצפה יקתאל כתב בהקדמתו שמטיל הדבר על גדולי הדור, ולפני גדולים ינחנו, ובאם יאמרו ששגה ברואה הוא מוכן לקבל דינם, ובאם הגאון המחבר ת"י ימצא לתרץ דבריו, הוא מוכן לבוא ולהתחנן לפניו ולבקש ממנו מטו ומחילה בפומבי. ומה לעשות עוד, והרי זה דומה כו'.

מעתה אני אומר בטח, ולית דין צריך בושש שהחרם שהחרימו דייני אלטונא אין בו ממש, ובטל מעיקרא ולית מאן דחיש לה, כמוץ אשר תדפנו רוח וכחרמו של ים, ואין כאן לא נידוי ולא שמתא, וכל המזלזל בכבוד ת"ח גדול, וישום (?) בעל המחבר ספר מצפה יקתאל הנ"ל, בוודאי עתיד ליתן את הדין, והוא בכלל כי דבר ה' בזה כמ"ש הרמב"ם ובש"ע י"ד סי' רמ"ג וראוי לנדותו, והשומע לדבריו אלה הנאמרים באמת וצדק יתברך מפי שוכן מרומים. ועליו הסכימו בי דינא רבא דקהלה גדולה ומפורסמת.

ו) דברי הגאון השני אשר השיב להגאון הנ"ל.

על דבר שאילתא דשאילו מקמי דמר וזה תוארה, זה כמה שנים נדפס חבור מרב מובהק אחד, שהוא רב עתה בקהלה קדושה עיר ואם בישראל, ומקרוב נדפסו השגות על החבור הנ"ל בדברי חירופין וגידופין יותר מדאי נגד המחבר הראשון, אמנם המשיג לא הזכיר שמו עליו. זולתי מדבריו נראה שהוא אריה דבי עלאי כאחד מגדולי הדור אשר בדורנו, וכן שותא דעמא דבר שגם ההשגות נובעים מבאר מים חיים, וממקום קדוש יהלוכו, ממעין חכמה היוצא מבית קדשי קדשים. והנה כאשר

הגיעו ההשגות לעיר גדולה מקום תחנותו של המחבר הראשון, טרם חקרו מבטן מי יצא הכרך הנורא, חשו לכבוד רבם הגאון, ומהרו והכריזו קול תרועת חרם ע"פ ציווי פו"מ ובי דינא דק"ק הנ"ל. ועתה שאל השואל אם יש ממש בחרם ההוא, אם הוא כחרמו של ים, ורום מעכ"ת ברוחב שכלו האריך בחריפות ובקיאות לברר הדברים, שהעלו חרם בידם ואין ממש בהחרם הנ"ל והוא נידוי שלא כדין, וביקש ממני לחוות דעתי אף אני. ואם כי קשה בעיני להכנים ראשי, ובפרט כי באמת בנוף הענין רע עלי המעשה, ולא טוב עשה בעל ההשגות במחילה מכבודו. אף אם גובה ארגים (ארזים?) גבהו, לא היה לו להטיח דבריו נגד גדול בדור ולשלוח קנה רצוץ חפשי, ואף אם אורייתא מרתחא לי' היה לו לחוש לכבוד אשר יצא טבעו בעולם וכבוד עיר ואם בישראל אשר קבלוהו עליהם, כנראה מלשון השאלה כו': ודברי חכמי בנחת נשמעים כו', ודי בזה, כי גם רום מעלתו אינו משבחו בזה. אמנם בעיקר הדין אם יש ממש בהחרם אחרי שרום מעכ"ת פקד עלי לגלות דעתי ומצותו עלי חובה אני פי מלך אשמור, ונלע"ד שיפה דן ויפה זיכה מעכ"ת, ובוודאי אם מתוך ווכוח דבר הלכה מלבו יוצי (יצאו?) מילין אנב רתחא דאורייתא מרתחא ליה וטטיח דברים נגד חכם אחד מחמת שנראה לו שטעה, לא אמר אדם מעולם שיהיה בכלל מנדין לכבוד הרב, ובראיות שהביא מר מש"ם ומשו"ת יש בו די והותר, ויותר בזה בדברי הרשב"א במשמרת הבית, ואם לא היה ראוי, היה רבינו הרשב"א מונע מזה, וזכורני בתשובת מהר"ם אלשקאר וכו' וכדומה הרבה ספרי שו"ת, אמנם כדי שלא יאמר מר כו' אמרתי להרחיב הדבור כו', והנה מאי דקשיא ליה למר כו: (האריך בכאן בפלפול עצום) וסוף דבר מכל הני טעמי דכתיבנא, נראה ברור דאין כאן לא חרם ולא נדוי, והוא כחרמו של ים ונידוי שלא כדין. ולית מאן לחש לה.

ולבי אומר בטח דהאי בי דינא בעיר ועם (ואם?) בישראל בהשקפה ראשונה לא עלה על לבם שיהיה אחד השרים והסגנים בדבר זה ובצדק שבטו שהספר יצא מאחד ממהדורי מלין מאחד השועלים קשנים מחבלים כרמים, ואם כי מדברי בעל ההשגות נראה, כי הוא גדול חשבו הם, כי אולי גנב המחבר ושם בכליו, מאיזה גדול שכתבן לעצמו למזכרת בדרך כבוד. וזה כבודו בקלון המיר, וזה לך האות, כי אם עלה על רוחם להסתפק אולי הוא מעשה ידי חרש וחושב, לא היו ממהרים כ"כ, ללחום את מושל טרם יחקרו מי הוא, ומה שמו, כדי לפתוח בשלום תחלה וגם איך לא חששו אולי יאמר אדרבא —.? ובירושלמי כו'. אמנם נרשתי (נדרשתי?) ללא שאלוני היות כאש עצור בעצמותי כלכל לא אוכל, תמה אקרא על רבותינו הגדולים אשר בארץ מדוע ישימו יד לפה ומה זו שתיקה וכו', ומי ששמו שלום וכו'.

ז) פסק דין מכבוד אדונינו מורינו ורבינו הגאון המפורסם החכם הכולל מהו' צבי הירש נר"ו על דבר החרם על ספר מצפה יקתאל.

האמנם לא איש מדון אנכי מנעודי גם עד זקנה ושיבה מחשבותי מחשבת שלום לא חשתי לפורשי מכמורות, לצודד נפשות יקרות, אשר שטמוני חנם ודרכו חצם במו אופל לירות, לא גמלתי שולמי רע לא חלצתי צוררי ריקם, לא שמרתי בלבי יום נקם, לשלם לאויבי אל היקם, ובכל ריב לא אתגלע, להשחית ולבלע, עם היות כי לא יראתי ת"ל משפעת קלגסין, ומהגפת תריסין. והנה זה ימים אשר נתעורר ריב

ומדון בעיר ע"ד ספר מצפה יקתאל ושאלוני משפטי צדק, והשיבותי כאשר עם לבבי בקוצר אמרים, הנם בדפוס יראו ישרים, כי הוא על הדין ועל האמת ועל השלום ולא לשום פניה, ולא לשום נטיה, וכאשר נלוה אליו מכתב הגאון מופת הדור אב"ד דק"ק פראג יע"א. אמנם המתקדשים והמטהרים לא השו אזנם וישתכחו בעיר אשר כן מדרש לפרושים למכתב הגאון הנ"ל להטות משפט גבר כמשפט הנלוזים במעגלותם ומטים עקלקלותם, כמ"ש הרמב"ם ז"ל בראש אגרת תחיית המתים. והנה הגאון הישיש הנ"ל כתב עוד שנית להרב המחבר בכתב מפורש ושום שכל יורה יורה ידין ידין שאין בחרם ההוא ממש, וכל עין רואה יראה כי פי כפיו. ועם היות שאר הכמי אשכנז שמו יד לפה, ידעתי נאמנה כי אין זאת מבלעדי כי המה יבינו את אשר לפניהם לבלתי לצאת לריב. וכאשר השיב אחד מן המיוחדים בפירוש שע"כ לא יוכל לצאת לעזרת ה' בגבורים כי על כן לא הטרחתי עליהם לקרוא להם. ובמכתב קצת מחכמי פולניא גאוני הדור גם המה כתבו ככל האמור והאריכו בפלפול ובראיות ברורות והחליפו המ"ם בסמ"ך ואני צוויתי להמתין עוד מלהדפיס את האגרת הזאת השנית של הגאון מופת הדור הנ"ל. וגם אנכי שמתי ידי לפי כי אמרתי עד ארגיעה תשקע איש זרה גם שנאתם גם קנאתם בעב תעופינה, ועיני רואים לא תשעינה, כי יראו המחבר ההוא יושב על סיר בשרא דתורה ומשים לילות כימים ובכל יגיעו לא ימצאו עון אשר חטא, שומע עלבון בני בלי שם, ועושה עצמו כאילו לא ידע ואשם. ואשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם, נתנו עליו בקולם, ובכל זאת לא חטא להטיל שאור, לתת מקום לחלול השם חלילה, ולהיות במורדי אור. ובוודאי לא על כיוצא בזה נאמר המכזה ת"ח, כי איש לאנוש כערכו, בחשבו שמתיר אסורים לפי דעתו ומזלזל בבצע מעשקות לפי דרכו, ישאג עליו כארי וכספיר יתן קולו, מהמונו וגאונו לא יחת ולא יחוש כי רב חילו, (עם היות כי באמת על כל אלה לא ייטב בעיני אשר דבר בחמת רוחו מכמה טעמים מ"מ אין כאן ענין לנדוי וחרם) וביותר כי יראו ויבינו אם ח"ו יאריך הזמן וילכו בחמת קרי, לא סגי בלא חלול התורה וחטאת קסם מרי. שהרי אפילו צדיקים גמורים לא יכלו לעמוד בכיוצא באלו כנודע בשערים מחכמי ההר רבינו שלמה ותלמידו רבינו יונה החסיד ז"ל כ"ש אין (? אנן) יתמי דיתמי. ומה גם דנקל מאוד להשקיט ריב לשונות, להסיר המכשולות, ולסקל המסילות באחד משני דרכים שקבל עליו איש המצפה, אשר על פיהן יסע לבקש נא ומטו בפומבי וכאשר מבואר ג"כ בסוף התשובה של הגאון הראשון מחכמי פולין יש"ו.

אפס כי עיני הרואות לשוא צרוף צורף רעים לא נתקו, ותושלך אמת ארצה צדק ושלום לא נשקו. אמרתי לא אאלם כי עת לדבר והנה צוויתי להעתיק את כל הנ"ל למען הודיע בישער בת רבים כי לא אנכי לבדי נשאתי ידי לבטל החרם מעיקרו, כי רבים אשר עמדי גדולים וטובים עבדי ה' גבורי כח עושי דברו.

ומעתה יצאתי להזהיר העם אשר אנכי בקרבו, למען ישים כל איש על לבו, להודיע כי כל הבועט בהוראה זו ומורה את מוריו, ומצער ההוא גברא רבה ואינו נזהר בכבודו, תחת כנפי החסידה באמרו שחושש לחרם, ההוא גברא גופי' בר נדוי הוא מדינא דגמרא, אי משום יקרא דגברא הנ"ל ואי משום יקרא דידי והגדולים אשר עמדי, וביותר שפוגע בכבודו של זקן הגאון הישיש נר"ו. אך אני פי מלך שמור שלא לנדות לשום אדם (עם היות שבאמת לדעתי לא על כיוצא בזה דבר

המלך ודתו מניע) ס״מ נפשו מאתי מרוחקת, כנפש מתקדשת מטומאתה וטומאתה בשוליה ועול התורה פורקת. והמוציאים דבות, לתת טעם לפגם וסבות, ויטמנום תחת האָלה, ישלם להם ה׳ כפעלם זה גורלם מנת מדתם כמדם ילבשו קללה, וה׳ יתעלה ברוב רחמיו יסיר מקרבינו עליזי גאותינו, ויטהר רעיונינו ומחשבותינו להטות לבבינו אליו ללכת בכל דרכיו ולחשוב מחשבותיו, לשום שלום בארץ ולהצדיק בריותיו, ויחיש להחיות לב נדכאים, אשר לעשות רצונו תאבים וצמאים, ובכל מעשיהם ודבריהם לא יטו מן הישרה, לאהוב הבריות ולקרבן לתורה. חפץ ה׳ בידם יצליח, להשיב נדחי ישראל ואת הצפוני יחיק לבלתי הדיח, להשיב אליו תועי לבב, ההולכים שובב, איש נבוב ילבב, לגדור פרץ ונתיבות לשובב, ויקוים בנו מהרסיך ומחריביך ממך יצאו שאי סביב עיניך, וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בוניך. ועוד נזכה בנועם ה׳ לחזות. החותם על הדין ועל האמת ועל השלום. הק׳ צבי הירש.

פה ק״ק ברלין יע״א. יום א׳ י״ב טבת, לפרט קִנְאַת ה׳ צבאות תעשה זאת.

ח) אגרת של הגאון המפורסם אב״ד דק״ק פראג נר״ו.

נרך לקמתי ונרך לו מסיגנו. לכבוד מהוכי ס״ב ידידי ומציבי סכ״ב סגמון סגדול כו׳.

מכתבו קבלתי וצער לי מאוד על פירוד לבבות בקהלתו. ועל דבר בקשתו כבר הודעת(י) זה כבר שבדור הזה חוצפא סני ומסני והמשכיל ידום ודי במה שגליתי במכתבי הראשון וגם כעת אני אומר בפה מלא שאם ישאלני אדם אם מהויב לחוש להרם ההוא הייתי מורה לו דרך הוראה שאינו מחויב לחוש כלל. ולדעתי אם דייני אה״ו היו יודעים מי העומד על המצפה לא היו עושים דבר זה כלל. ואף שאמת הוא שמעלתו התחיל בתקלה בלשון מדברת בזיונות על רב גדול ולא יפה עשה בזה אבל נידוי אין כאן וגדולי ישראל מדיינים זה עם זה, ולכן הייתי מורה להשואל שאין צריך לחוש להרם ההוא, אבל לכתוב דרך גזירה אין אני מכנים עצמי במחלוקת, ולדעתי במכתבי זה לחוד יש בו די כו׳, והיה זה שלום דברי ש״ב

פראג עש״ק ד״ט סיון תק״ן. הק׳ יחזקאל סג״ל לנדא.

ובהמאסף תק״ן צד רכ״ב — רכ״ג נדפסה: „תשובת הרב הגאון כבוד מהו״רר שאול נר״ו אב״ד דק״ק פ״פ דאדר בן אדונינו מוהר״ר צבי נ״י אב״ד דק״ק ברלין והמדינה יע״א. להרב מוהר״ר משה י״ץ שניית על אודות החרם באלטונא״. וזה לשונו:

ט) אחרי שובי ממסעי, להתרפאות מחולי הייכט, ב״ה אשר עזרני עזר מעט והוא יגמור חסדו עמדי להבריאני ועל במותי להעמידני, זה שבתי הבית מעט והנה כתבך למראה עיני אשר תהית על קנקני שנית בדבר החרם באמרך שאינך מוצא מענה על הדברים האמורים בפסקי, הבנויים על הדין ועל האמת ועל השלום. אמנם יפלא בעיניך מה זו שתיקה ששתקו כל חכמי ישראל ומדוע יעצרו במילים שרים וגדולים חקרי לב בכל מקומות מושבותם? אהובי שאלה גדולה שאלת וכבר שאלתי אני כן לכבוד שאירי הגאון המופלג בחכמה ובזקנה השם יאריך ימיו ראש המדברים בדורנו ר״מ ואב״ד דפראג נר״ו. והנני שולה לך בזה העתק תשובת החכם הצדיק נר״ו וזה בנה (בנין?) אב לכל החכמים היושבים על כסא ההוראה בכל הארץ הזאת כי אין שתיקתם חלילה הסכמה למעשה הנעשה מאנשי אלטונא, ונחפוך הוא כי

נתעב הדבר אצלם, וממילא שהן מוחרמין ומנודין כדין המנדה מי שאינו חייב נדוי, ומכלל דברי הגדול הזה אתה למד כי כל האנשים אשר מן היום ומעלה, אחרי ראותם את דבריו עודם אוטמים אזניהם משמוע, ועושים כוונים להעציב לב איש המצפה ולמרר את רוחו, לוקחים עצמן לצד אחר לומר אנו חוששין להרם מה שכל גדולי הדור פה אחד דלית ביה מששא. והנה הגאון נר"ו כתב כל זה לפי שיעורו בראשית כוונת המחבר, שהיא שלא לשם שמים, הנה דעתו דאין דורשין תחלות כאלה לענשו, אבל לבי אומר לי כי המעשה בכל חלקיו לא כון בו המחבר אלא למען שמו האמת והצדק. שאר דבריך בכמה סברות תלמודיות, יבוא בעזה"י מהם בס' בשמים ראש (הוא ספר נפלא קובץ תשובות ראשונים ז"ל ורובן להרא"ש ז"ל) כת"י אשר אני רוצה להדפיסו עם הגהות חברתי עליו קראתים כסא דהרסנא אם יגמור ה' בעדי וימלא את ידי להוצאת הדפוס. גם באגרת אחת אשר שלח לי הכם אחד קראה הקורא קול ובתשובתי אליו בעהד"י יבוא מזה.

הק' שאול.

ט) העתק דברי הגאון מפראג יאיר נרו נצח.

ב"ה פראג ג' טוב אלול תקמ"ט לפ"ק.

לשמוע קול שופר, ברית השלום לא תופר, ולחיים טובים יוחק בספר, כבוד אהובי ש"ב ידידי וחביבי הרב המאור הגדול המפורסם הגאון כבוד שמו מוהר"ר שאול נר"ו. מכתבו מק"ב קבלתי, ומאוד צער לי בצערו בראותי מכותלי כתבו שאיננו בקו הבריאה, והרופא חנם ישלח לו רפואה. זולת זה אשר בקשני על דבר המצפה הקשה לשאול ואין דרכי להכנים במחלוקת שתחלתו משני הצדדים שלא לשם שמים. ומה גם בדור הזה קשה להכנים בשום דבר אחרי שגברה החוצפה ורבו עזי פנים, ואין שומע לגערת חכם. ומה שכתב מעלתו שיש לחוש מדשתקו גדולי הדור ש"מ הסכימו להכרזת דייני אלטונא, אני אומר זיל לאידך גיסא, מדלא מצאו שום עזר משום אחד מגדולי הדור או שיסכים עמהם מכלל שלא נכנסו דבריהם באזני החכמים, ולכן טובה השתיקה. בנו הבכור המופלג היה פה ימים אחדים נו'. ומרוב הטרדה אקצר. דברי ש"ב הדש"ת

הק' יחזקאל סג"ל לנדא.

מלחמה זו העמיסה על ר' שאול תלאות רבות והמון דאגות באו עד ראשו ויתנו ראש בברותו. ויירא ממתנגדיו הרבנים אשר סביב שתו עליו ויאמר בלבו לכרות עמהם ברית שלום ולכפר פניהם במנחה הגונה לדעתו אולי ימצא חן בעיניהם. ויואל להדפיס: ספר "שו"ת בשמים ראש," ועל השער כתב: מספרם שלש מאות תשעים ושנים והם להרא"ש ולשאר גדולי הראשונים זכרם לברכה. אספם גדול אחד בזמן רבינו הב"י ז"ל שמו מוהר"ר יצחק די מולינא ז"ל. הבאתים אל הדפוס עם קצת הגהות של פלפול אשר שמתי מצדם ואקראם בשם כסא דהרסנא אני שאול בן אמ"ו הגאון מוהר"ר צבי הירש נר"ו האב"ד פה. ברלין בדפוס חברת חנוך נערים תקנ"ג.

תשובות הללו שקבצן — לפי האמור מר' שאול — ר' יצחק די מולינא בן החכם ר' שלמה די מולינא והגיה אותן והעיר עליהן בהערותיו וקראן ב"ש"מ"ים ראש דהיינו שצ"ב כמנין ב"ש"מ"ים, היו עד הנה נעלמות מעיני הלומדים וכמסופר מר'

שאול קנה את הקובץ הזה מחכם אחד ממדינת טורקייא ר' חיים בכמוהר"ר יונה זאבי בהיותו מתאכסן עמו בקאזאל אשר במדינת פימאנטא. וזה לשונו של ר' שאול בהקדמתו לספר הזה: כי יפלא בעיני הרואים שם הספר על מה רומז? זאת אשיב כי אמנם הוא חלקי . . . . . מסיני והרסנא נוטריקון הר סיני על דרך מאמרם ז"ל פ"ט דשבת: מאי הר סיני? הר שירדה בו שנאה. ויאות לי לכנות ספרי זה בלשון הנופל על ענין הדרש ההוא. כי בעודני עסוק בו הנני יושב פה תוך שער עמי וממולי משנאי נפשי אשר לבבם ישאם לאבד נצחי ולהוריד לעפר כבודי, וכבוד בית אבי הגאון המפורסם נר"ו אשר ממני נאצל הודי, וכבוד משפחתי הש"י אשר בהררי קודש יסודתם ועליהם הטבעו אדני יסודי. וגם קצת אנשים יראים ושלמים עם ה' ותורתו נלכדו ברשת מחרפי, ויחשבוני לאויב למו תחת אשר לא חשבתי עליהם רק טוב . . . והוא הדבר אשר הניא את לבבי, כי באתי עד הלום במקום חוברי חבורים, לא מגודל לב כי תזוח דעתי ועיני תרים להיותי נמנה את ראש אבות ישראל יושבי נטעים וגודרי גדרים . . . ובדעתם ימלאו חדרים, חלילה, חלילה אם תעניקני גאה וגאון! . . . אפס כי עזה כמות שנאת מריבי וקנאתם בי, לירד עמי עד לחיי להשקותי כוס רעל, להבאיש ריחי ולתת אותי לפני בן בליעל. תרתי אני עם לבי עלי פלשת המריבה התרועעי ועל חמת הלשון אשליך נעל. אמרתי עם הספר אעירה שחר אילת אהבים וחן יעל, הפעם זבלוני אישי התורה וינרש זבול את געל המריבה והאיבה נהדפה ואת והב בסופה, וכל החפץ בתורת אמת והוא מן האנשים אשר בלבותם ישרים, כי יתן בכוס (זה) עינו יתהלך במישרים, עיניו יחזו ועפעפיו יבחנו כי חנם מזורה הרשת, ולא תשיגני חץ המורים בקשת, כי ת"ל למדתי תורה לשמה ועל דבר אמת שמתי מגמתי . . . . כי אמת חפצתי ועולה לא נמצא על שפתי." —

כן דבר האיש הזה אשר השתדל בכל כוחו להצדיק נפשו בעיני הרבנים וסייעתם והתאמץ להחליף שנאתם לאהבה רבה. אולם לחנם יגע עם הספר להחזיר לו עטרת הכבוד אשר הסירו מראשו בזרוע, ותחת אשר קוה לעשות ענבים ויעש באושים. ויהי אך יצא הספר לאור ראו קוראיו כי גם הפעם לא הלך לפני ה' בארצות האמת, ויחשדו אותו לזייפן ספרים ולתולה סברותיו באילן גדול כדי למצוא מקום לסלסל בדברים שלא שערום קדמונינו ואשר ממהותם ניכר שהם אך ילידי זמנו ובני יומו. ויתנו את ספרו "בשמים ראש" לראש ולענה וכסא דהרסנא דיליה לחלבנה שריחה רע. והקול נשמע בבתי מדרשות כי התשובות הללו אינן מיסוד הרא"ש, ור' יצחק די טולינא לא הניהן ור' שאול בדה מלבו כל הספר והרה עמל וילד שקר, ויקומו למולו עוד הפעם בהשגותיהם ותפישותיהם וזה יצא ראשונה איזה חדשים אחרי כלות הדפסת ספר בשמים ראש בשנת תקנ"ג:

"זאב יטרוף, חיבר זעירא דמן חבריא זאב וואלף בן לא"א המנוח כמו"ה שלמה זלמן זצ"ל מלאנדסבערג שהיה מקדם אב"ד דק"ק וואלשטיין ולע"ע יושב בבהמ"ד של המנוח כ"ה זכריה זצ"ל אשר אימץ וחזק ביתר שאת . . . כבוד החסיד המנוח . . . כמה"ו אליה פרענקל זצ"ל מק"ק ברלין יע"א . . . נדפס פה ק"ק פ"ם דאדר בשנת תקנ"ג בבית ובדפוס של האדון דאקטאר ופראפעססאר גרילא.

הספר הקטן הזה המחויק י"ד דפים חוץ מהשער והקדמה נרשם ברשימת

ראזענטהאל בחלק יודע ספר צד 90 נומר 494 והוא כעת יקר במציאות ולא ראיתיו עד הנה. גם בעקר ספר החכם הנודע בשם שו"ת האלבערשטאם נמצא והוא הדפים קצת מהקדמת ר' זאב וואלף בהמזכיר 1876 צד 116. ואלה דברי המחבר . . . „שלא עשיתי חבורי הקטן הזה בשביל הקנאה של בשר ודם . . . . רק בשביל קנאתך . . . ובשביל תורתך הקדושה . . . באשר שכוונתי לקדש שמו הגדול ולהציל אחב"י ממאכלות אסורות . . . ומצאתי מכשילות להם בספר בשמים ראש עם הגהות כסא דהרסנא אשר מקרוב בא ברוח העולם. וידעתי גם ידעתי שהיה נגד רצון כבוד גאון עוזינו ובלתי ידיעתו נאמרו דברים הללו ואלו היה בעל כסא דהרסנא הם על כבוד אביו ורבו לא הגיע למכשול הזה . . . . אילולי ששמעתי גודל תרועת מלחמת ה' במחנה העברים לא הייתי תאב לראות ספרו. . . . והנה בדבר אחד הנמצא בספרו בענין גלוח הזקן בחול המועד חזר בו על פי מכתב קטן הנשלח ליושבי עירנו פה קודם פסח, וזה עשה מפני כבוד אביו אבל בישאר דברים לא חזר . . . . . והנה בטוחים אנחנו שלא הועיל(ו) דברי וכוונת המחבר כלל אפילו לאחד מיושבי עירנו . . . . הלא היא עיר ואם בישראל מימי קדם מעת שיצקתי מים על יד הגאון אמ"ו המנוח בעל המחבר קרבן העדה." עד כאן ההעתק מהחכם הלברשטאם מדברי המחבר זאב יטרוף. ומכתב הקטן שחזר בו ממה שהורה להתיר בבשמים ראש בענין גלוח הזקן בחול המועד הכונה על ענין המדובר למעלה בספרנו זה צד 86—87 שנחלקו בו הנודע ביהודה והגאון ר' הירש, ור' שאול בספק להקיל שם בכסא דהרסנא ס' מ'. ומכתב הקטן הזה אין ספק שהוא הוא שמצא ר' נבריאל פאלק באוצר ספרי בית המדרש לאשכנזים שבאמסטרדם נדפס על עלה קטן באותיות מרובעות קטנות כצורת אותיות מרובעות בס' בשמים ראש ונצרף בו בין הדפים מסימן מ' (המגיד תרכ"ד No. 37 צד 294) ונקראים בו כדברים האלה: „מודעה רבה לעין הקורא: בספרי כסא דהרסנא סימן מ' שכתבתי דעתי דבזקן יש להתיר אם גלח קודם המועד כדעת ר' תם, הנה היה זה בחשבי כי יצאתי לדון בדבר החדש, ובעת עמדי בפרק ההוא לא נתנני הזמן להציע דברי לפני כבוד אאמ"ו הגאון נ"י כי אצה עלי המלאכה והפועלים דוחקים כלה מעשיך וכאשר יראה הרואה דלא סלקא לי ההגהה כהוגן, וכמה טעות הדפוס נמצאו מלבד הדברים הנשמטים אשר לא יכולתי להעלותם גם על לוח התיקון לרוב הנחיצה לבצע את מעשי. ועתה הגיד לי אאמ"ו נ"י שגם הוא עמד על החילוק הזה וכי הוא בכתובים עמו אלא שלא אבה בו ולכן העלימו ולא הביאו. מעתה! אחרי שכבר עמד אדוני (אבי) על החילוק ואיננו נוח לו הרי דעתי הקלה בטלה נגד דעתו הרמה אפילו הוא מקיל ואני מחמיר קל וחומר שהוא מחמיר, ולא יקרא עוד שמי על הקורא הזאת אפילו לסניף בעלמא" עכ"ל. —

משיג המשנה על ר' שאול וספרו „בשמים ראש" הוא הגאון ר' מרדכי בנעט אב"ד דניקלשבורג ששלה השגותיו להגאון ר' הירש בברלין ונדפסו קצתן על ידי ר' שלמה במו"ה נפתלי ראזענטהאל מפעסט בליטעראטורבלאטט של האריענט מפירשט משנת 1814 נומר 6 צד 53—55 ונומר 9 צד 140—141. והדברים ארוכים ידרשם הקורא משם. כנגד המשיגים האלה וכנגד אחרים שהורידו כבוד ר' שאול לעפר וידברו ממנו בשערי כמבן בליעל וככופר בעקרי הדת התעודד אביו

רבינו הירש ויחבר מגלה עפה ויישלחיה בכל תפוצות ישראל להצדיק את בנו ר' שאול ואלה דבריו:

יא) איש עניו, לא יפלו פניו, גם אם יבזהו בוז משפחות, אף כי יודע חסרונו, ישחוק לעלבונו, כאיש אין בפיו תוכחות. על חטאת נעוריו, יחשוב מציריו, כמו את ואחות. אפס כי עז, (עון) מוציאי לעז, יוציאו איש מגדרו. וארור נוכל רוכל, איש תאכל, ראשו ופדרו.

ה' מלקים הוא היודע, וכל יודעי מלפנים יתנו עיניהן וילקו כי מעודי שנאתי המלוקת ופרוד הלבבות ובכל מקום שאר שהלכתי ת"ל שלום ואמת כי' ימי ושכבה רמוקים מתקבצו וילך יקר מזוקק, בשבתי את ה' ואת עמו, ומעז שהתקבצם למען שמו. ולפחי אשר הניעני הזמן אל הארץ הזאת מלאתי כתות כתות מיניס ממיניס שונים, בכל פינות שהם פונים, וכונם נשים משלו שם אשר להם כנפים ככנפי השמידה, על הכות אשר בכנפיהם ולידם אם בוערה מחנה והבערה למלך ילחם להשב חמוה, ואיש לדבכו פונה. אלי בעי למעכי ליש עוכבת ואלי בעי למיסב ליש יונה. כל איש נגון נגד פניו, וכל לבך איש יאשר בעיניו, רבו העוברים מתעברים על כיב לא להם, ממרים מוכים את מוכיהם רשעים נרחים כלדיקים. ורפאים יחשבו אף הם כענקים. ומי אשר יחובר, להפריד התנן מן הבר עם כי רבו המתפרנסים, להעיל בין עיני קולים. יסובבו עיר ויקיפו, וכל מאמר לבך בשבת שוע יניפו. על כל אלה אבכי לא שנותי, ופי לא פליתי, כמאמר נעים זמירות, זדים הלילוני עד מאוד מתוכתך לא נטיתי. בלבי לפתי צפוני הלפוני לפעוני ועל כל פשעים בשבשה בפיתי, ה' אליך גליתי.

אך עתה אלמני, ומגדלו סוליתני. כי כשל כח הבשל, לקול מקרק ומגדף ופיו מבשל, על ספר בשמים רשם תשובות מסורות מגדולי הלשמוניס ז"ל אשר לשבו ושועשקו והוגבו מן הגשון מהר' יצחק די מולינא ז"ל והועלה מקבל לבית הלפוח ע"י בני הגשון הארוך בל"ו והוא עשה לו זה שביב וקללו בשמו בכח להרשעה. והנה נלכדו עליו נכיס שונאי בשם בני הגשון בל"ו יועלו לב יחדיו בריות יכרותון. תוכלי פרי בשם תוכבי רשע. תוכבי מלה תוכבי פשע, ויתנו אל לבם הן יהלה פעלו, כי לא נתן לזכים חילו, ובש"ם ובפוסקים כל עמלו, וידיו רב לו. ויתיעלו על לפוניו תמכו לבו ובשחיתה עץ בלחמו, נאמנה אות בשיב אים אלקים ויזכו בני יעקב מלשמות כוסו ולטעוס טעמו. גם רעה לבשו בעד החיים אל המתים לבזות דבריהם בעיני המון עם וילקטו בשמים אשר את הגם ואשר הגה בספר בשמים רשם וגבנו דבריהם לאמר כי מלאו בתוך הבשמים — תלבנה, והלבנים לא יגאו מפי המתבריה אשר נקרא שמם עליהם כי דבר בליעל יגוק זו להדיח עם ה' מעל אלהיהם. ולא די להם שאפיהם עוד יכתבון מכתבי עמל ומשלוח שבריס למלאות פני תבל ערים. והנה מעידני עלי שמים וארץ כי הספר הלז סועתק לי מבני הרבני המופלג ומופלם כמהור"ר שלמה נ"ו זה כעשר שנים ואני בעלמי עשיתי לו המפתחות כשהיה הטורים בהיותי בפרמוגה, והעבודה שלחוהו מלבי מאותן החנשים פה אשר שמעתי כעת מליצים עליו ושקללו זו ושמחו.

ואם כדברי המתקללים הללו בי אני העון אשר הסכמתי להוליאם לאורה. ולא על בני הגשון נ"ו לבד תלונתם כי אם גם עלי. לכן אמרתי לנפשי אם עוד אחלם, הלא תכלם,

וכל עוד אלה שאתה נותן פ"פ למקטרג אלא רצה עליו תאות נפשו לשמר נפשם הוא היה הוא ומעצמו נתנו להכליאה (?) לשמיקה כהולמה.

לכן עתה נאתי כי מילי פי' הספר הכ"ל ועל פי ניתן לדעתם ע"י בני הגאון נר"ו. ונפש האדם ונפש הבן לה' השם תפלים לעבוד את ה' וללמוד ולשמר תורתו בשמת ובחמים כאשר עשה בני הגאון נר"ו מעודו עד היום הזה. ופיכותיו מוכיחין עליו, וזה יותר מספיק שהם לשמכוהו בבן גדולי הדור נושם הנפש, ושמו עליו מה שמכו. ועם היותו מדוכא ביסורין בעו"ה לא מת מתוך החולי אל תורא אלא לתגד מוכפים גמר ומקבל על לית אשר יבוה כבודו. ולפעמים נודם שאה, ואנכי ת"ל כל היום זוכה לבבלא והשתא דקשיבא עוונתי גרמו לעבוד עבודה שהיה זכה אלילי בלי מלות מנות לעבוד את ה' כשפני הכרזיות ועיני נופות אל ה' יוליאני למוכאב, לעבודתו לבד נפשי תאוה, ולכותת יבק ושלוה אני מקוה.

ובין כך ובין כך בעמוני בקוני שלא יבוא מכשול על ידיו ושפכה רצה ויקיבל הדין כל עילה ושמיתה לא השתכחת ביה. ואם יש בו דיעים שאין להלכה ולא נהיגן כוותי, משנה לא ממתי מנוח משום לך בכל העניינים וביותר ממה דלא בעינא לשגיוויי מפני כבוד כי לא מלחתי מנוח משום לך בכל העניינים וביותר ממה דלא בעינא לשגיוויי מפני כבוד הבריות ועיני נופות אל ה' יוליאני למוכאב, לעבודתו לבד נפשי תאוה, ולכותת יבק ושלוה אני מקוה.

ובין כך ובין כך בעמוני בקוני שלא יבוא מכשול על ידיו ושפכה רצה ויקיבל הדין כל עילה ושמיתה לא השתכחת ביה. ואם יש בו דיעים שאין להלכה ולא נהיגן כוותי, משנה לא זכה ממקומה, גם שמש אם ימלאון בו דבריס שאין ראוי לגלותן בפני עם האדץ, הנה אלפים כתנה בש"ס ופוסקים ולא משו להם תכמים משום עומאה כי כום ביל ה' ויין שמר מלא מסך ויגר מזה לך שמרים ימלו יפתו כל רשעי אדץ, ולא עלה בדעתי שיימלאו בעמי רשעים כשם יקומים יהיו אן התכים, לגלות משתכים, כדי להבזות בעליהן למען יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

ואולי השעשים הללו טיעת בלבם והם משרשאין הדברים כדי לעשות משל עם מי שרוצה להשר שק משליון לותו השל השל בעיניהם לא ילקו גדול להתלות בו. ולפיס היפל שמשלו יפקו עליו לעיניס, ויפתחו כפיהיס, כי זה מעשה היולאים מן הכלל יקבלו אן הגדות השמוות בעיני כולהן והדיוט אשר בעיניהם לא ילקו ועושים להם כוניס, לעורר עליהו שנאה ומדניס.

סיגות שכם פונים, והנה כמדתו מדדתי לו ומציב לו ומו בדמשק, וזכיתי על ענין פרשו. והנה הסגנותיו י"ע כמספר ח"ו"ה למויח סויח דילה והכתם הטיל בו מרכ, ויתגולל כמקומי מרכ, וסיתן לדבר אי"י"ב לא נדעת ידבר, ודבריו לא בהסכל: ומפני כבודו וכבודינו שלא יגלה לאים מי הוא ומה שמו ובזיתר כבוד הגאונים ומפם עדן לאבר הם בעלי הסבוחת הללו ובאמת לא רציתי להדפיס דבריו ודברי הם לא יתחיל בקלקלה תמילה. ומוסף על זה בעשם כעיקר שהתגלגל בתוכו דבריה שאסוריה מפום גדוי, ולא לעשם (על?) שפתי הם לא על תשובת בחבי הון הם יפרשמו דבריהם כי מרשעים יצא רשע ולז לחמנו נקיים. וה' הוא היודע ועד כי לחמם לא שקר מילי.

ומעתה אני מזהיר לכל איש אשר בו גלוץ ירצת שמים. וביותר לותם הבלתי יודעים לדקום בקל ותומר והמה נמשכים לחברי רועיהם כפייח הזה שאמשך לחר שיקה נאה, לבלתי שמוע אל המסיתים והמדיחים. ולא יבהלו תמת לחד המיחים, והחושך בבשריה בגופו לוקה. אף כי המדבר והעושה מעשה יד ליד לא יינקה.

ובשבטי יבחל הודעתי נאמנה. כי מוחל אני לכל דובר עלי שטנה. כאשר זה רבות שמעתי גם דבת אנשי בלי שם מקול מספרים בין משחבים. ואומה לה' כי כאב לת בן יסרני בשוטים ובעקבים, אבל בעוניתי לעז עלי או על זכרי בפני בוחל, ועל זה אינני מוחל, שם הוא על אלהון תאכל. ה' שהדבר בפיו וה' יעושה מעשה, בשכך שמו יכושה. לשמו תמך בפיו וזכושו מקנא בשבב. ואיה כעשר בעשה ושכן חברים בשדבר יעיו יבלופו עם אניות אינה, ולא יבלה בעושה. ומובטחני בזכות אבותי הקדושים אשר בארץ המה כי האנשים הללו המעוללים דופי לאבל זכר קודם גם אם עתה קיים להו שעתא גברו ויגדלו, עוד פרי מעלליהם יאכלו, כאשר יעלו ויכיקו לשם יבוא, וכל עופי שלה לא יהיה לו ער ועונה ומשליך שבל בגורל בקבל ה', יפוד עליהם את חונש, יתמו מעשים וכשעים עוד אינם. ואשם אני ולאומי הירצים את ה', ומכדים אל דברו שמעו אלי ויישמע אליכם ה' ליום הכשא הזה עליהו לעובה ויקבל תפלתיהו גם יחד למלחות משלות כל אים ידע את ה' נאמת ובאמים ומטובו יפציעהו בהמתיו ובכלין ויט לבבנו ללכת בדרכיו לאהבה אותו ולחים את רעהו. ויזכנו מהרה לעלות לרחות ולירחות בהר מכוס קדשו ושם בירושלם נעבדהו. ועין בעין נראה, בשוב עבד לעבדי ה' לוהם טוב ולוובר שלום לכל זרעו, חזקן ולא ממשמה, ונפשו לשלם ובשרו כמה, לעבוד את ה' עבודה תמה, מוטרד ומולגג מכל לה, מודה ומשבח לעניים מעודד בכל מדה שהוא מודד הק' צבי הירש.

מדברי רבנו נראה שהתאמין בכל עוז להרהיק את החשד מבנו שברצון הטעה את הקוראים להאמין שדברי „בשמים ראש" מבאר הפרוה הרא"ש וגאונים עתיקים כותיה נוולים. והקורא ישתומם על דברת הרב במכתבו הזה, כי קשה להאמין, שרבינו הירש שהיה חכם הרשים נבון דבר וחד השכל לא הבין ולא הביר מדברי הספר כי לא רוח הרא"ש מרחפת על התשובות הללו וטחו עיניו מראות ומהשכל לבו כי לא סגנון הספר עולה לסגנון ספרי האשרי וספרי בני דורו. ואם כן הוא שהבין וידע הרב בעצמו שלא הרא"ש וסיעתו אביהם של הספר הזה יקשה להאמין כי הרב אשר כל ימיו היה הולך צדקות ודובר משרים העיד עדות מכוזבת ח"ו לשובת בנו, ועינו חסו עליו ויקם לעזרת פועל און וילד שקר ונתן עדותו והצדיק דבר מוכחש מצד עצמותו. והנני כורע מול גדולת והדרת הרב רבינו הירש נ"ע

אשר יראתו יראת הכבוד תמיד על פני. אולם הצטדקותו של בנו והטייתו לסנור פי מתנגדי ר' שאול נפלאת היא בעיני וסליקית בתיק"ו.

והקורא, אשר רצונו להבין פרטי הדברים והשגות שהשיגו על הספר בשמים ראש יעיין בשם הגדולים דפוס ווילנא II צד 20 נומר 120 ובמנחת קנאות להגאון ר' צבי חיות דף י"ד בהערה ודף כ"א א' ודברי ר' מתתיהו שטראשון בסוף ספר קריה נאמנה להחכם פין צד 295 בהערה 4, ובכבוד הלבנון שנה עשירית מחברת ד' מצד 2—9 מר' יצחק משה הלוי הורוויץ במאסקוויא. ואהרון אחרון חביב מה שכתב החכם צונץ במאמר מיוחד על ס' בשמים ראש בסוף ספרו: דיא ריטום דעם זינאנאגאלען גאטטעסדיענסטעם מצד 226 ואילך.

ור' שאול בראותו כי כלתה אליו הרעה מכל צד ואין איש יוצא לקראתו לעזרתו ויצא מברלין ללכת ללונדון. ובבואו לעיר האללע כתב שטר צוואתו ויניחהו בכיס בגדו ויבקש בו מכל איש ישר אשר אולי ימצא אותו מת בדרך נסיעתו, שיעשה עמו חסד של אמת וישום מלבוש שיהא לבוש בו במיתתו לא ישלחו ממנו, אך כמו שימצאוהו לבוש ישאו ויקברו אותו באחת היערות או במקום אשר ימצא להם רק הרחק מקברי בני העם. — אולם בחמלת ה' עליו בא אל מטרת חפצו עיר לונדון והוא נגוע ומוכה ורפה ידים. ויגוע שאול שם ויאסף אל עמיו בחיי אביו ביום א' כ"ג מרחשון ונקבר בכבוד גדול כ"ה בו תקנ"ה 1794 (ליטער ראטורבלאטט של אריענט משנת 1844 צד 712—714).

והוין מספר 1) מצפה יקתאל, וס' 2) בשמים ראש הנזכרים למעלה נמצאו ממנו בדפוס:

3) כתב יושר. כולל ט"ז דפים 8 ובהם ח' פרקים והמחבר מצדיק בו את ר' נפתלי הירץ וויזל ומצילו ממחרפיו על דבר ספרו „דברי שלום ואמת". בישער הספר לא נדפס שמו של המחבר וגם לא מקום הדפוס והפרט הוא שם ובתוב ישר שעולה לפי זה תקמ"ד וכן הוא ברשימת ר' חיים מיכל נומר 1953 ובאוצר הספרים מבן יעקב צד 248 (ובטעות מצויין מפירשט בביבליאטעק שלו צד 111 שנת 1774). וע' במאסף השביעי בקורת זה הספר י' שנים אחר זה בשנת 1794 אחרי מות המחבר. ונמצא בידי ספר הזה שהיה בעקר ספרי החכם הנודע ר' דוד פריעדר לענדער הנזכר למעלה צד 85, 86, 88 והוא כתב בכתב ידו ממש על גליון השער:

„דיא זאטיריישע שריפט איזט פאן הרב מו"ה שאול ז"ל בן הרב אב"ד מו"ה צבי הירש מברלין בייא געלעגענהייט דער פערפאלגונג פאן ר' הירץ וויזל גשריבן. ער איזט אויך פרפאסער פאם בשמים ראש, דש ער פיר אין ווערק פאן איינם אלטן גאון הערוסגגעבן". — ואפשר להוכיח מזה שנדפס 1794 ואז בא הספר ליד ר' דוד פריעדלענדר וכתב מה שכתב שם בהוספת מלת „ז"ל" על המחבר ר' שאול, כי אם נדפס בשנת תקמ"ד בודאי בא הספר לידו תיכף אחרי צאתו לאור, ממחברו שהיה בן עירו ומיודעו וכן נרשם ברשימת ראזענטהאל צד 1035 שנת הדפוס 1794. ובמקום הדפוס יצדקו רשימת מיכל וראזענטהאל שהיה ברלין כי האותיות מוכיחות, ולא כרשימת בעל אוצר הספרים שם שנדפס בפ"פ, וכן מה שכתב עוד שנדפס בלבוב תקמ"ד לא אדע שהרה.

4) תשובות. שההליף עם ר' יחזקאל לאנדויא שהיה שאר בישרו וממכבדיו. ובאגרת הנדפסה ממנו בראש בשמים ראש מכ"ב סיון תקנ"א מפראג לר' שאול מאן לתת לו הסכמה על כסא דהרסנא ואמר: „מעלתו אינו צריך לזה ואם בשביל הנהות של כבוד מעלת ש"ב הגאון נר"ו, לדעתי הוא נגד כבודו שידפיס שום הסכמה ומפורסם אינו צריך ראיה". — וע' התשובות בנודע ביהודא בענין נדה סימן ס"ד, ס"ה וס"ו ובכסא דהרסנא סי' קנ"ד וקנ"ו. גם נמצא לו תשובה נכתבה להגאון ר' ישעיה ברלין (פיק) ומזכירה בכסא דהרסנא סימן ר"פ, ותשובתו להגאון ר' אהרן מהאזינפוט ז"ל „בהיותו ריש דיינא פה ברלין זה יותר מכ"ה שנה" מובאת ממנו בכסא דהרסנא סי' ל"ו. — והתשובה שההליף עם הגאון ר' אריה ליב ברעסלא אב"ד רוטרדם בעל פני אריה „בעוד שהיה יושב בבית המדרש של הגביר ר' דניאל ברלין (יפה) בברלין" מוזכרת ממנו בכסא דהרסנא דף ד' א'. ובסימן רצ"ט מכסא דהרסנא הביא תשובה שנדפסה ממנו בספר אחד שלא פרש שמו.

5) ערוגת הבושם. מודעה ורוגמא להדפסת ס' „בשמים ראש" שהדפיסה בתמונת קווארט ברלין 1794 (?) נזכרת מפירשט בבליוטיקא שלו צד 111.

ומן ספריו שלא נדפסים נזכיר:

6) קונטרס הדא קבא דקשייתא. הזכירו בכסא דהרסנא סי' ר"ר דף ר"ו עמוד ג'.

7) פרק השג יד. מוזכר ממנו שם סימן מ', ס"ג, ס"ח, ק"ב, קכ"ו וקע"ג ובנו ר' אריה ליבש בהקדמתו לאור עינים אומר שהיה אתו בכתובים והוא על כל הש"ס.

8) פירוש תוספת.
9) ספר די לחכימא.
10) ספר רסיסי לילה.

הזכירם ר' אריה ליבש שם בהקדמתו.

11) משפחות השאולי. על הלכות מגלה שחבר ר' שאול בהיותו בן תמני סרי, מזכירו בכסא דהרסנא סוף סימן רפ"א.

12) ס' משבית מלחמות נזכירו ביחד עם

13) ספר אור זרוע הגדול. עם הגהות ר' שאול בהקדמת ר' אריה ליבש הנ"ל. וע' בכסא דהרסנא סי' צ"ג שמפלפל בדבריו.

ונהירנא שסח לי הזקן המופלא אחד מילידי ומזקני עדתנו המנוח התורני ר' איצק לעווענט המדפיס הנודע, שרבים מלומדי תורה אז גנזו את ס' מצפה יקתאל ובשמים ראש בארמת חצר בית הכנסת שבהיידעריייטערגאססע, במקום שנהגו אז בימים ההם לשרוף שם את החמץ בערב פסח, אלה משנאתם לר' שאול ואלה מאהבתם להרב אביו ר' הירש, כדי להעביר הספרים האלו מן העולם ולכל הפחות להמעיט הקריאה בהם.

ובאמת היו ב' ספרים האלה מורת רוח להגאון ר' הירש והוסיפו יגון על יגונו שהסבו לו בני קהלתו שזלזלו במצות ובחוקי היהודים והיה לשחוק בעיניהם כנרמז ממנו בהרבה הסכמות לספרי מחברים שונים ובאגרתו למשה צד 107. וכאשר נתמלאה הסאה ולא הושב בעיניו הנהגות ומעשי בני קהלתו התרחק מברלין אל מקום אחר ויכתוב משם לפרנסי ומנהיגי העדה לברלין שיתירו הקשר שבינם לבינו. ואלה דברי האגרת הזאת:

שלומים אלף לכבוד האלופים הרמים הגבירים הנגידים קציני ארץ
פרנסים ומנהיגים עדת ישורון ק״ק ברלין.

אחרי עתירת החיים והשלום כה יתן ה׳ וכה יוסיף שלום ושלוה בארמנותם
ואין פריץ ברחובותם, ואין נלוז במעגלותם אמן.

אותיות אלה תבואנה בקרב מחנה כבודם, אביעה לכם את רוחי, וידעתם את תנועתי מקרית העיר והוצה, אתם ידעתם באמת אשר היה עם לבבי לירד מכם זה לשוב אל מקומי אשר משם לוקחתי, יען מאז לקחני ה׳ מאחרי הגוה ויגבר חסדו עלי לרעות את צאן יעקב עמו ויעלני על גפי מרומי קרת מאת ה׳ היתה זאת כי נודד הייתי אחרי התהלכתי באשר התהלכתי בעיר ועיר מדינה ומדינה עד בואי אל המקום הזה מעלת תהלת ק״ק הרמה והמדינה יע״א, ואחשבה פה אמצא מנוח לכף רגלי ולא אוסיף לנוד. אמנם הלום ראיתי אחרי רואי ותחי להפך מאשר קויתי, יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, מרוב עבודה כלה שארי ובשרי, ומלאכתי מלאכת שמים נדחה, והיא כפורחת. נוסף על אלה הבהילוני השמועות אשר שמעתי כי אם היות אשר רבו למו השרידים אשר ה׳ קורא, יראי ה׳ החרדים על דברו הן רבו עתה עם הארץ בקצה המחנה נרפים המה ממלאכת ה׳ ויעשו מעשים אשר לא תעשינה, ותועבותם היו מספרים לפני, מלבד אשר עיני ראו וקול אשר שמעתי באזני, אמרות קדוש ישראל נאצו, והייתי כגבר אין איל. ובהציעי דברי לפני כבוד מעלתכם כי חשקה נפשי לצאת, בלבי צפנתי מה המעשה דכאת רוחי ותוגת לבבי לבלתי אמור כאשר ישאל בדבר אלקים. אחת היא ע״כ אמרתי נלאתי נשוא אשא להם לבדי טרחם ומשאם ושאר הדברים אשר גם המה היו בעוכרי. האמנם תוכן הענין לא גליתי כ״א למי שהיה ראוי לגלות לפ״ד. והנה כבוד מעלתו, חלטו ממנו דברי אשר יצא מפי ויפצרו בי עד בוש ויבטחוני להקל המשא, גם הוסיפו על המידה למען אעזור מעט. ולאשר לא יכולתי לגלות לבי, ולפרוע לשמצה, כי הן לריב ומצה, ומה גם באותן האנשים אשר גליתי אזנם פתוני, כי כן אמרו הלא טוב אשר תעצור בעמינו ואם לא תעלה ארוכה לשבר אשר הם שוברים בחומת התורה די שלא תוסיף, כי כן קרבו אליך כל העם אשר לרגליך, ואם לא ישמעו אליך יחדלו להפיל חומת התורה תחת, פתוני ואפת ונשאתי פניכם גם לדבר הזה לשוב לשבת בארץ. אמרתי אכן ימים ידברו בשובה ונחת יושעון, אכן קויתי לעשות ענבים ונהפוך הוא פתח הסמדר ובוסר גומל סורי גפן נכריה חדשים מקרוב באו ושמו להם בעלי ברית להשניא זמנן ודתם ולקול יללת הרועים אמרו רדנו ויורו המורים בחצים ואבני הקלע, ופרי מחשבותם הסג אחור משפט ואיש בשרירות לבו ילך ותפוצינה הצאן ועל הרועים הרה אפס, לאומים כשאון מים רבים ישאו קולם להסיר עטרת ישראל, והמשפט אשר לאלקים הוא ישפוטו הם נכרים ערלי בשר או ישראל ערלי לב זה החלם לעשות גם בצע אמרתם ויישלחו ביד איש זר לחקוק בעט ברזל ועופרת למסור מעל. ועתה מה לי פה אם בהמרותם תלין עיני ואזני תשמענה ואהיה כאלם לא יפתח פיו? ואולם חי אני הוא תבחר מחנק נפשי אפס ידעתי גם ידעתי כי כמקרה הזה יקרני טרם עת בית

ה׳ להבנות כאשר עם נביאים נבאו מעלת הי״ת ואביטה במכוני ירא אלהים ומלך ועם שונים לא אתערב. אך מה לגבר הוקם על כי יבואו אליו במבוא עם קרבות יחפצון. לכן אמרתי זאת אעישה לשבת בקצה הגבול ימים אחדים לסדר את כל הדברים המשולשים בידי, לבלתי היות שם ערוב ואשלחם בזה ליד וזנתי הרבנית תהיה לתתם ביד אשר ירצו הצדדים אשר הדברים מגיעים עדיהן והנשאר תמסור ליד אשר יצוו כבוד מעלתם, ואנכי ארחיק נדוד אל המקום אשר יהיה שמה רוח ה׳ ללכת כי לא לאדם הכין צעדו, וגם זוגתי תהיה ואשר אתה תבוא אחרי ואם חפץ ה׳ בנו והביא אותנו אל הארץ אשר לפנים צבי לכל הארצות יען שמה פני מועדות. מובטחני בכבוד מעלתם לבל ישימו עלי עון אשר חטא, בהיותי נחפז ללכת ולא אבוא בעיר להפרד בנשיקות כמשפט, כי דעת לנבון נקל שכך יפה לי, כי מי יודע עד היכן הדברים מגיעים כי האנשים האלה קשים ממני, פי יהגה לענות ופיהם יביעו והיינו הרפה לשכנינו. ואתם אחי! שימו לבבכם וידעתם היום והשיבותם אל לבבכם כי בכל כחי עבדתי עבודתי אתכם ואהיה כמרימי עולי ואשליך את נפשי מנגד ולא חשתי להדוברים רע על נפשי המואסים מי השילוח ההולכים לאט. אחת אשאלה להיות מעיר לעזור לזוגתי תהיה כל עוד היותה שמה שתוכל למהר ולהחיש דרכה בע״ה. כי עבר קיץ וימי חורף קרבו לבוא. גם אנכי לא אשכח הטוב אשר גמולוני איש איש מראשית עד אחרית ומפי לא תצא הרעה. וגם אני לא אחדל מלהתפלל בעדכם ובעד זרעכם ובעד זרעינו ובעד זרע זרעינו, אתה ה׳ תשמרם תנצרנו מן הדור זו לעולם, ועוד תשוב ותרחם את עמך וכאב את בן תרצה, והרועים אליך ישובו לבלי ידח ממנו מקטנים ועד גדולים, ועיניכם תחזינה משרים כי קשה עלי פרידתכם ומה גם מורעי י״ה כצפורן מן הגוף נפרדת וכצפור מקנו נודדת. אבל גם אלה מעם ה׳ יצאו וה׳ הוא הטוב בעיניו יעשה וכו אני בוטח אשר הוא לבד בוחן כליות עליו אני משליך יהבי ואטוש צאצאי מעי כי לא ישוש ה׳. ואתם יהיה נועם ה׳ עליכם ויברך אתכם בכל השוב עד יקבץ נפוצותינו ועמים יאמרו איש אל אחיו לכו ונעלה הר ה׳ בית המלך ה׳ אלקי יעקב ויורנו בדרכיו ונלכה באורחותיו כנפש הבוטח בקונו, שגלותו יכפר עונו, ויצליח דרכו ועל מי מנוח בית ה׳ יהיה משכנו, ולא יכרת מעונו וזרעו לברכה. ברוך ה׳ יהיה בכל הטוב אשר ייטיב ה׳ לשומרי מצותיו ועושי רצונו. ועינינו תחזינה גם יחד בהגלות נגלות מלך ישראל ובשובו אל ארמונו, נגילה ונשמחה בו ובישועתו בשובו לרעות את צאנו, עבדכם אני

צבי הירש.

אלה דברי הרב שבאו ממעמקי לבו ונכנסו אל לב פרנסי ומנהיגי קהלתינו והשאירו רושם עמוק. והנה הפשתי בפנקס העדה ובשאר ספרי זכרונות עיר ברלין ולא מצאתי אף רמז קטן מהמענה אשר בוודאי השיבו ראשי הקהל על אמרות הרב אשר שפתיו ברור מללו פשעי וחטאת בני עדתו. ומי לא יתפעל בקראו את הקינה אשר קנן רבינו על האנשים אשר הקריחו תכשילם ברבים והמרו עיני כבודו בדבריהם ובמעשיהם! — אולם אין ספק שהעמיקו ראשי העדה עצה והתאמצו ועמלו להטות לב האיש הגדול הזה ועין העדה לישוב לברלין ולקבוע מחדש משכנו בעיר מלאה חכמים וסופרים ובעלי תריסין אשר מרביתם חפצו ברועה נאמן

הזה להיות המשרה על שכמו ולילך לאורו בטה כל הימים אשר הוא חי. ויצליחו ראשי הקהל בעמלם ובהשתדלותם ורבינו שב למקומו ובטל דעתו מפני דעת ורצון השלמים ורבים אשר הכירו מעלת כבודו, הגם כי בלבו שנא את הרבנות כמו שאמר באהד ממכתביו על אב"ד (המגיד תר"ל צד 125):

„במסתרים תבכה נפשי נפש עמלה.
קצה בלחם הקלוקל, שכר בטילה.
תבוס נופת ערוב במרורת פתנים, בלענה מהולה;
אנה ה'! מנת חלקי מידך אבקש קטנה או גדולה
אברך מידך עלה זית, וביד אדם אל אפולה".

אולם מאת ה' היתה לו מנעוריו הרבנות למנה, ועד זקנה ועד שיבה נשא עולה עד בא קצו ביום ב' ד' אלול תק"ס ורוחו שב אל אלהים וקול סופרים בברלין נשמע, נהי בכי תמרורים ויבכו אותו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם.

ואלה הדברים החרותים על מצבתו בבית עלמין הישן פה ברלין:

„פ"נ איש גדול ושר צבא רב פעלים, מגזע יחוסי ארין זרע קודש הלולים, התוארים והשבחים ורב הודו אך למחסור, הן תורה יראה והכמה וכל טוב אדוניו בידו. גדול מרבן שמו לבדו, אדונינו מורינו ורבינו צבי הירש בהגאון מ"ה אריה ליב זצ"ל, רועה צאן קדשים מקהלות עם ישרים סודו לונדון, הלברשטאט, מנהיים ופה ברלין ז"ך שנים. צדיק באמונתו יחיה. ויגוע ויאסף חמודו, ביום ב' ד' אלול פשט בגדו, ויושם בארון למשמרת ביום ג' ה' אלול תק"ס לפ"ק עד עת קץ הימין. יקיץ ברחמים ולבש מדו, עם רבים ישיני אדמת עפר ונראה בכבודו. תנצב"ה".

ובספר עשרה למאה מר' צבי הירש מגיד בוואידסלוב (פעסט 1858) דף מ"ג נדפס קצת מהספר על פטירת אב"ד בברלין ר' צבי הירש.

ואלה שמות בני הגאון ר' הירש וקצת מיוצאי חלציהם:

1) ר' שאול אב"ד בפ"פ דאדר ומדינת שלעזיען בעל המצפה יקתאל ובשמים ראש. ואשתו שנתגרשה ממנו ונפטרה בברלין ג' חשון תקע"א היתה שרה בת הגאון ר' יצחק יוסף תאומים אב"ד ברעסלויא שנפטר שם ט"ז חשון תקנ"ד בן הגאון ר' חיים יונה תאומים. בנו של ר' שאול היה ר' אריה ליב(ש) שנתגדל על ברכי זקנו ר' יצחק יוסף בברעסלויא ובהיותו עוד נער קטן הריצו על ידו הגאון הזה והגאון ר' ישעיה ברלין (פיק) אגרותיהם זה אל זה. ומבלעדו שמש גם את אביו וזקנו ר' הירש בברלין ואת הגאון ר' פנחס הורוויץ הלוי. — ובן ט"ו שנים החל ר' אריה לחבר את ספריו והם ס' מקור הברכה על תרי"ג מצות, וספר אילת אהבים וס' אשת נעורים חידושים על משניות ומכלם לא נדפס כי אם הקדמה גדולה (י' דפים) נקראת כוכב נוגה שהקדימה לס' אור עינים מר' שלמה בר אברהם פניאל שנדפס בראשונה בקושטנטינא ואחר זה שי"ז בקרימונה ושלישית על ידו בברעסלויא תקמ"ז בהסכמת הגאון ר' חנניה ליפמן מייזלש אב"ד פיעטרקאב והגאון ר' צבי הירש אב"ד קראקא. וכחלק אביו גם

חלקו כי בני דורו ומיודעיו רבו אותו וישטמוהו ונתנו בו דופי. ובפתיחת ספר הנזכר מקונן ואומר: „מבטן אמי אח לצרה נולדתי ומיום היותי יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואף כי זה שנים עשרה שנה אנכי שרוי בלא טובה בלא חומה בלא שלום בלא ברכה, יען שדי המר לי וחצי הזמן בי נחתו, כספי והבי נחלו זרים וקנאת בני בלי שם עלו עלי, נוסף על זה צוררי יחרפוני לאמר אין ישועתה לו באלהים ועם כל זה אנכי לא שניתי ובתורת ה' חפצי" עכ"ל. — וכרשימת ראזענטהאל בחלק יודע ספר צד 16 נומר 93 כתב המרשים ואלה דבריו: „אם ישים הקורא הנכון את עינו על הקדמת הרב הנ"ל ואח"כ יקרא באור השכל את ספר אור עינים אשר הוציא בעל הקדמה הנ"ל שנית (?שלישית) לאור, ישתומם ויאמר מה זה עשה האיש הזה לנו? אבל מי אשר ידע את קורות ימי ר' אריה הנ"ל ואת התלאות אשר עברו עליו ידע כי מרורו את חייו וערבבו את שכלו עד כי שכח את צור חצבתו והמיר דתו אך לבסוף ימיו מת בבית החולאים בעיר פ"פ דמיין בתשובה שלימה. ואנכי בעוד הייתי תחת צל רמב"ש (ר' מאיר בר שמחה) אב"ד דק"ק ברלין ראיתי אגרת מר' אריה הנ"ל אשר כתב בשבבו על ערש דוי בעיר פפד"ט, לא כסה כל פשעיו אשר עשה ונחם ושב מרעתו, ואלהים כפר לו בזכות אבותיו ישני עפר. ואף אחותו של איש הזה הכרתי בהיותי בברלין וכמוהו כמוה אנשי מושת המה" עכ"ל ראזענטהאל. ושם אחותו של ר' אריה הנזכרת מהמרשים הנ"ל הענא, שהיתה אשת ר' אברהם הערץ מיעסניץ ובנם ר' שואל הערץ שנפטר פה זה לא כביר. ואחרי שנתארמלה מבעלה נשאת שנית בשנת תקס"ה להגובה דקהלתינו וגבאי דגמילות חסדים והכנסת כלה מה"ו איצק בר מאיר יפה ונפטרת כ"ג אלול תקפ"ב.

2) ר' שלמה אב"ד בפרענצלויא. ובשנת תקנ"ב כ"ג כסלו נפטר בלונדון הגאון אב"ד משם ר' דוד טעבלי שיף הכהן בעל ס' לשון זהב ועל מקומו נבחר לאב"ד ללונדון והמדינה הגאון ר' שלמה ונפטר שם זקן ושבע ימים ועל מצבתו חקוקים הטורים האלה:

„ושבי תבל ושוכני ארץ הלילו, עיניכם מקור דמעה על לחי הזילו,
כי בא מועד להרים עטרת תפארת, עלה הכורת ויקטף פרי הכותרת,
עלי כלילת יופי יתאונן כל גבר, עלי גויתו כי חוצב לה פה קבר,
עלי תפארתו קבור בסעיף אדמה, עלי אורו כי חשך ישמע קול ברמה:
אשריך שלמה כי עלית שמי מעונה, אך שם תשכון ותנוח במנוחה נכונה,
ושם תתעדן מזיו שכינת אל החונן, זאת היא נחמת כל איש אשר עליך יקונן,
בן שמונים ואחד שנים במותו, ונקבר ביום ד' ער"ח כסלו תר"ג לפ"ק."

אשתו הרבנית רבקה מטשפחת קעניגסבערג בקעניגסבערג היתה אחות מרת דבורה שיינדלעם אשת הנגיד מהור"ר ליב בר בער בליסא. ובניו של ר' שלמה: ר' דוד טעבלי שנתישב בירושלים וממנו נדפסו מאמרים במכתב עתי „זער טרייע ציאנסוועכטער" 1846 צד 306, 369. ור' שאול בנו השני של ר' שלמה נתישב בזאנדמישל בגליל פוזנא ובן שלשים ושלש שנים הלך ללונדון לבקר את אבותיו ותמת אמו הרבנית בהיותו שם בשנת תקצ"ב וכללות ז' ימי אבלה חלה גם ר' שאול והלך שם לעולמו ועל מזלא בישא הדין רמז הגאון ר' שלמה במצבת אשתו:

„הביטו הלום וראיתם על האבנים, כי קמה לעומתי צרה פעמים,
מתה עלי אשתי נודעת בשערים, תבורך אם הבנים, דור ישרים,
בת שבעים במותה. יום ד' ו' תמוז ונקברה יום ה' תקצ"ב.

בנו של ר' שאול בהגאב"ד ר' שלמה הוא התורני מוהר"ר הירש לאנדאן בברלין.

3) ר' טעבלי בנו השלישי של הגאון ר' הירש נפטר בפיעטרקאוו ושם אשתו זלאטה. ורחל בתם היתה נשואה לר' געטצל הורוויץ בר מרדכי ראש הקהל בקראקא בר פנחס הורוויץ. ובת ר' געטצל מרת גלדה היתה אשת ר' יצחק איצק מיזים בקראקא שנתישב אחר כך בטהארען בעל ספר צפנת פענח בעניני קבלה (1862). — ומבניו של ר' געטציל נזכיר את ר' רפאל אליה הורוויץ סוחר ותורני בקראקא חתן ר' שואל לאנדא שם ובנו של ר' רפאל אליה הוא ר' פנחס הורוויץ מוין נולד בקראקא י"ב אלול תקפ"ג והוא המחבר ספר בלשון אשכנז הנקרא Die Bibel der Vernunft, Wien, 1874. (כן שמעתי מפי ר' פנחס הורוויץ המחבר בהיותו עמי במחיצתי פה ברלין 25 יוני 1874 ושנית 15 מיא 1881.)

4) שרה, אשת שאר בשרה ר' יעקב משה בהגאון ר' שאול אב"ד באמסטרדם אחיו של הגאון ר' הירש בברלין. הוא היה בתחלתו אב"ד בק"ק ווילעהן ובבנין אריאל (אמ"ד תקל"ח) סוף ח"א דף ל"ט ודף מ' נדפס חילוק מר' יעקב משה ומכונה שם אב"ד ווילעהן וחתן הגאון ר' הירש אחי ר' שאול אביו של ר' יעקב משה. ואחרי פטירת ר' שאול באמסטרדם בן ע"ג שנים ש"ק ז' תמוז תק"ן, נבחר ר' יעקב משה לאב"ד באמ"ד ונפטר ביום ט"ו אדר שני תקע"ה. (אבני זכרון מר' שמואל מולדער צד 12—13 ור' גבריאל פאלק בכרמל שנה א' תרכ"א צד 322), ושרה אשתו נפטרה יום ד' ח' אלול תקנ"ז (קול בת גלים מר' גבריאל פאלק צד 4—5). ור' יעקב משה ושרה אשתו הולידו את רבקה ריזל נפטרת באמסטרדם י"ד טבת תקצ"ה אשת הגאון אב"ד באמ"ד ר' שמואל בערנשטיין שנפטר ד' טבת תקצ"ט בן הגאון מהור"ר יששכר בעריש בן הגאון ר' אריה ליבש בעל פני אריה בהגאון הרב פני יהושע אב"ד לבוב, ברלין, מיץ ופ"פ דמיין. (קול בת גלים צד 9, אבני זכרון ממולדער צד 13 וע' למעלה צד 31). ואחרי מות ר' שמואל בערנשטיין נתמנה בנו הרב הגדול מו"ה יששכר בעריש בערנשטיין לדיין באמסטרדם ובשנת תר"ה נקרא לאב"ד בק"ק האאג (הכרמל שם נומ' 40) יהייהו אל ברוב חסדו לאורך ימים.

ולר' יעקב משה הנזכר עוד בן הוא הרב המאה"ג מו"ה יחיאל אריה ליב שהיה אב"ד בק"ק לעוורדן ונפטר שם בחיי אביו כ"ג סיון תקס"ז (אבני זכרון שם צד 84). אלה הם קצת מצאצאי גאון עוזינו ר' הירש צבי"ה וכולמו זרע בירך ד', י"י ישמרם.

מתורת רבינו הירש נשארו הרבה ספרים בכתב יד אצל בנו ר' שלמה האב"ד בלונדון וביד ר' אריה ליב נכדו הנזכר למעלה ואצל תלמידיו הרבים שלמדו בישיבתו ומדרכו היה לכתוב חידושיו בגליון ספרי הדפוס שלמד לפי השעה מתוכן ורק מזער מהם נדפס אחת הנה ואחת הנה. ופה נציין הנודע לנו ממנו בספרי דפוס ובכתבי יד.

1) תשובות ואגרות. ראה למעלה צד 86—87 תשובתו לענין גלוח בחו"ה.

ובשו"ת הר הכרמל (פפד"א תקמ"ב f.) בסימן כ"ג מאו"ח תשובה שהשיב למחותנו המחבר ר' אליה בר יחזקאל ואחרת בענין: מי שקדש לו אביו אשה ונאבד (ועיין בהערות) בשו"ת בית אפרים לר' אפרים זלמן מרגליות. ועיין למעלה צד 72 אגרת ר' הירש לר' שאול אחיו ובי אחרות כתב למחותנו ר' אביגדור בר שמחה הלוי מגלוגא בפראג ונדפסות בח"א מאגרת רמ"ד ווין 1794. דף י"א, ב' עד סוף י"ג, ב' ושתיהן כתובות בעוד היה עוד רב בהלברשטט. וחילוף מכתבים רבים היה לר' הירש בענין טיב גטין וכדומה עם הגאון ר' אליה אב"ד בלאנדסבערג דוואַרטע (תואר פני שלמה לאנדסבערג, קראטאשין 1870 צד 36) וחבל על דאבדין!

2) חידושים על התוספות ופסקי דינין ופירוש על הגדות הש"ס היו ביד ר' אריה ליבש נכדו בכתובים ונזכרים ממנו בהקדמתו לאור עינים הנזכר למעלה צד 107. ור' משה קערנער מזלאטאווע בזרע קודש דף ל"ג, מ"ג, נ"ג, ב' הביא פירושים ששמע מפיו וכן מביאו ר' זכריה מענדעל פאדהייץ מבאטשטאט בספרו מנורת זכריה. וע' בסא דהרסנא סימן רפ"ה.

3) הגהות לס' יוחסין, נוספות להגהות דודו יעב"ץ ונדפסו יחד עם הגהות ר' שמשון בלאך הלוי בשם גאון יעקב ועטרת צבי בישורון להרב קאבאק מחברת II צד 7—16 ומסומנים צב"א ר"ת צבי בן אריה ושם במחברת ג' 5—8.

4) הגהות לס' כפתור ופרח נדפסו בס' הוה שנדפס שנית בברלין תרי"א על ידי ר' צבי הירש עדעלמאן והעתיקן מס' כפתור ופרח שהיה בידי החכם ר' משה דעסא עם הגהות והערות אחדות מהגאון ר' צבי הירש (הקדמת עדעלמאן שם צד XII אות ד' וצד XXXVIII, LVIII).

5) הגהות לס' שפתי ישנים מרי שבתי משורר בס מפראג. ע' כ"ח ח' צד 162 ואוצר הספרים מבן יעקב צד 609 נומר 1238.

6) הגהות לפרקי אבות עם לחם שמים ליעב"ץ דודו נדפס בברלין תקצ"ד עם צורת הגאון ר' הירש 8 בדפוס ר' דניאל בר שלמה קראניק המכונה פריעדלענדער ועוד הפעם עם לחם נקודים מהגאון ר' אליה ווילנא, ווארשויא 1870.

7) הגהות. נדפסו במשלי עם פירוש יד אבשלום לר' יצחק עראמה דפוס לייפציג משנת 1859 על ידי ר' אייזיק פריימאן מקראקא.

8) הגהות כתובות בס' מחנה אפרים דפוס קונשטנטינא משנת תצ"ח f. שהיו לפי מה ששמעתי ביד החכם המנוח צעדנער בלונדון.

9) הגהות לס' החינוך נדפסו עם הגהות אחרות לס' הזה במגד ירחים מרי יוסף כהן צדק מחברת ד' צד 12—20 בסימן צ"כ"א = צבי בן אריה.

10) כתב יד שנעלם ענינו נמצא בלונדון בבית הגביר ר' שלמה זלמן בטוהר"ם קעזיר מהגאון ר' צבי הירש ומשם הדפיס ר' אפרים הערין הגהה אחת בספר יד מלאכי דפוס ברלין משנת תרי"ז בדף ו' ע"א.

11) שירי קודש מליצות מוסר ומכתמים.

כבר בשנת תרכ"ב זכרתי בספרי עמודי העבודה II צד 308 שיר:

א) צהלו ועלזו נטעי נעמנים ברת אל יקרה מפנינים. יחד בקול אבות ובנים, יאמר נא ישראל: וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. השיר הזה היה אז לפני בכת"י ובפירוש נכתב עליו שמחברו הוא הגאון ר' צבי הירש אב"ד ברלין.

וחתום בו צבי ונוסד לנתינת ספר תורה. ובשנת 1870 הדפיסו החכם פאביאן מיזס בלייפציג, חתן ובן אחיו של מהור"ר יצחק איצק מיזס בטהארען, בהמגיד שנה הנ"ל נומר 14 צד 109 בשליטותו שהעתיק מקובץ שירים כתב יד של הגאון ר' הירש שמקצתם נדפסו ממנו ג"כ שם בשם „נחלת צבי".

כ) יי" אלהי דבקת בעמך באהבה נפלאה. שם בהמגיד צד 101 לחנוכת בית הכנסת וחתום בו יהוה אדני בראשי ההרוזים.

ג) בנה נא אישי, דביר מקדשי, מלוכה השב לבן ישי. שם צד 133, סיוט קטן לגאולה ע"מ יתד וג"ת וב"ן בסוגר ויש בדמותו וצלמו פיוטים במנהגים שונים. וזולת אלה נדפס שם צד 85 מכתב יד הנ"ל שיר: „בית היין" מוסר לפורים עם הקדמה. — תחלת שיר מוסרי הזה הוא:

ד) צופה הייתי בקרב עמי ועדתי, יחד אותם מצאתי, שומרי משמרת ד' וחקיו הישרים. ובצד 125 נדפסו איזה מכתמים ממנו ונעתיק פה איזה מהם:

ה) לאב"ד . . . במסתרים תבכה נפשי — עיין למעלה צד 41.

ו) למעלת השתיקה: עבדי הוא הדבר בפי השארתי — גבורי הוא הדבר אשר דברתי — מנעתי אמרי בעת ראוי להניב ניבו — יש תקוה למלאות החסרון לעת מצא להטיבו — דברתי דבר עת לחשות האוכל להשיבו?

כמדומה לי העתיק הרב מכתם זה מאשכנזית לעברית.

ז) דברים שונים: אהה לשון עבר איך נהפכת — לפנים מיסדך שוקל וסופר — שומר מצוה יועץ וחכם חרשים — עדי תפארתך כאשכול הכופר — ועתה יעל בך פריץ חיות — ערל לב בלב ידבר ואת כל כופר.

(אולי ירה הרב חציו במכתם הזה כנגד חברת המאספים ובפרט נגד ר' איצק אייכל שנחשד בעיניו לאוכל מאכלות אסורות ואמר עליו: עולם הפוך ראיתי: ביטים שעברו אכל החזיר פרי האייכל ועתה אוכל אייכל את בשר החזיר).

ח) כילי (שם צד 133. יתד ושש תנועות בדלת ויתד וג"ת בסוגר):

אדמה איש קוטין ידו וזהב אוצר — כמו כלב שומר כרם ואחר בוצר — כסיל יחשב אל בניו ואל מי עוצר? ביען הוא זורע לרוח וסופה קוצר — מפזר בא אחר אוסף, ועליו נוצר.

ט) אחי יפיפית מבני אדם. שיר לכבוד אחיו ר' שאול אב"ד באמסטרדם בראש ח"א מספרו בנין אריאל ועליו כתוב שיסדו בשנת שיר ידידות (תקל"ח) ובסופו התם פה ק"ק אמסטרדם. יום שנכפל בו כי טוב כי כן יברך גבר לפ"ק (שעולה תקל"ז!) ובראש ח"ב מס' הנ"ל שיר אחר מר' הירש ששלח לו מברלין לא"ד תחלתו:

י) אל הר מרום הרים.

יא) דעת הכלם לחלי הנפש תחבושת,

כי רבים אוו לחשוא וינזרו לבושת.

כן נדפסו החרוזים האלה על שם ר' הירש בטוף שירי מוסר השכל לר' האי וקערת כסף לר' יוסף האזובי (ווארשא 1835) צד 76 ושם נקראים: מליצה צחה ובמגיד הנזכר צד 86 נוסח משונה: למעלת הבושה:

הבושה מזור לגו ולנפש תחבושת, וכו'.

ובישורון להרב קאבאק מחברת II לעמבערג 1836 צד 8 מובאים החרוזים האלה בשם „מכתם" בנוסח משונה מהמאסף:

הבושה היא לתחלואי הנפש תחבושת,
רבים נטו לרעה וינזרו לבושת.

יב) ציון לזכרון אשת נעוריו מרת גאלדה אשר בצדה מצא אחרי מותו גם הוא מנוח, וזאת נוסחת המצבה אשר הציב על קבריה:

פ"ט אשת חיל מאושרת, יעלת חן ומעשיה נעימים כקטורת, מבית אביה בכתר כהונה מוכתרת, ובאהבת התורה והמצוה נפשה נקשרת, צדקת פרזונה יעמוד לעד לשם תפארת, הרבנית הצנועה הגבירה מרת גאלדה בת ר' דוד טעבלי הכהן אשת הרב החבר מו"ה צבי הירש נר"ו אב"ד דקהלתנו והמדינה. הלכה לעולמה ביום ה' ב' דר"ח אייר תקנ"ד לפ"ק זכותה יגן על בעלה וזרעה אחריה למשמרת, ונפשה בצרור החיים תהא נצררת.

„בשנת תקנ"ז י"ב כסלו היתה חתונת אב"ד נר"ו עם שפרינצה בת ר' אברהם בר"ע." כן נרשם בפנקס הקהל מבלי אשר ידענו מי היא ובית אביה. ושמעתי אומרים שאחרי מות ר' הירש נשאת שנית לר' זאבל אייגר אב"ד ברוינשוויג אשר היתה לו לאשה השלישית אשר לקח. ונזכרתי מה שכתב הגאון הזה בהקדמתו לספרו עטרת פז (אלטונא תקפ"ג) שמזכיר שם אשתו הראשונה מרת סראדכי ואשתו השניה מרת רחל ז"ל ומתפלל שזכותן „יעמוד לנו ולבנינו ולזווגתי הרבנית מגזע הגאון חכם צבי הצנועה מרת שפרינצה בת מוהר"ר אברהם אשר התהלך תמים הוא ואשתו ההסורה מכבדת התורה מרת רחל בת ר' איצק פרענקל זצ"ל" עכ"ל. ולמדנו מזה שאשתו השניה של ר' הירש היתה ממשפחתו משפחת החכם צבי והיא היתה לר' זאבל אינר אשה השלישית אשר לקח.

יג) ציון למוכרת האשה המהוללה מרת דינה בת ר' צרוק נויאן אשת ר' יאקב בר הירץ הכהן שעזבה כל הונה ורכושה לסיועת בני משפחתה, להכנסת כלה ולתלמוד תורה ליתומים שיתגדלו בביתה אשר נפטרה בן, ביום א' כ"ב כסלו תקמ"ט. וזאת המצבה אשר הציב לה:

לאשת חיל, כיעל ואביגיל, יומם וליל, שאו קינה.
עטרת בעלה, היא העולה, על כולה, כחנה ופנינה.
הון אישה, הפרישה והקדישה, אבן הראשה, לראש פנה.
לקרן קיימת, חסד ואמת, כדבר המת, צדקה דינה.
מזון ארוחה, והצלה ורוחה, למשפחה ומשפחה, מדינה ומדינה.
להכנסת כלה, יתומה בתולה, שמחה וגאולה, בנילה ברינה.
ולתלמוד תורה, ליהודים אורה, נשמתה שורה, בעדן רננה.
והיא כפורחת, במנוחה ונחת, מתחת, כנפי השכינה. תנצב"ה.

12) ריטואלגעזעצע דער יודען, ברלין 1783. ראה מה שכתבתי למעלה צד 82.

13) פסקים בלשון אשכנז שהעריכם לרצון ערכאות המלכות בדברי ריבות שבין יהודים ליהודים שבאו לפניהן לחרוץ משפטיהן, והמה עשו שלהן ושפטו בשעריהן על פי דין תורה וחוקי ישראל שהורה להן רב המדינה רבינו הירש זצ"ל.

וכן נמצאו ממנו תשובות לשאלות יועצי ושרי המדינה בענינים שונים הנוגעים בדת ישראל, ונדפסו קצתן בקובצי פסקי השופטים בעת ההיא שטעננעל, מאטים, ראבע רעננע וויימאן והיינעמאן ובשאר ספרים.

14) בתואר פני שלמה קראטאשין 1870 צד 36 מזכר חלוף מכתבים שהיה להגאון ר' צבי הירש עם הרב דלאנדסבערג הרב מו"ה אליה. ובתוך דבריו מזכיר שראה חותם של ר' הירש שהיה חרות עליו תאומים כי היה ג"כ ממשפחה המיוחסת הזו. ובסוף מחברת ג' ממגד ירחים בנייר שמכורכת בו נדפס שנמצא ביד ר' יוסף כהן צדק קובץ כתבי ידות ובו גם מכתב מר' צבי הירש.

צורת ודמות פניו נעשתה בראשונה ע"י אומן נפלא בימיו על נייר גדול ורחב ידים וכתוב עליה: Gem. v. J. Krüger, gest. v. M. Abramson d. jüng. Berlin. 1798.

צורת הרב הגאון הגדול המפורסם מהור"ר צבי הירש נר"ו אב"ד דק"ק ברלין והמדינה יע"א בשנת הֲדַר זְקֵנִים שִׂיבָה לפ"ק.

Rabbi Hirschel Loebel Ober- Land- und Stadt-Rabbiner zu Berlin.

ווזלת זה ראיתי עוד ציור שני קטן מאוד ביד נכדו ר' שואל הערץ פה ברלין המזכר למעלה צד 100 וציור שלישי נמצא בראש ספר פרקי אבות עם לחם שמים הנדפס בברלין בדפוס פריעדלענדר תקצ"ד שראיתיו זה כמה שנים ואין הספר בידי כעת לראות מי היה האומן. וציור האחרון הוא פאטאנראפיע מציור השני, נעשה במצות המוכר ספרים דאקטאר פאפעלויער למכרם במקח השוה.

הערות.

לד 69. בסוכה י"ב טעות הדפוס הוא ותחת 384 ונ"ל 483.

לד 70. בענין השאלה אם היה כ' העצמיל בנו של הס"ך? מדברי ההסכמה שהעתקנו למעלה לא נראה מדבריו שמלמידו מחלמידו כי אם מאיש כערכו. ובזית יצחק מן כ' יעקב בן שמואל בן תמוסו (בהסכם תכ"ו f. בלי הודעת מקום הדפוס) בסי' י"ח כתוב: שאלה שכתב אליו המאור הגדול מהר"ר שבתי כ"ץ בעל שבתי כהן" ובתוך דבריו הס"ך אלה הדברים: "ושאלתי לכל המכתבים בידיד לובלין ואין פותר לותם לי גם הגאון מוה"ר העצמיל הורם לדברי שכותבי האמת וגו'. — גם מזה לא ניכר שהיה תלמידו כי לא מכינהו בשם רבי אלא מורי. — ובענין מהותי הגאון כ' יעקב וכנו כ' העצמיל חוץ מהנהמתים בפניהם. עי' בחולדות חייהם לד 21 בומר 252 ובמפתח השולחן לד 335. ובחולה הפסדים לבן יעקב מוצא בלד 60 בומר 75 בחור פוסקים ליו"ד וח"מ כי' לבי' משה מהראדנא והכ' הירש לובלין. ואין ספק שבי' היהם זה הוא המחובר בו בפניהם לד 69 והוא כ' אחדים בפתלי היהם אבי כ' יעקב וזקנו של כ' העצמיל. ומ"ש בחולדות יעב"ץ לד 1 שכ' יעקב אב"ד לובלין היה גנו של כ' העצמיל הוא טעות כי כ' יעקב היה בן של (כ' אחדים בפתלי) היהם. — ובענין בניו ובני בניו של כ' העצמיל עיין בללח לבהוכות קף ע"ז ב' שבתב "שמעתי מזקני אבי אמי הגאון הפסיד מו"ה אלעזר זצ"ל שמחר בשם זקנו הגאון מאיר עיני הגולה מורה העשיל וצללה"ה" ולפי זה היה כ' יחזקאל לנללח מלך אחו מבני בניו של כ' העצמיל וכ"כ גם כן בנו כ' יעקבקא בחולדות אבניו כ' יחזקאל לנללח בללח בוודע בירושלח תכינא דשום לובלין. — ובמכתב עתי המדבר מהמדפים ר' צבי הירש איטצקאווסקי נומי 11 לד 90 (בלין תכמ"ב) בתבתי הטעה לחולדות בבניו העצמיל ואלה דברי:

„כתולדות רבני עיר קרלסרוה מהחכם ר' יחיאל מתתיהו זונץ (לעמבערג 1874) נזכר (ל' 113 ובהערה 68 ול' 60, ובל' 182 סיימן ל"ה): הרב מוה"ר יעקב זוסמן נפטר יום ג' ער"ח מרחשון תכ"ח. וזה לישה שניה העתיקו בשבילי ב', מלומדים מלבות שם ונפטר יום ג' ער"ח מרחשון תכ"ח. וזה לישה שניה העתיקו בשבילי ב', מלומדים מלבות רבני עיר קרלסרוה ובמספר הניונים הללה גם מצבה לחת זו מלהה:

„כר פחתי בן גדולים לבני שם מעולם.

ה"ה הקנין המלוף המפורסם מו"ה מרדכי מק"ק בריל נאמן לכבע לרבות פולין בן הרב המפורסם מו"ה יצחק ז"ל ק"ק בריל בן המפורסם מו"ה יעקב זכר מקרלסרוה בן הגאון רבן של כל בני הגולה מוהר"ר העשיל זצוק"ל „נפטר ונקבר יום ה' כ"ו תמוז ת"ק לפ"ק" (ובהעתק הבני כתוב כ' תמוז). עכ"ל המצבה.

וכפי הנראה לא היה מבהן הקנין המזכר בפ"פ לבריל, ואולי היה שם ביומא לבוקר בשאר לחבי בריל שבאו לשם לביקור."

עד כאן כתבתי שם בשנת תרמ"ג ואוסיף פה שבתב"ך חמ"ד בלשון אשכנז מר' יוזל ווילנהויזען (ת"ל—ת"ט) המוס בהסכמה ביריד יערעסלאוו בין קניני ר' תרלות ביום ג' כ"ד אלול תל"ז כי יעשכר בער בהגאון ר' העשיל ועוד הפעם שם ביריד לובלין ביום ד' י"ג חייר תל"ד. ואשר כן בא לידי מאבתא מ"י מכוכבי יצחק מר' מענדל שטעבן (ווין 1853) וראיתי שם בל' 53—55 שסופר ומונה ימוסו של ר' הירש מיות עד רביו העשיל ואומר שלש פלי ר' הירש היתה בת הרב המפורסם ר' וואלף בערנשטיין בהגאון ר' ליפמן בערנשטיין זצ"ל גאלילייען ולאדמערין בן הרב המפורסם העפסר מה"ו יעקב בערום ז"ל שכנם לד' תרלות בן הרב הגאון המקובל מ' וואלף זצ"ל זקאליט מהן הגאון מה"ו יצחק ז"ל זצ"ל ק"ק בראדי בכל הגאון רבן של יעקבל מו"ה העשיל זצ"ל ק"ק קרלסרוה בן הגאון מו"ה יעקב ז"ל זצ"ל ק"ק לובלין" עכ"ל בכוכבי יצחק. ולפום רהיטא היה קשה בעיני מה שכתב שר' וואלף מהן ר' יצחק לבדה היה בכל מר' העשיל מדוע לא הזכיר שם מבין שהיה בנו של ר' העשיל? אלן על פי המצבה המזכרת שהעתקתי בהמבר הנ"ל המובן לפי דעתי שר' יצחק (בבדל) חמין של ר' וואלף הוא היה בכל של ר' העשיל והיה לפי דברי המצבה בהמבר גם בנו של ר' יעקב בער מקרלסרוה בנו של ר' העשיל ועל פי זה בכל עולה בקנה אחד.

ועוד נמצא לר' העשיל בן ושמו מרדכי והוא היה בעל הרשתן של הרבנית שרל את הגאון ר' יוסף תאומים בעל קקיון דיוסף (גדולת שמוא דף כ"ד בפנים ובהערה.) ובשו"ת ר' חיים בפשפלש בחלק או"ח דף ע"ג מלחתי שהגאון ר' מרדכי בר נפתלי הל"ד לפוזנא היה שתן ר' יעקב והוא היה תתן הגאון רבינו העשיל. וע' ג"כ חיסופים בהקדמת ר' זכריה פלדסיין לבפרו מנוחת זכריה, אלן כל חיסופים אלו עוד לריכים בקור ואין עתותי מספיקות כעת ליכד לבוף הענין ולא רליתי אלא לעורר על זה אולי יקדמו אחרים לפני לבבר הדברים.

לד 71. כתו של ר' שמוא היתה לשת הרבען ומד מבני יחיאל פוזנא בשנת תס"ח הרב מו"ה פלך בעהור"ר מאיר שתתוס בהסכמה ניוסו ג' ט"ו שבט תס"ח על ספר עין יעקב לפוס בלבן מבת תס"ט. — גם לשת הגיד ר' משה לויערבאך פרנס דל"ף בקלעסען וכתו של הגאון בעל שערת זקנים שבת מוויטא לקלעסען והיה שם ל"ב, היתה בת הגאון ר' שמוא כמובא בהקדמת העוליא לאור המגן אבותם על קלת מסכתות

מהמוסכמות לסדר נזיקין (תמ"ד תל"ג 8) — וכן חס וחלילה סדר חגיגה של הרב ר' משה בבריסק היתה גמו של ר' העשיל (מובא בשערי שמעון מ"א לר' יחיאל מיכל בר אהרן ליב הלוי פרלמן תל"ה דף י' ע"ח ח'). ובעיר גבורים מובא בלך 124 מעברת הזמן לזמנים ל"ז את הרב מ' לבי היכם מתן ר' העשיל.— ושם לד 159 מחפלח המחבר על הגאון ר' אהרן ליב גנו של ר' שמואל שבחב בשער שו"ת הרמ"ח (תמ"ד תע"ב f) על חניו ר' שמואל ועל חבי חניו ר' העשיל: ושניהם מנוחתם כבוד היה בק"ק קרלסרוה שמואר למה שבחב בפנקס המבריה קרישת בקרלסרוה שבשער ר' שמואל בדרך ובקבר בגלוגא ביום ה' י"ז לחייר תס"ז. לכן נשוס לח לח אהיח כי הכותב שמש בליבנא דקרא: ומנוחתו כבוד (יבעיה י"ח י') שהעתיקו ילמדי בית מדרשי בייקר" וכן העתיק גזעניום מלות הללו בערך מלין שלו (לייפציג 1857): וואהלוגא וכן תרגמו דע וועטע בהעתקת התכ"ך לאשכנזית: „זייענע וואהלוגא לויבע העברעליבקייט" — והכוונה על מנוחת החיים בעלמא הדין ולא על מנוחת הגוף בקבר ומנוחת הנפש בעלמא לחתי, כי הכוונה החמונה שהשתמשו בה קדמונינו בלשון מנוחתו כבוד חיבה עיקרית חלא מוסחלת ונכנו בה מימי הגאונים כאשר כבר הורה זקן מאד החכם נוכן (נור בעסיכטע מובר ליטעראטור ל 43—44). ולכן נראה לי שהשתמש המוציא לאור ס' שו"ת הרמ"ח הכ"ל בלייפציג דקדק מנוחתם כבוד במובנו הראשון דהיינו שהיה מקום רבנותם ודירתם של חניים בקרלסרוה כאשר היה בחמת שהניחם היו חס"ו חולם המות הפרידו ביניהם, חחד נקבר בקרלסרוה ור' שמואל גנו נפטר בדרך הלוכו לגלגנויא ויקבר שם. וראה הסכמת הרב ר' עוזיאל לס' חהל יעשכר (חלטונא תקפ"ה) לה' לפפירה תקפ"ה לפ"ק פמותם: „הק' עוזיאל מלפניה אב"ד ק"ק נעמפעלבערג ובעת מכון שבחי פה ק"ק הכ"ל (קרלסרוה)" וממעל הסכמה נדפס הסכמת מה"ו עוזיאל הכ"ו שהיה מקדם אב"ד ק"ק נעמפעלבערג ובעת מנוחתו כבוד בק"ק קרלסרוה." — ומי קחיל בכי קחיל מה שכחוב בחחימת הסכמה על עיר בניינן שכי (פיורלח תפ"ד) שבכתבה מר' שמואל בבערנחלח ומחומה: יום הששי לפרל שואל נאר את דבכי המורה חש"ש לפ"ק נאם שמואל מורה בק"ק קרלסרוה ומגליל י"י" — הסכח הזה גורלחי חין מקומו כאן כי לפי המוקדם נפטר הרב חס"ז. ואין ספק שהוא טעות הדפוס, ובחחד הסכמות מהמכיים בהיותו קודם שנת חס"ז בבערנחלח.

שם לד 71. בענין כי חניח ליב גנו של ר' שמואל אם היה אב"ד בלבוב או לא ראיתי כחוב בבחימת רחשנוחהל מ"א לד 496 שבשם נלח יפרחל לבי יפרחל מזחמשט (פפל"ח תקמ"ח) הסכמה מן Arje Löb damals Rabbiner in Lemberg כ"ח Cheschwan 560 nacher in Amsterdam. ואין ס' נלח יפרחל כעת לפני לעיין בו קנהון הלשון, ואם המובן שבחב הסכמה הנ"ל בר"ח חשון ת"ק בלשמשרג בחקום בבנותו שם, אין זה עולה יפה עם מה שבחבתי בפניה מהסכמות לחכות. והדבר עוד בספק חגלי וכלולי ויחבחר הדבר מלחד מחכמי לבוב. ודברי הסכה יפחם בחלק הפלימי מקוחת היהודים (לייפציג 1859) לד 253 לגיהים חקון שמכנה הגאון הזה: Arje Löb Merissa ומגגה הוח כי הכחוב בפפיה כ' חניה ליב חניחת שכוחה מעיר ניסא שמשם יצחו כמה רבנים כמו הרב בעל חק יעקב ושו"ת שנות יעקב הוא הגאון כ' יעקב בר יוסף כיבר, והמוכיח הגדול כ' חפניה כיבר חגיד בנפלחי שמזכירו הרב בנלח בלל"א לפפיה תק"ב כ' כמה וכמה רבנים חחריה כמותם, וגם הגאון כ' חניה ליב שלפניהו, היה שם והכותב טעה ולקח לוחת מ' הסמוכה ומבר לוחה עם שם ניסא וילח

ממנו הסמוס Merissa. ועגל כיולא בו הוליד לים לאמר פרלמענסקאר ל"בן חג"ג סמכנה את המלסים בנכלין כ' לאהרן בר משה מק"ק ליפסק Aron Moses Melissa ומתן מקום לטעות בשמו.

לד 72. מגורסי פרלוג. גירסת היהודים מפרלוג ופירסם לפ היה כנדפס בטעות בסניס בסנת תק"ד כי לפ בסנת תק"ס. בשנת מולד לעלמענר 1744 נלה פתלום סקולה מהקסרים מלכיה טיטערעזיה סברלאזון מחולם שלומר 1745 לפ יכלה ולפ ימלא לף יהודי לאמר פרלוג ובסוף המולם הזה ילמו עכי מכל עכי פיסם לכפרים הסמוכים ויתעכבו סם ו' מדפים לגבות מוציסם ולמכור רכושיסם ואחר כן ילכו מוץ למדינות הקיסרית ולפ יסודו עור. לז ילמו מעיר פרלוג 7585 נפשות מבני יפרלאל וקלמם מתמזכו למדינות סוכות (יעויין העכרמען געסציכטע דער מיזרלאליטען לין בעמעען לד 64—65, קוכות העתים לר' אברהם טרינסע ס' כ' וכ"א, וואלף בשילוסטרינסע מלחטסבריבר II וויץ 1866 לד 271, 358, 447). גם לבכלין נעו ובאו לויזה מפשחות מהמגורשים ומלמו פה מפשחות לאכרות שכנר נימים קלמונים ילמו מפרלוג והשתקעו פה, כמו מפשחת נימין, יטעלם, מוהר, קוף, פלנטי ואחרות, ובעזרתן והשתדלותן נתיסדו קלת מהמגורשים בנכלין ומתוזותיה. וזכר לדבר נמלא גם בפנקסי הניתולים בעת הסיח בנכלין סלייתו המולים את הניתולים אם בפירוש או בפחם שפם בני מגורסי פרלוג. ונמלא: היום בר אברהם מגורש מפראג ניתול יום ג' ו' חסרי תק"ז; היום בר מענדעל תורם עובר מפרלוג ניתול יום ג' ג' אדר תק"ח, וכן עוד אחרים.

לפ 72. נאו שם כי אריה ליב ואחות כי שמול הגזון דמ"ד והגזון כי היום אב"ד בנכלין היה אחי הגזון כי ילמק הלוי מלבוב אב"ד מעלמה ובשנת תקל"ח אב"ד קרלרוה בהגזון כי מרדכי הלוי אב"ד לבוב. ובניו שם כי ילמק הלוי היו הגזון כי היום לוב אב"ד קרלרוה שנפטר י"ד טבת תקנ"ג והגזון כי מרדכי הלוי אב"ד זאלאזין. ובפטר כי ילמק הלוי בקרלרוה י"ח סיון תקכ"ט (עיר הלרק לר 166—167. ומלבותם לר 188 סימן ס"ח ולר 190 ס' ס"ו, וע' מגלת מיכה לר' משה זאלאטאווע-קעלנער לר 42), ונוסף על הסכתות כי ילמק הלוי שמזכרו מבעל עיר הלרק עוד הסכתה אחת הנדפסת בשם ס' מרן בני (פרלוג תקס"ו) מהמגיד הנודע מוולידסלאוו וכתובה כ"ח תמוז תקמ"ה בקרלרוה מתומה ילמק הלוי מלבוב חותם בק"ק קרלרוה והגליל". — ונאו הסניס שם הגזון כי אריה ליב היה אחת הגזון כי שמול הלוי אב"ד בשנת כעדות הסכתתו על שפר בנין אריאל שמכנה בה אח כי אריה ליב אב"ד אמ"ד אביו שם כי שמול אדוני מורי וחמי ואח המחבר כי שמול גיפי, ולהבי תרי בניסי שפשם שמול כמלאו תשובות: מרי שמול נא"ד נשול היפר מר' יפרלאל ליפסין לף כ"ט א', כ"ח ב', עד כ"ה ב', ובלף ע"ט א'. ובשול יפרלאל להמחבר הכ"ל מרי שמול נא"ד בשימן ס' י"ט כ"ד, ומר' שמול הלוי בשאג בשימן כ"ט ול"א.

שם לד 72. כי שמול בולר תע"ז. מיתת אביו ידעתי שהיתה ליל ז' לספטר תקט"ו כמו שהרשתי בסניס ממצבת מולדעל לד 11—12 ושם גם מלבת בנו כי שמול שנפטר בן ע"ג בניס ס' תמוז תק"ן והיה בן ל"א בניס (בשנת תקט"ו) בעת שהחתנה על מקום אביו בחמטרדם בכתוב בסיכום על מלבתו. ובהקדמת ספרו בנין אריאל אומר כי שמול שהחלה היה רב בק"ק לחקטם שפם היה גם זקנו הגזון כי שמול נא"ד בחלת ימיו ונפוך נתקבל לנא"ד תמ"ד. מלחקטם נתקבל כי שמול (בסני) לנא"ד רובנא על כסא אמיו הגזון כי אברהם בהגל. ושם היתה לו יסיבה גדולה ובשנת הרביעית בשתו בדובנא

נפרסם העיר וגם ניתן היתה למאכולת לם ופסקה יפיצתו וחס היה כפי הנלחה מהקלמתו
סמוך לתקי"ג שנו נפטרה ממו מרים נח' ממוז. נשנת תקי"א כתב כ' היכם מגלונע לכי
שמול ממיו נדונגע מכתב שנשתקתי למעלה נפניט נגל 4 מפתח ממת ולמון זהורית.
וכני"ג מייב תקי"ג היה נגלגל ניומע לפוקח וכו ניום ממוס נהפכמה: "הק' שמול מונה
נק"ק זונגע רבתי על ס' מזומי כ' זאב הלוי נר שמואל שנלפס זמן רב ממכי זה נשנת
תקל"ח נזלקויח." וניום ג' ג' מסון תקי"ל היה נוועד יערפלב ומתם שמו סם על כתב
מודעת הנלפס נעדות ליעקב לף כ"ה ג': "הק' שמול מונה נק"ק זונגע מכוכר ממדינת וואלין."

וגם הנכית לפום נכין תקכ"ז נמלחת הפכמה מיום ג' ג' תמוז תק"ן מר' שמול
נמשטרדם שנתנה להמחבר למלחות נקשת נחתו בגחון כ' היכם נגרלין, והפכמה הזאת
היא החמכונה חו ממת מהחכונות שנתנה מיימו, כי נח' תמוז שמחרי כתינתה נפטר
הרב המכנים ועיין סם נפכמת כ' דוד כהן מזועלא מל"ל ספרדים נמשטרדם. וגיסו
כ' שמול נהגב נפטר תקמ"ה ונלפס עליו הספר המכונה נגעת שמול (מת"ל תקע"ו)
מר' ליקי טערקפייס ומחר זו סיפד סם נהגב על כפל חולפה שבע ושלשים שנים
ולח ימן על המטה ויפד נחנעתי כ"ה שנים ונפטר ניום ה' כ"ה כסלו תקמ"ה. וזכרוני
שנמשפך לפנת תקמ"ה נמלחת נמודם לייב נפורת פעילת הרב שנפטר נן ע"ג שנה נכ"ה
אייר תקמ"ה, ואולי יחעני זכרוני. —

נגל 75. כ' יקב מל"ל נגרידץ, הוח הרב המכנים על ס' זאב שמואל מר'
שמואל נר מפה סופט מליפת (חחר מזקיו של נן עיר מולדתי ליפפת הוח המכם מו"ה
שמואל מייזק קעמפף הרב הלרשן נפרשג) והמכנים מותם סם: "היום יום ח' ט"ו סיון
תקי"ג הקטן יעקב נהקדום מו"ה לפי היכם ז"ל הי"ל מפינטשוב שהיה מונה נק"ק גרידץ
ול"ע על עבודת עם ה' פה ק"ק גלונע רבתי." והמלפיטים כתבו עליה: "מהרב המחה"ג
מוהר"ר יאקב נר"ו שהיה חיתן מוסדו נק"ק גרידץ וחפציה לאל"ל וכעת תקע לחלו נק"ק
גלונע רבתי לרב"ד." — וכרפימת ספרי האינטשהל לל 322 נרפם ס' טוב טעם
שנלפם נדיהרנפורט מר' חליה ס"ק נשנת 1743 (8) שים נו הפכמה מר' יקב נר היכם
רב נגרידץ כתונה כ"ט סיון תק"נ, והוח הוח הנזכר.

נגל 83. כ' נכוך מפקלאב הוח מוטר מנוע הגחון כ' ליב נמינסק המכונה נעל
המופפות שהוליד לח הגחון כ' לפר שהיה חיכיפם של ב' לחמים הגחון כ' חריה ליב מל"ל
מין נעל שפנת חריה והגחון כ' יהודה מל"ל דקלענק ומיליט. וכ' יהודה הוליד לח הגחון
כ' יעקב מל"ל דפקלאוו נעל ספר מורה לדק על נניעת הפת וכ' יעקב הוליד לח כ'
נכוך מפקלאוו שלפניהו שהיה מני כ' חהרן חיים ככבד נמינסק, וכ' חהרן הוליד לח
הגחון כ' יעקב נעל ספר מפכנות יעקב וקבלת יעקב, ולח הגחון כ' יעקב קאהלין
שכולל נמינסק תקמ"ח ונפטר נן ס"ל ט' מסון תרי"ב, נעל ס' קרן חורה על יצמות
והוריות שנדפס נווילנא תרי"ב על ידי נכדו כ' חהרן נר היכרס מקאהלין, וקרן חורה
על זנחים ומעילה שנדפס סם 1877 על ידי נניו של המחבר הרבנים כ' חנרהס,
כ' יעקב נכוך, כ' משה שלוס וכ' דוד יהודה. (ע' הקדמת ב' ספרים הלזו ונפה"ג
המדם לף ל"ג, ס' קפ"ה ונאוהר לבן יעקב.)

נגל 83—86. כבר קודם שנת תקמ"ב שבה יצא ספר דברי שלוס ואמת מר'
היכל ויזל לאור והרעים עולם הרבנים עד היקוד היו מנפים מכתים ויודעי בינה נבהלין
שנעו מדרך הנהוג עד אז והתעקשו מלבד נגפ"ת גם נהכמות מקוניות ונאלו המקלאות

על פי הקלוק ולא ענעו מליעוד הסגיון. והסתעקות זאת העיד רוב מהם נקינם והרבם בחורי חמד מיסיות הרבנים בברלין נעו לחכיסם ולחכמות תלויות שהיו מוזכות להם עד עתה והעידו זאת מעמדם הרוחני וניימוסיהם והנהגותיהם לים עם לחיסם. וכבר רחינו למעלה בלד 81—85 שגם רבינו היכם בעלמו הרם וחקר בלמודים כי הניר ערכם הגדול והחכרח להבין על יסיהם דברי התורה המוכחה להקלת יחכלל, הגם שעשה לה החכמות הללו לספחות לרקחות ולטבחות (לד 83 למעלה). ואנחים רבים שהלכו עד עתה לחורם בתיבות שלייגו להם הרבנים הקדמונים ועסקו רק בגמ"ת ועבו תורתיהם קבע וענעו בניהם מהגיון לא מלאו יסיהם ולא הבינו החדשות שרלו ושמעו יום יום מלמדים חכמים ומלומדים וחסתבקו אם בעקב התמורה הזאת יקים רוח לא יסיח בלב בני הדור רוח חיים חדשים, רוח דעת ויראת ה', או אם יקים רוח עושים ויעד בני דוסם מהתעסקות עם התורה שבכתב ושבע"פ למורת רוח בעלי התלמוד והקבלה. לעיון הזה הגם הוא בפקח מדלתות הסגרות שהליפו התורני כי ירמיה בברלין עם רעהו כי תבהם בהלבהשטט, והרב הזה בלחה בהגיעו מול מביני הקהיגור בברלין, וכל דבריו נחת רוח הם לקוראיהם. ועלינו להחזיק טובה להרב המחוה חוייערבאך בהלבהשטט שהדפים חגרות הזכרות הבתובות ממדם תמוז 1774 ואילך בפרט: גענעיבטע הער יוהען מין הלבהשטט מלד 187—198 ומבלח לו הטעות שבלטה קולמוסו בענין כי ירמיה בברלין. וכבר בשנת 1867 תקנתי טעותו (במכתב עתי ליח גענעגענוואהרט לד 39) ואמרתי שהי לפסר שר' ירמיה הנזכר הוח כי ירמיה בר נפתלי היכם מהלבהשטט הליין בברלין כלעתו בפרטו לד 187, כי הליין הזה נפטר פה יום ג' ד' אלד תקמ"ג. ולבעתי הוח מהור"ר ירמיה במוהר"ר לפרים סג"ל שנפטר פה ער"ח תקמ"ח, והיה אחי מו"ח יהודה הלוי אבי אמה של מרת אלבלהייד אשת מכס עמינו מו"ח יום טוב ליפמן טוץ בברלין יאי, ואבי אמה של מרת הייליא אמו של המנוח כי יהודה הלוי היה כי לפרים יולים רובץ בשערלין בהלבהשטט. ואבי כי ירמיה ואחיו כי יהודה הלוי היה כי לפרים הלוי ליין בחלטוח המעודג וואזנשק בכתוב על מבבת אשתו הברבית דעבל שנפטרה בחלטוחה פה בברלין י"ע שנט תקמ"ז. — והנוגע לחילד גיפא הוח כי אברהם המציא חמצותיו לר' ירמיה, הוח היה בנו של הליין מו"ח מנחם מענקי בהלבהשטט בר אליעזר זוסמאן. וכי מענקי הלפים בשנת תל"ג סו"ע יו"ל בחמשטרלם בדפום כי הירץ לוי רופא ומחנו קאפמן. וכי אברהם בנו הולין לחור בברלין בשנת תקכ"ד ס' בעל הנפש להלחל"ד על הלכות נדה והוסיף עליו הגהות שנדפסו בווינילייל תק"ף לבדן בלי גוף הספר, והשגות לבי זרחיה הלוי והלכות נדה לרמב"ן ומדושי נדה לבה"ן. ובכלה מחגרותיו הנזכרות היה בעוריו תלמיד מבי יונתן לייבעיץ ומזר אחבי כלות הדפום של ספר בעל הנפש למקום מולדתו ה"ם; חולם פעירתו היתה בברלין ונפטר פה ר' אלד תקמ"ג. גם אחתו מרים נת כי שמואל כ"ץ מה"ם שמזכירה בהקדמתו לס' המזכר נפטרת ג"כ פה כ' סיון תקכ"ח. וחויערבאך (שם לד 99) מזכיר גם אחיו כי זעליג הלבהשטט ואמר עליו שהיה ליין בגלוגע. וגם הוא נפטר בברלין ג' שנט תקל"ח חולם על מצבתו לא מלאתי שנת פטירות בדייות בשום מקום. — ופה בעלין היה לו גם כן אח ושמו כי משה בורג והוא אבי האומר Meno Burg königlicher Preus- sischer Major der Artellerie, (עקינא) שהיה גיסו של הפרלפעסאר לחקטאל פעסער שנפטר פה ער"ח תקמ"ז. ואחותו של כי אברהם ה"ם היתה הזקינה לפור ריז שנפטרת פה תקפ"ז והיתה אשת כי משה בר יוחל בינץ וגם לה היה בן ושמו אבי מענקי.

לנד 85. הסיפה שמתחלה המחילה אין כ' מסה לעסק וכ' שלמה דוגמא גוד עת עתה על פי תורת שכתבתם מר' שלמה דוגמא מאמסטרדם לכ' וולף הייליגענשיים מ' סיון תקמ"ט ונדפסה בלוח לשנה מהרב מויערדאך בשפתו קורות היהודים בהולנדסטט לד 179, וסיף הסמת כ' נפתלי היינ רבו של כ' שלמה מדוגמא שמת לבלין ויכא בעיניו כי התחבר תלמידו הזה עם כ' רבינו מסה מדעסוי וקבל עליו מקבל שכתוב: „בהתחברך עם תלמיד חכם ה' תלמד מעשיך. וכ' נפתלי היינ הזה היה בנו של הגאון כ' היים צב"ד בלבסטט ומחיו של כ' שלמה דוד בעהום צב"ד גלוגא הנזכר למעלה לד 31 נומר 4. וע' גם בחויערבאך לד 67 שמזכיר שם תשובותיו בשו"ת תקו"ס בשו"ת מיים חיים לכ' היים כשפסקו בחלק חצן העזר סימן כ"ז ובשו"ת חות יאיר סי' קפ"ח ג' כתובה ו' עיבת תקכ"ח. גם הסכמות רבות כתובות ממנו כמו בם' תוספות שבת הכתובה ביומא לסוקא בבבלי כ' סיון תקכ"ד ותחכות שכתב בעיר דוגנא רבתי. ובלוגרת כ' שלמה מדוגמא הנזכר מוזכרת עם הוספת מלת ז"ל ולפי זה כבר בשנת תקמ"ט היה בין הפעטרים. ובספר שפת אמת, הוא פירוש על מסלי מר' יעקב יחבקל מגיד מקרעמניץ (לעמבערג 1788) במלאה הסכמה מיום ג' ויו לד תקמ"ו מתומה „הק' זאב וולף בא"ח הגאון המפורסם המנוח מה"ו בנזמלי היינ זצוק"ל החותם פה ק"ק דוגנא רבתי." ולפעמי שכ' וולף המסכים הוא בנו של כ' נפתלי היינ שעליו אמו רבין ואם כן הוא נפטר קודם תקמ"ו ובנו כ' וולף יפד עם כתמו אחריו בדוגנא.

לנד 90. הריין כ' שלעזר לאזי בהכ"מ המתוים פה נאחכונה בפסק הב"ד היה אח"ז בשנ"ד בשנ"ו והוא מילידי בלבין ומבר ס' מנחת כר' שלעזר הנדפס על ידי בנו כ' נפתלי בשלטונה תקצ"ה עם הקדמה שכללו בו מעט מקורות מיי אלינו המחבר. ולהסליס הענין מעיר פה שזקנו של המחבר מו"ה לאזי בר יהושע ה"ם הוא הנזכר למעלה לד 14 שהיה בקי בנגלה ובנסתר ובפרט פה י"ח אלד תל"ו, ובנו כ' יוסף נולד פה כ"ח תמוז ת"פ ובפרט ס' אלד ג' תקכ"ז ואשתו הזקינה פאגל בת כ' מסה נפטרת י"ל סיון תקס"ח, ובנם כ' לאזי המחבר ספר כל"ל נולד פה ק' קהות תק"ז. ומרדכיתת אולהות מיים לד 10 נומר 111 נראה שהיה כ' לאזי ממיו של החכם המנוח מה"ו מיים בר יוסף מיכל בהמבורג ועיין שם לד 332.

הערות נוספות.

לנד 8. כ' תברהם בר יולח בלבין בא לאמ"ד י"ח מנחם תע"ז כן כתבתי שם ע"פ העדות המוגח שם. ובדומית שפרי לאזערטאהל I מלאתי בלד 714 שמרשים הסכמה מכ' תברהם בר יולח שכתבה ממנו באמסטרדאם י"ב מנחם תע"ז, שבדפסה בשלום הבלה הנקלה שער הסמים ונדפס באמ"ד תע"ז, ולפי זה כתב הסכמה זו יום לאמ אחרי **ביאתו לשם.** ובשם הגדולים החדש I לות ת' ס' ע"ד וס' פ"ו משם שהיה מהבלבסטט לחוד והיה מאמסטרדם לחוד, ושעה כי תיבו חלה לאמ. וכן טעה ומשם לשתים כ' דוד לבלה וכ' דוד שלמה ובאמת תיבו חלה לאמ (שם לות ל' ס' ו' וס' ל"ח). ובלף מ"ב ס' כ"ז הביא לאמ כ' ליב ת"ל העדפעלד ולא ידע שהוא לאמ עם כ' ליב פאלקנאלך שמביאו שם לף ס"ל ג' ס' ס"ל.

שהיה לאחד מהייני בהלין ואחוס בשנת תקל"ט בהסכמה על חומת של כ' משה לעשות כנזכר למעלה לד 85.

לד 8—9. בשנת תע"ג נלפם בברלין ס' מקנת השלמן על ש"ע חו"מ מכ' בניימן זאב ווילף בן שאחי היין בפינקסוף על ידי בנו כ' שאחי שהיה לו חמך בהלברשטט בהקלין מה"ו יהודא ליב בהקלין המנוח מו"ה יצחק ז"ל וכ' יהודה ליב הכ"ל היה לו כך בשטים והיה מתן הגחון הנ"ל בהלברשטט מו"ה אברהם, ומשם אחת כ' יהודה ליב מלכה את הגחון הכ"ל ובשעת הדפסת הספר היתה כבר בפעלת. וכ' ילמק הכ"ל אחי כ' יהודה ליב היה שמו כ' לוילם כ' יואלם.

לד 11 ולד 19 הערה 1. בשנת תקכ"ו נלפם בח"ל (Q) ספר יוסף לומץ לוקט ומבר המוכני כמה"ו יוסף בהרב . . . כמה"ו שלמה היין ז"ל מליסא בן הגחון . . . כמה"ו ליב דרמן זצלל"ה דק"ק פראג אחי הגחון . . . כמה"ו מיכל שהיה אב"ד דק"ק ברלין יע"א" ולפי זה היה לכ' מיכל מפיל אח בליסא שהיה שמו כשם אחי אביו שלמה. וכ' יוסף בזכר הוא שהדפיס הפחיות עולם בברלין בשנת תל"ט, ובשר פועל לדק הוא מכי"ג ונוח להשי"ך נלפם ג"כ ממנו ג' פעמים כמבואר בהקמת כ' שמואל אב"ד אמ"ד לס' יוסף לומץ הנזכר. ובזכרוני שראיתי זה ימים רבים ס' הזה ויש בו הקמה מהגחון כ' אברהם אב"ד בליסא כתובה שם יום ג' ר"י שנת תקט"ז, וכמבואר שם בהקמה הניל ובשאר ההקמות היה כ' שלמה הניין אביו של כ' יוסף עוד בחיים בשנת תקט"ז. וכ' יוסף הזה הוא אחד מאחיעה הכתובים שמשנו לנקוע עם בני יהושע ליפיאתו למיץ והדפיסו בברלין בשנת תל"ד ספר מגלת תענית עם פירוש כ' אברהם מקלחקא להכו"ם על ידי זה הולחות הדרך כאמור למעלה בלד 34.

לד 11—12 ולד 20 בהערה. לענין כ' יוסף יחסקי בהקדוש כ' יחיאל היה בהסיחת הלוענטהל I לד 515 שמציא הסכמתו לס' שם יעקב אב' יעקב בר יחזקאל מזלטשטוב (ספד"ח 1716 Q.) כתובה י"ע תמוז תס"ז וכתוב עליה שהוא הרב הגאון מזלטשטוב ומקובל לדרשן בליסא. ובברור לא נח לשם מעולם כי בין אחד הגאונים הרבנים והדרשנים שנח זכרונם בספרים שונים שחיו בעיר מולדתי ליסא לא מלאתי זכרון בנוגע שם. ובמולדתו בחלק השני מספרי זה אחבר קונטיו כפי הנראה אללי יעיין בניה.

לד 13. בהסיחת תולדות חיים לד 43 נומר 498 (ומשם בחולר לבן יעקב לד 368 נומר 1978) בוזכר מפתח מעניינים המוללים בס' הזוהר בסדר התורה וכפי הנראה לכ' חיים מיכל הוא כ"י כי מיכל חסיד.

לד 17 ולהערה בלד 20 נומר 4. בעניין ליפמאן בן כ' מיכל חסיד שהוסף שמו ונקרא Aloyes Wiener, יש להוסיף שבאחד בשנת 1753 ספר בלשון השכנה ולטיני נגד עלילות דם שהיימו שונאי יהודים מאז עליהם בניימינו הלה. וזה לשון הספר בלשון השכנה: Jüdischer Blutekel oder dass vom Gebrauch des unschuldigen Christenblutes angeklagten, untersucht und unschuldig gefundenen Judenthum. Wien 1753, 161 S. 8. (ראה בחיזראעליט מכתב עתי) להרב לעהמאן 1882 נומר 35, מוצא שם מהחכם שטרשק).

לד 23—26. לתולדות כ' משה בר יהכן מלבוב — בשנת תקי"ז נלפם בברלין ס' שער נפחלי לכ' נפחלי הכהן הל"ד לפוזנא ופ"ם לעיין בהסכמת הרב מדינה ואחוסה: יום ה' י"ב תמוז תקי"ז בניקלשפורג "הק' משה בן הרב הגדול מו"ה יהכן ז"ל מלבוב"

ונתוך ההסכמה מסכים גם כן עם המוליח לאוב להדפים שיבו (סל המסכים): שירת משה מסר מרב המאבר נמנוכה תקי"ז לכבוד מנוכת בימו מסר קנה. ותחלת הסיבה היח: אזמר מרנן ואחנן מהללה ומנסיכה והיח על סדר פ"ב ומא"כ מתוס: „מסה מלבוב מזק." ותעודת הסיב לסיר לומו בכל עת בימי מנוכה. — ובעניו יליאת כ' מסה מבלין לפ"פ ע' הסכמתו לס' הסיב כ' מליעזר ח"ח שנאמר שם בהליח שמתונה לו מסרב דבלין כ' מסה בר מהרן כ"ח מייב ת"ץ.

לנד 26. לכ' מסה לבוב שלפניכו הסיב כ' מהיר מחייזעמסעט התסובה הכדפסת בשו"ת פניס מחיבות II סימן ג' הכתובה בפ' ומלח תפ"ח.

לנד 30. דבכי הסכם כ' זלמן כוכב טוב שעשרן בבכוכים הסבי לד XI בעניו יום פעירת הסבי יהושוע וכבניתו בלובלין גם שמועתו מסר שמע עליו כלם בעלין ומבוטלין לח שריכין ולח קיימין.

לנד 31 נומר 3. מסתו של כ' מהיה ליבום הזה היתה בת הגאון כ' יחיאל מיכל הייליפערן מצ"ל בעיזאן בן הגאון הדכתן המופלג כ' יבחיאל הייליפערן מצ"ל קויבז (עלה הדם, לדעתסתן תכ"ה לד 23 בתולדות מסתתת בני הייליפערן).

לנד 32. דבכי בעל שם הגדולים הסדש I דף כ"ג, ג' סיון ק"ו שכ' מהרן יוסע מצ"ל לחוייטם הוח אחי הגאון כ' מרדכי מצ"ל טיקטין ואחי כ' בני היבם דוד מצ"ל קלקלת בני מה"ו ימתק סלוי מלבוב מצ"ל קלקלת כולם מוטעים ואין לסמוך עליהם.

לנד 32. בפניס הסבר כתבתי שאפשר שתי כ' שלמה דוב בער עוד בשנת תק"ל. אחר זה ראיתי בדתם סבר רבו יבדה מר' גדליה ליפשין שתתוס דו בהסכמה: „יום ל' עב"מ אלול מצות לפ"ק הק' שלמה דוב מונה בק"ק גלוגא רבתי", ולפ"ז היה עוד בחייס בקוף שנת תקל"ו. — ובנו של כ' מהרן יוסע מליה מצ"ל לחוייטם הוח כ' שאול הערצפעלד שכתב הקדמה קטנה לס' סיבי מוסר הסבל וקערת כסף לכ' הת' גאון ולכ' יוסף החזובי הכדפס בוולהבוויל 1835.

לנד 35 הערה 29. יום פעירת כ' העשיל, טעות הדפוס הוח ול"ל כ' יהושע.

לנד 63—64. בעניו שם צבי. בחולר לנן יעקב מובא בנד 507 לוולות הר' מהרן מסה מגזע לבי. — ומספייטן כ' מסה נתן (ע' עליו בעמודי העבודה שלי לד 256 ובמחלוקטסריפט מפרחנקל כרך 29 (1880) לד 169 מה שכתב עליו החכם גרחסם) נדפס בישורון לקחנקל, חלק שני לד 131 פיוט חלסים זרלני, וכתוב עליו בכתב יד סממנו לוקח: לנעלה לון מסה נתן צבי.